

Protocol 'kindermishandeling en grensoverschrijdend gedrag' voor de kinderopvang

De meldcode inclusief afwegingskader, de meldplicht en hoe om te gaan met seksueel grensoverschrijdend gedrag tussen kinderen onderling.

Mei 2024

Inhoud

Verantwoordelijkheden binnen Kibeo.....	3
Indeling van dit beleid.....	4
Deel 1. Meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling in de thuissituatie	5
1. Inleiding.....	6
1.2. Definities	6
1.3. Leeswijzer.....	6
2. De meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling met afwegingskader.....	7
3. Wettelijke verplichtingen.....	20
3.1. Beroepsgeheim en wettelijk meldrecht.....	20
3.2. Verantwoordelijkheid	21
3.3. Documentatie en vertrouwelijkheid binnen de meldcode.....	21
3.4. Deskundigheid eengerelateerd geweld/meisjesbesnijdenis.....	21
4. Na de melding	22
4.1. Interne evaluatie.....	22
Deel 2. Meldplicht bij een vermoeden van een geweld- of zedendelict door een medewerker	25
1. Inleiding.....	26
1.1. Melding door een medewerker over de bestuurder zelf	26
1.2. Melding door een ouder over een medewerker of leidinggevende	26
1.3. Leeswijzer.....	26
2. Stappenplan bij een vermoeden van een geweld- of zedendelict door een medewerker.....	27
2.1. Toelichting op het stappenplan	28
3. Preventieve maatregelen.....	33
Deel 3. Seksueel grensoverschrijdend gedrag tussen kinderen onderling	35
1. Inleiding.....	36
1.1. Leeswijzer.....	36
2. Stappen bij signalen van seksueel grensoverschrijdend gedrag tussen kinderen onderling	37
2.1. Toelichting op de stappen	38
3. Seksuele ontwikkeling van kinderen en grensoverschrijdend gedrag.....	41
Terminologie en definitie.....	42
Wanneer is seksueel gedrag grensoverschrijdend?	42
4. Preventieve maatregelen.....	43
Bijlagen bij deel 1, 2 en 3	45
Bijlage 1. De verschillende vormen van kindermishandeling en huiselijk geweld	46
Bijlage 2. Sociale kaart	48
Bijlage 3. Signalenlijst kindermishandeling 0- tot 4-jarigen.....	49
Bijlage 4. Signalenlijst kindermishandeling 4- tot 12-jarigen.....	53
Bijlage 5. Observatielijst.....	57
Bijlage 6. Vlaggensysteem Seksueel gedrag	59
Bijlage 7. In gesprek met ouders en kinderen	82
Bijlage 9. Het kinddossier en AVG.....	85

Inleiding

De Meldcode van Kibeo is opgesteld aan de hand van het basismodel meldcode die vanuit de Branche kinderopvang ter beschikking is gesteld in mei 2024.

De meldcode wordt ingezet wanneer er signalen zijn van kindermishandeling in de thuissituatie, een geweld- of zedendelict door een medewerker van de kinderopvang of seksueel grensoverschrijdend gedrag door kinderen op de opvang. Dit protocol is, aan de hand van geldende wetgeving, opgesteld.

Verantwoordelijkheden binnen Kibeo

De verantwoordelijkheden per functie zijn:

- **De pedagogisch medewerker**

De pedagogisch medewerker heeft een **signalerende rol**

- De pedagogisch medewerker is verantwoordelijk voor het herkennen van signalen (signalenlijsten bijlage 3 en 4) die kunnen wijzen op huiselijk geweld, kindermishandeling, geweld- of zedendelicten door een collega of seksueel overschrijdend gedrag tussen kinderen.
- De pedagogisch medewerker is verantwoordelijk voor het documenteren van de signalen en het bespreken van de signalen met de aandachtsfunctionaris (intern begeleider).

- **De (directe) aandachtsfunctionaris (intern begeleider)**

De (directe) aandachtsfunctionaris is de intern begeleider van de desbetreffende locatie. In dit beleid zal verder alleen nog gesproken worden over de intern begeleider of ib'er. Hiermee wordt verwezen naar de directe aandachtsfunctionaris.

- De intern begeleider heeft een **adviserende en uitvoerende** rol in de stappen rond het signaleren en handelen bij signalen van huiselijk geweld en kindermishandeling.
- De intern begeleider heeft contact met externe partijen als bijvoorbeeld [Veilig Thuis](#), medewerkers van het jeugd-/ sociale wijkteam en de aandachtsfunctionaris van de school (BSO).

De intern begeleider neemt alle stappen in overleg met de indirecte aandachtsfunctionaris.

- **De casusregisseur (Indirecte Aandachtsfunctionaris)**

De casusregisseurs zijn daarvoor aangestelde medewerkers van de afdeling pedagogiek.

- De casusregisseur heeft als verantwoordelijkheden het houden van regie over een casus en het adviseren en begeleiden van de intern begeleider.

▪ **De bestuurder of directie**

- De directie draagt eindverantwoordelijkheid voor de ontwikkeling en uitvoering van dit beleid. En is ervoor verantwoordelijk dat het beleid aansluit op werkprocessen binnen de organisatie.
- De directie draagt er zorg voor dat pedagogisch medewerkers binnen de organisatie op de hoogte zijn van de meldcode en ernaar kunnen handelen.
- De directie is verantwoordelijk voor het aanstellen van voldoende aandachtsfunctionarissen. En zorgt ervoor dat zij de kennis en ruimte hebben om deze functie naar behoren uit te voeren.
- De directie is bij het vermoeden van een geweld- of zedendelict door een collega verplicht om in contact te treden met de vertrouwensinspecteur van de Inspectie van het Onderwijs en ook tot het doen van aangifte als er sprake is van een reëel vermoeden.
- De directie vervult een centrale rol in de route bij signalen van een mogelijk geweld- of zedendelict door een collega en de route grensoverschrijdend gedrag tussen kinderen onderling.

Zie overzicht [Stroomdiagram meldcode proces en verantwoordelijke](#)

Indeling van dit beleid

De Meldcode van Kibeo bestaat uit de volgende drie delen:

1. Deel 1: Meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling in de thuissituatie.
2. Deel 2: Sinds 1 juli 2023 geldt er ook een meld- overleg-, en aangifteplicht specifiek voor de kinderopvang indien een medewerker wordt verdacht van een geweld- of zedendelict. Dit houdt in dat bestuurders van kinderopvangorganisaties verplicht zijn om te overleggen met de vertrouwensinspecteur van de Inspectie van het Onderwijs bij aanwijzingen van een geweld- of zedendelict door een medewerker. Indien na dit overleg het vermoeden blijft bestaan, heeft de bestuurder ook een aangifteplicht. Medewerkers hebben een aangifteplicht indien het vermoeden over de bestuurder gaat. Deel 2 van dit protocol gaat uitgebreid in op de te nemen stappen in het kader van meldplicht.
3. Deel 3: gaat in op het stappenplan wanneer er een vermoeden bestaat van seksueel grensoverschrijdend gedrag tussen kinderen onderling.

Ieder deel in dit beleid is in eerste instantie van toepassing op verschillende situaties. Het is niet altijd direct duidelijk welk deel van dit beleid moet worden ingezet.

Tijdens het signaleren is het niet altijd duidelijk of er in de thuissituatie van het kind of op de opvang iets is gebeurd.

Daarom is stap 1 altijd: in kaart brengen van signalen. Door één beleid te hanteren wordt heel veel informatie op één plek verzameld.

Deel 1. Meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling in de thuissituatie

1. Inleiding

Dit deel van het beleid kindermishandeling gaat in op huiselijk geweld en kindermishandeling (in de thuissituatie).

1.2. Definities

Kindermishandeling

Kindermishandeling is elke vorm van een voor minderjarige bedreigende of gewelddadige situatie met een persoon of personen. Waarbij de minderjarige in een relatie van afhankelijkheid of onvrijheid staat met deze persoon.

De bedreigende of gewelddadige situatie kan van fysieke, psychische of seksuele aard zijn. Door de situatie kan ernstige schade worden aangericht in de vorm van fysiek of psychisch letsel.

Kenmerken van kindermishandeling kunnen zijn: angst, onmacht, isolement, eenzaamheid en loyaliteit.

Huiselijk geweld

Huiselijk geweld is geweld dat door iemand uit het gezin of de familie van het slachtoffer wordt gepleegd. Hieronder vallen lichamelijke en seksuele geweldpleging, belaging en bedreiging (al dan niet door middel van, of samen met, beschadiging van goederen in en om het huis).

De combinatie van kinderen en huiselijk geweld betekent altijd kindermishandeling. De handelwijze bij huiselijk geweld is hetzelfde als bij kindermishandeling of een vermoeden daarvan.

In bijlage 1 zijn de (definities van) verschillende vormen kindermishandeling opgenomen.

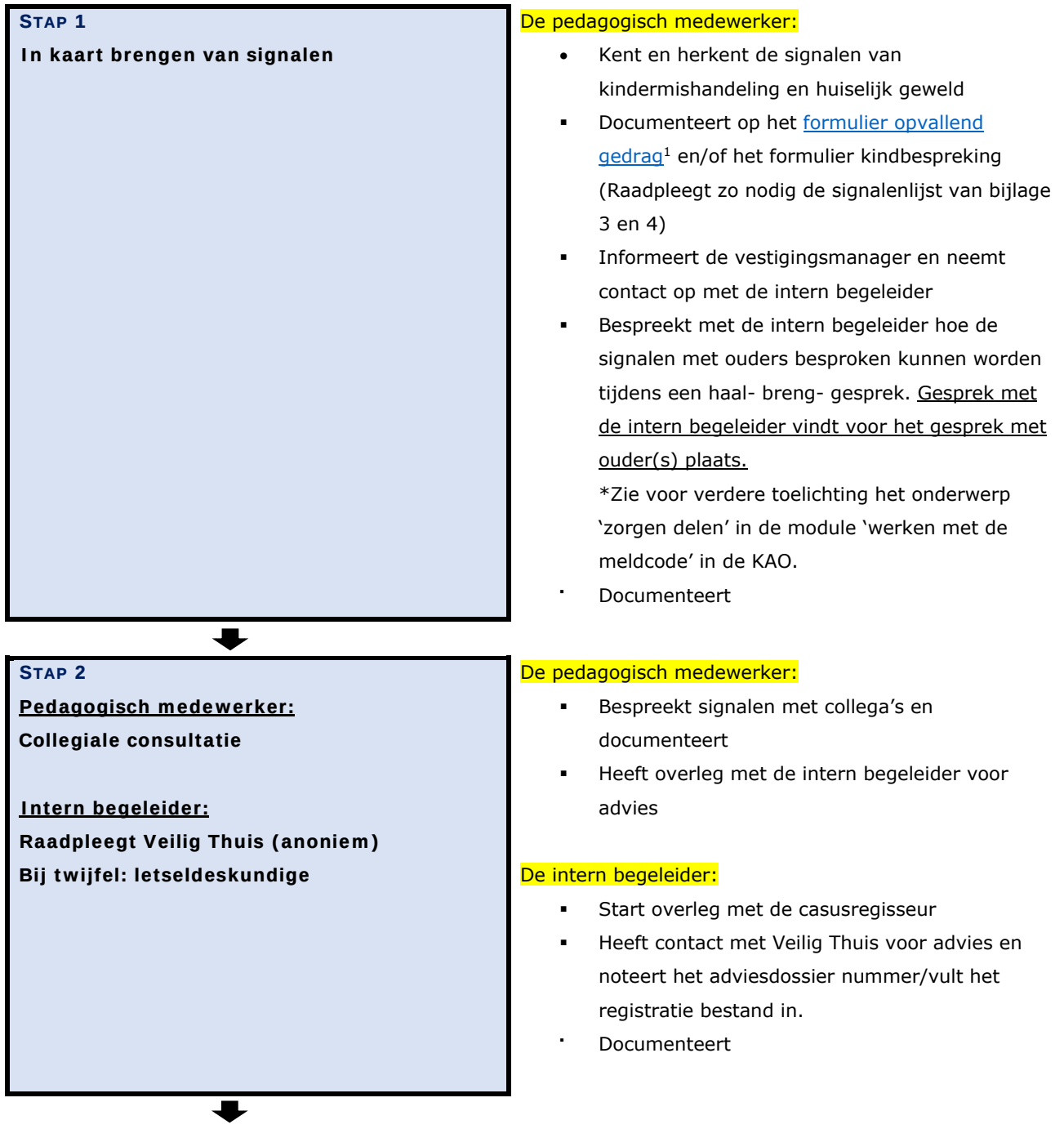
Signaleren

Onder signaleren wordt verstaan het waarnemen en interpreteren van aanwijzingen in gedrag en lichamelijk welzijn van het kind, in het gedrag van de ouders en in de gezinsomgeving die mogelijk wijzen op huiselijk geweld of kindermishandeling.

1.3. Leeswijzer

In het volgende hoofdstuk staat het stappenplan van de meldcode kindermishandeling mét afwegingskader centraal. De hoofdstukken hierna bieden meer achtergrondinformatie voor wat betreft het werken met de meldcode. Hoofdstuk drie gaat in op de wettelijke verplichtingen die samenhangen met de meldcode. In hoofdstuk vier wordt ingegaan op wat er moet gebeuren na een melding.

2. De meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling met afwegingskader

¹ De kindcheck is opgenomen op het formulier opvallend gedrag. In de kinderopvang kunnen feitelijk op dagelijkse basis 'kindchecks' plaatsvinden.

STAP 3

Gesprek met ouder(s) / verzorger(s) (en indien mogelijk het kind)

De intern begeleider:

- Bepaalt wie aanwezig is bij het gesprek met de ouder(s)/verzorger(s)
- Heeft een gesprek met ouder(s)/verzorger(s)
- Documenteert

De vestigingsmanager:

- Is op aanvraag van de intern begeleider aanwezig bij het gesprek met ouder(s)/verzorger(s)
- Nodigt de ouder(s)/verzorger(s) uit voor een gesprek. (Op aanvraag van de intern begeleider)

STAP 4

Wegen van het geweld aan de hand van afwegingskader
Bij twijfel: altijd contact met Veilig Thuis

De intern begeleider (in overleg met de casusregisseur):

- Beoordeelt de risicotaxatie
- Heeft bij twijfel contact met Veilig Thuis
- Weegt aan de hand van afwegingskader
- Documenteert

AFWEGING 1

Is melden noodzakelijk?

AFWEGING 2

Is hulpverlening (ook) mogelijk?

STAP 5

Beslissen over het doen van een melding en het inzetten van noodzakelijke hulp

De intern begeleider (in overleg met de casusregisseur):

- Beslist aan de hand van de uitkomsten (van het afwegingskader)
- Bespreekt een melding met de ouder(s)/verzorger(s)
- Documenteert

STAP 6

Contact opnemen met veilig thuis

De intern begeleider:

- Neemt kort na melding contact op met Veilig Thuis om te controleren of de melding is doorgekomen
- Controleert of er een dossiernummer is aangemaakt.
- Documenteert

STAP 7

2 weken na melding: contact opnemen met Veilig Thuis

De intern begeleider:

- Controleert wat de stand van zaken bij Veilig Thuis is.
- Documenteert

STAP 8

Vervolg / Nazorg

De pedagogisch medewerker:

- Blijft het kind volgen
- Blijft ouder(s)/verzorger(s) volgen
- Documenteert

De intern begeleider:

- Blijft het kind volgen
- Blijft ouder(s)/verzorger(s) volgen
- Evalueert de casus met betrokkenen
- Checkt of er behoefte is aan nazorg bij de betrokkenen
- Documenteert

Belt Veilig Thuis (of een andere instantie) om informatie over een kind?

Zie dan de werkinstructie [Vraag om informatie over een kind door externe instanties](#)

2.1. De stappen van de meldcode en het afwegingskader

De stappen die worden beschreven zijn in een bepaalde volgorde gerangschikt, maar deze volgorde staat niet vast en kan in de praktijk anders verlopen. Waar het om gaat, is dat intern begeleider de stappen 1 t/m stap 5 heeft doorlopen, voordat hij/zij besluit om al dan niet een melding te doen.

Als tijdens het doorlopen van de stappen de zorgen worden weggenomen dan kan de meldcode worden afgesloten. Het afsluiten van de meldcode wordt ook gedocumenteerd.

Stap 1: In kaart brengen van signalen

De pedagogisch medewerker kent de signalen die kunnen wijzen op kindermishandeling en huiselijk geweld. Ze heeft kennis van de signalenlijsten (bijlage 3 en 4) en weet waar ze deze kan vinden.

De pedagogisch medewerker brengt de signalen die een vermoeden van huiselijk geweld of kindermishandeling bevestigen of juist ontkrachten in kaart en legt deze vast. De pedagogisch medewerker legt ook de contacten die zij over de signalen heeft vast. De pedagogisch medewerker legt deze signalen voor aan de intern begeleider.

Bij het signaleren van huiselijk geweld of kindermishandeling kan gebruik worden gemaakt van de signalenlijsten (bijlage 3 en 4) en de observatielijst (bijlage 5).

Tijdens deze stap vindt er ook een gesprek plaats met de ouder(s)/verzorger(s) tijdens haal- en brengmomenten. Dit gesprek wordt ook wel een deurgesprek genoemd. Hierbij gaat het vooral om het benoemen van feitelijkheden en zaken die opvallen. Daarnaast kan het kind in de groep en de interactie tussen ouder en kind geobserveerd worden.

De pedagogisch medewerker bespreekt de signalen en zorgen met de intern begeleider.

Documentatie en gegevensbescherming

Het is belangrijk dat alles goed geregistreerd wordt. Alle gegevens die te maken hebben met het signaleren en handelen worden schriftelijk vastgelegd. Gespreksverslagen worden door ouder(s) ondertekend. Deze worden door de intern begeleider digitaal opgeslagen in een beveiligde omgeving. Na het uploaden van de documenten worden eventuele fysieke documenten direct vernietigd. Bij het verwerken van de gegevens wordt rekening gehouden met de Algemene Verordening Gegevensbescherming.

Noodsituaties

Bij disclosure is er altijd sprake van een noodsituatie en wordt er direct contact opgenomen met de intern begeleider. Bij disclosure wordt er door de pedagogisch medewerker geen gesprek gevoerd met ouders tijdens haal- en brengmomenten, tenzij de intern begeleider dit aangeeft.

In noodsituaties kan er ook contact worden gezocht met de Raad voor de Kinderbescherming en/of kan de politie om hulp worden gevraagd. Dit wordt altijd gedaan door de intern begeleider.

Stap 2: Collegiale consultatie en Ib'er raadpleegt Veilig Thuis en/of een letseldeskundige

De pedagogisch medewerker bespreekt de signalen met de intern begeleider. De ib'er start vervolgens overleg met de casusregisseur en raadpleegt Veilig Thuis of een letseldeskundige.

Voor de pedagogisch medewerker is overleg mogelijk met de volgende interne collega's:

- De intern begeleider
- De vestigingsmanager
- Directe collega's.

Voor de intern begeleider is collegiale consultatie mogelijk met:

- De casusregisseur
- De regiodirecteur
- Collega intern begeleider.

De intern begeleider onderhoudt regelmatig contact met de aandachtsfunctionaris van de school (BSO) en medewerkers van het jeugd-/ sociale wijkteam.

Extern is consult mogelijk met de jeugdverpleegkundige of jeugdarts van het consultatiebureau, de GGD of centrum voor jeugd en gezin. Indien de kinderopvangorganisatie samenwerkt met kernpartners is het ook mogelijk om het kind binnen dit team te bespreken.

[Consult bij Veilig Thuis of deskundige op het gebied van letselduiding](#)

Indien de intern begeleider ook maar enige twijfel heeft over de oorzaak van de situatie en/of eventuele mogelijke onveiligheid bij het kind, kan advies worden gevraagd bij Veilig Thuis of een deskundige op het gebied van letselduiding. Veilig Thuis kan een eerste weging maken of het terecht is dat er zorgen zijn over deze situatie en of er mogelijk sprake kan zijn van huiselijk geweld of kindermishandeling. Een letseldeskundige kan worden ingezet om duidelijkheid te geven over letsels waarbij een vermoeden van huiselijk geweld of kindermishandeling speelt. Zorgvuldig handelen vereist dat de intern begeleider bij elk vermoeden nagaat of advies moet worden gevraagd bij Veilig Thuis of een letseldeskundige.

[Consult bij ketenpartners](#)

Voordat er consult met ketenpartners plaats kan vinden, wordt er eerst een intakegesprek met de ouders en/of intern begeleider gevoerd. Dit wordt gedaan door maatschappelijk werk of een ander lid van de ketenpartners. Door de ouder continu te betrekken en mee in overleg te treden, is de kans groter dat de ouder gemotiveerd is om de situatie te verbeteren en/of hulp te aanvaarden.

Om het kind 'open' (niet anoniem) te bespreken met ketenpartners en andere externe deskundigen is schriftelijke toestemming van de ouder vereist.

De intern begeleider kan advies krijgen van Veilig Thuis of de ketenpartners over het in gesprek gaan met de ouder. Indien de ouder weigert, kan dit een zorgelijk signaal zijn en moet het worden meegenomen in de weging (stap 4).

Wanneer ouders geen toestemming geven, kan het kind anoniem worden besproken. Vanwege eventuele vervolgacties heeft dit niet de voorkeur.

Het is belangrijk dat alles goed geregistreerd wordt. Alle gegevens die te maken hebben met het signaleren en handelen dienen schriftelijk te worden vastgelegd.

[*Stap 3: Gesprek met ouder\(s\) \(en indien mogelijk met het kind\)*](#)

De intern begeleider bespreekt de signalen met de ouder(s), en indien mogelijk met het kind. De casusregisseur en intern begeleider kunnen er echter ook voor kiezen dat de pedagogisch medewerker

en/of vestigingsmanager ook aansluit bij het gesprek. In die gevallen wordt het gesprek altijd voorbereid met de intern begeleider. Ook kan tijdens de voorbereiding ondersteuning worden gevraagd aan Veilig Thuis. In de voorbereiding is het van belang rekening te houden met emoties van de ouder(s) en het kind, zoals boosheid, verdriet en angst veroorzaakt door onmacht, loyaliteit, isolement en schaamte. Het gesprek met ouders wordt vastgelegd in het formulier: [Verslag oudergesprek bij kindsignalen](#)

Voor het gesprek met de ouders (en eventueel het kind) kunnen de volgende stappen worden gevolgd:

1. Leg de ouder(s) (en eventueel het kind) het doel uit van het gesprek;
2. Beschrijf de feiten die zijn vastgesteld en de waarnemingen die zijn gedaan, geef daarbij geen oordeel of eigen interpretatie;
3. Nodig de ouder(s) uit om een reactie hierop te geven. Vraag hoe ouders dit ervaren. Ga respectvol om met de emoties;
4. Kom pas na de reactie van ouder(s) zo nodig en zo mogelijk met een interpretatie van wat er is gezien, gehoord en/of waargenomen. Leg uit waarom je het gedrag zorgelijk vindt: wat zijn de effecten voor het kind; (geef zo nodig het kind ruimte voor eigen inbreng)
5. Leg het gesprek vast en laat het indien mogelijk ondertekenen door alle betrokkenen.

In de meeste gevallen is het onduidelijk wat de oorzaken zijn van de signalen. Door ouders te informeren en informatie uit te wisselen over de ontwikkeling van hun kind, kunnen zorgen verduidelijkt, ontkracht of bekrachtigd worden.

Nodig de ouders expliciet uit tot het geven van hun mening en vraag door over kind gerelateerde onderwerpen in de thuissituatie. Herkent de ouder de situatie? Hoe gedraagt het kind zich thuis? Hoe reageren de ouders daarop? Hoe gaat het opvoeden thuis? Hoe reageert het kind hierop? Hoe is de ontwikkeling van het kind tot nu toe verlopen? Wat vinden de ouders daarvan? Hoe ervaren de ouders de opvoeding en hun rol als ouders?

Indien de ouders de zorgen herkennen, kan een begin worden gemaakt met het onderzoeken van kansen en oplossingen. Ouders moeten vaak eerst worden gemotiveerd zodat de zorgen over hun kind kunnen worden gedeeld. Het helpt dan om ouders meer informatie te geven over de ontwikkeling van het kind en de effecten voor het kind in de huidige situatie. Vraag naar wat het met de ouders doet. Het benoemen van hun emoties kan de motivatie tot veranderen vergroten. Maak steeds duidelijk dat jullie beiden hetzelfde doel hebben: het beste voor het kind. Als ouders niet te motiveren zijn en de zorgen blijven ontkennen is het raadzaam Veilig Thuis om advies te vragen en een melding te overwegen. Ook kan Veilig Thuis betrokken worden als er zorgen zijn over huiselijk geweld waarbij ouders c.q. meerderjarige huisgenoten betrokken zijn.

Kindparticipatie

Indien wordt besloten om ook met het kind zelf te spreken, is het van belang dat het kind zich veilig genoeg voelt om het gesprek te voeren (bijlage 7). Maak hierbij de afweging of het in het belang van het kind zelf is om dit gesprek te voeren. Hierover kan ook advies worden gevraagd aan Veilig Thuis. Beloof tijdens een dergelijk gesprek nooit geheimhouding, maar geef wel aan dat de signalen serieus zullen worden afgewogen. Belangrijk is ook dat het kind niet wordt ondervraagd, maar dat het kind met name de ruimte wordt gegeven om zijn verhaal te vertellen.

Stap 4: Wegen van het geweld en bij twijfel altijd raadplegen van Veilig Thuis en

Stap 5: Beslissen aan de hand van afwegingskader

De intern begeleider weegt in samenwerking met de pedagogisch medewerker en de casusregisseur het risico op huiselijk geweld of kindermishandeling. Dit doen zij op basis van signalen, van het (extern) ingewonnen advies en van het gesprek met ouders. Daarnaast wordt de aard en de ernst van het huiselijk geweld of de kindermishandeling gewogen aan de hand van het afwegingskader en al dan niet in overleg met Veilig Thuis.

Voor de weging is het van belang dat in het dossier de signalen, de gesprekken en de stappen die al gezet zijn, worden beschreven. Bij twijfel over een vermoeden van huiselijk geweld of kindermishandeling is het verplicht om Veilig Thuis te raadplegen.

Veilig Thuis kan helpen een risicotaxatie (inschatting van risicofactoren) uit te voeren en kan helpen bepalen of het verstandig is zelf hulp te bieden of organiseren of een melding te doen.

Ook hierbij is het belangrijk dat alles geregistreerd wordt. Leidt weging tot de conclusie dat er geen zorgen (meer) zijn, dan kan de Meldcode in stap 4 worden afgesloten.

Als de zorgen blijven bestaan dan wordt in stap 5 besloten, op basis van het afwegingskader, of melden noodzakelijk is én of het mogelijk is om passende hulp te organiseren.

Het afwegingskader

- *Afweging 1: Is melden noodzakelijk?*
- *Afweging 2: Is zelf passende en toereikende hulp bieden of organiseren mogelijk?*

Het is van belang dat beide afwegingen in deze volgorde worden genomen. In samenspraak met de casusregisseur vraagt de intern begeleider zich aan de hand van het afwegingskader eerst af of melden noodzakelijk is. Vervolgens besluiten de intern begeleider en casusregisseur samen met de pedagogisch medewerker of het bieden van hulp tot de mogelijkheden van zowel deze pedagogisch medewerker als de betrokkenen behoort. Wanneer melden volgens het afwegingskader noodzakelijk is, zal de tweede beslissingsvraag over eventuele hulp en aan welke voorwaarden deze moet voldoen, in overleg met Veilig Thuis worden beantwoord.

Let op. Pedagogisch medewerkers in de kinderopvang hebben geen hulpverlenende rol. Zij kunnen echter wel hulp organiseren rondom een gezin. Hiervoor kan een beroep gedaan worden op samenwerkingspartners van de kinderopvangorganisatie. Pedagogisch medewerkers kunnen ouders daarnaast ondersteunen door bijvoorbeeld extra opvang te bieden aan de kinderen en uiteraard kunnen zij aan kinderen een veilige omgeving bieden. Onderlinge samenwerking en afstemming tussen sectoren (bijvoorbeeld met het onderwijs) is hierbij erg belangrijk.

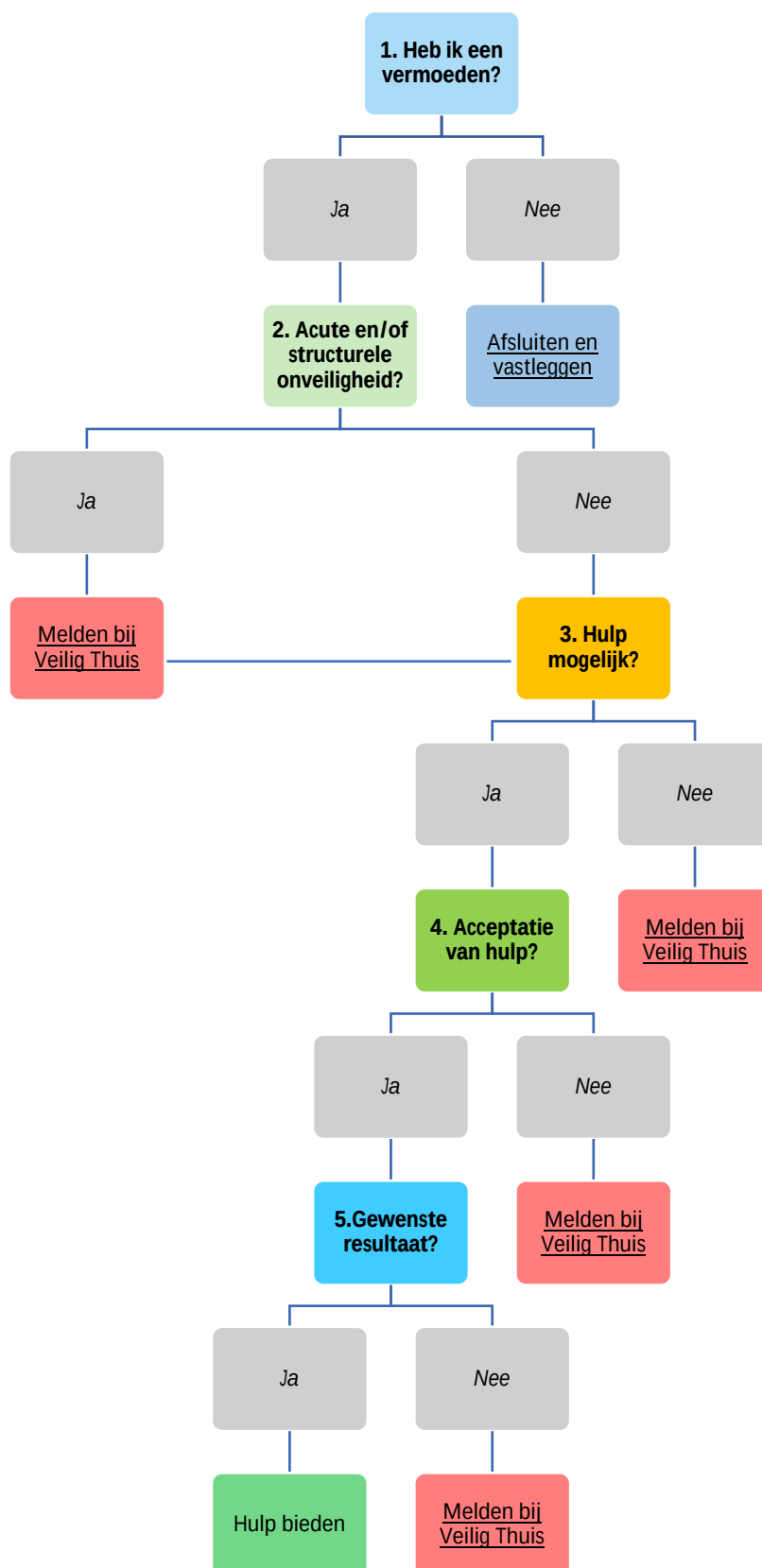
Meldnormen: in welke situaties moeten de intern begeleiders melden?

Intern begeleiders moeten een melding doen bij Veilig Thuis in de volgende situaties:

- Meldnorm 1:** In ALLE gevallen van *acute onveiligheid* en/of *structurele onveiligheid* en *disclosure*.
- Meldnorm 2:** In alle ANDERE gevallen waarin de pedagogisch medewerker meent dat hij, gelet op zijn competenties, zijn verantwoordelijkheden en zijn professionele grenzen, in onvoldoende mate effectieve hulp kan bieden of kan organiseren bij (risico's op) huiselijk geweld en/of kindermishandeling.
- Meldnorm 3:** Wanneer een pedagogisch medewerker die hulp biedt of organiseert om betrokkenen te beschermen tegen het risico op huiselijk geweld en/of kindermishandeling, constateert dat de onveiligheid niet stopt of zich herhaalt.

Het afwegingskader in beeld

Op de volgende pagina worden de stappen van het afwegingskader toegelicht.

	1. <u>Heb ik op basis van de stappen 1 tot en met 4 van de meldcode een vermoeden van (dreiging van) huiselijk geweld en/of kindermishandeling?</u> Nee: Afsluiten en vastleggen in dossier Ja: Ga verder met afweging 2 <i>Als wordt ingeschat dat er géén zorgen zijn over (een dreiging van) huiselijk geweld of kindermishandeling, sluit de intern begeleider het doorlopen van de meldcode af en vermeldt deze conclusie in het kinddossier (Bijlage 9). Een veelvoorkomende situatie is dat er wel zorgen zijn, maar dat deze zorgen geen (dreiging van) huiselijk geweld of kindermishandeling betreffen. Bijvoorbeeld omdat er kind problematiek is waargenomen in combinatie met pedagogische onmacht van ouders, echter zonder dat dit de (emotionele) veiligheid van het kind bedreigt. Ook dan sluit de intern begeleider de meldcode af en noteert deze conclusie in hetzelfde dossier. Hulp kan vervolgens worden georganiseerd, geboden en geëvalueerd voor de gesignaleerde, niet tot onveiligheid leidende, problemen.</i> <i>Wanneer de intern begeleider op basis van de stappen 1 tot en met 4 van de meldcode een vermoeden heeft van (dreiging van) huiselijk geweld en/of kindermishandeling volgt de tweede afwegingsvraag.</i>
Meldnorm 1	2. <u>Schat ik op basis van de stappen 1 tot en met 4 van de meldcode in dat er sprake is van acute onveiligheid en/of structurele onveiligheid?</u> Nee: Ga verder met afweging 3 Ja: Melden bij Veilig Thuis. De afwegingen 3 tot en met 5 worden samen met Veilig Thuis doorlopen. <i>Ernstige onveilige en/of schadelijke situaties dienen altijd gemeld te worden bij Veilig Thuis, ook wanneer een pedagogisch medewerker inschat dat hij en de organisatie mogelijkheden hebben om hulp te bieden of te organiseren. Met deze melding kan Veilig Thuis vroegere, maar ook eventuele toekomstige signalen van huiselijk geweld over de betrokkenen, combineren.</i>
Meldnormen 2 en 3	3. <u>Ben ik in staat effectieve hulp te bieden of organiseren om dreiging van (toekomstig) huiselijk geweld en/of kindermishandeling af te wenden? Bij acute onveiligheid en/of structurele onveiligheid wordt deze afweging samen met Veilig Thuis doorlopen.</u> Nee: Melden bij Veilig Thuis Ja: Ga verder met afweging 4 <i>Bij effectieve hulp rondom huiselijk geweld en/of kindermishandeling is veiligheid het hoofddoel. Goede hulp bij huiselijk geweld en/of kindermishandeling is gericht op alle leden in een (gezins)systeem: minderjarigen en volwassenen, pleger(s) en slachtoffer(s). Er wordt met alle betrokkenen samengewerkt in het maken, evalueren en uitvoeren van veiligheids- en hulpplannen.</i>
	4. <u>Aanvaarden de betrokkenen hulp om dreiging van (toekomstig) huiselijk geweld en/of kindermishandeling af te wenden en zijn zij bereid zich hiervoor in te zetten? Bij acute onveiligheid en/of structurele onveiligheid wordt deze afweging samen met Veilig Thuis doorlopen.</u> Nee: Melden bij Veilig Thuis Ja: Hulp bieden of organiseren, ga verder met afweging 5. <i>In deze afwegingsvraag staan de mogelijkheden van de betrokkenen tot het aanvaarden van hulp bij (dreigend) huiselijk geweld en/of kindermishandeling centraal. Het gaat erom dat alle leden van het (gezins)systeem, maar ook het (bredere) netwerk van (informele) steunfiguren bereid en in staat zijn de voorgestelde hulp direct aan te gaan.</i> <i>In het afwegingskader leidt de vierde afwegingsvraag tot een melding indien hulp wordt afgehouden. Vaak is bij aanvang niet helemaal helder hoezeer de betrokkenen bereid en in staat zijn zich in te zetten. De redenen om de hulp te aanvaarden kunnen divers zijn. Hun motivatie kan vooral intrinsiek of extrinsiek van aard zijn. Ook de mogelijkheden van de betrokkenen en hun netwerk verschillen. Door direct en in samenwerking met de betrokkenen en ketenpartners veiligheidsafspraken en hulpverleningsafspraken te maken wordt vaak helder wat de bereidheid en de mogelijkheden van de betrokkenen zijn.</i>
	5. <u>Leidt de hulp binnen de gewenste termijn tot de noodzakelijke resultaten ten aanzien van de veiligheid en/of het welzijn (herstel) van alle betrokkenen? Bij acute onveiligheid en/of structurele onveiligheid wordt deze afweging samen met Veilig Thuis doorlopen.</u> Nee: (Opnieuw) melden bij Veilig Thuis. Ja: Hulp opstarten met afspraken over het volgen van toekomstige (on)veiligheid met betrokkenen en samenwerkingspartners. <i>De beantwoording van deze afwegingsvraag leidt tot een melding bij Veilig Thuis indien wordt vastgesteld dat hulp onvoldoende resultaat oplevert:</i> <i>(Het risico op) onveiligheid duurt voort, onveiligheid herhaalt zich of hulp stagneert.</i> <i>Het gaat dus om situaties waarin hulpverleners hulp bieden bij zorgen over onveiligheid én de hulp binnen de gewenste termijn niet leidt tot de noodzakelijke resultaten ten aanzien van de veiligheid en het welzijn van de betrokkenen (en/of de ontwikkeling van minderjarigen)</i> <i>De problematiek ernstiger of groter blijkt dan verwacht</i> <i>De uitvoering van het veiligheid- en/of hulpverleningsplan is vastgelopen.</i> <i>Om deze laatste afwegingsvraag zorgvuldig te beantwoorden is het nodig dat binnen de hulp die pedagogisch medewerkers bieden, duidelijk is afgesproken met betrokkenen uit het (gezins)systeem en met andere hulpverleners met wie wordt samengewerkt, aan welke doelen en resultaten wordt gewerkt.</i> <i>Hoe en door wie wordt vastgesteld of de veiligheid voldoende is bereikt? Hoe wordt de veiligheid gemonitord en gedurende welke periode? Wanneer sprake is van een acuut onveilige situatie of structureel onveilige situatie is het van belang dat, na het doen van een melding bij Veilig Thuis, in de eerste plaats met Veilig Thuis duidelijk is besproken en afgesproken wat de termijn is (in dagen, weken of maanden) waarbinnen specifiek genoemde resultaten ten aanzien van de veiligheid behaald moeten zijn.</i>

[Uitwerking meldnormen in vijf afwegingsvragen in stap 4 van de meldcode](#)

Het is belangrijk dat goed wordt gekeken wanneer de vragen samen met Veilig Thuis moeten worden doorlopen. Als er sprake is van acute en/of structurele onveiligheid of disclosure, moet je melden bij Veilig Thuis en moeten de vragen drie tot en met vijf altijd met Veilig Thuis worden doorlopen.

Indien er sprake is van 'weet het niet', ga je uit van 'Nee'.

[Definities en voorbeelden acute, structurele onveiligheid en disclosure](#)

In samenspraak met Veilig Thuis zijn de volgende definities en voorbeelden opgesteld. Onder iedere definitie staan een aantal praktijkvoorbeelden uit de kinderopvangsector.

[Acute onveiligheid](#)

Definitie	Een persoon is in direct fysiek gevaar, diens veiligheid is de komende dagen niet gegarandeerd en hij of zij heeft direct bescherming nodig.
Toelichting	Bij het afwegen van signalen van huiselijk geweld en/of kindermishandeling schat een intern begeleider voortdurend in of een betrokkene acuut (levens)gevaar loopt. Bij acute onveiligheid is er sprake van fysiek of seksueel geweld (met of zonder letsel). Bij zorgafhankelijke kinderen is er ook sprake van acute onveiligheid bij de afwezigheid van de meest basale verzorging (waaronder eten, drinken, kleding en onderdak) en het onnodig toegediend krijgen van medicijnen of zorg.
Voorbeelden	▪ Door geweld toegebrachte verwonding die medische behandeling nodig heeft ▪ (Ernstig) letsel met een vermoeden dat dit is toegebracht, of een poging daartoe ▪ Poging tot verwurging ▪ Wapengebruik ▪ (Vermoeden van) seksueel misbruik of seksueel geweld of seksuele exploitatie van kinderen jonger dan 18 jaar ▪ Acute bedreiging om zichzelf of een naaste (waaronder (ex)-partner, kinderen of familielid) te doden, ernstig letsel toe te brengen of hun vrijheid te benemen (familiedrama, eerwraak, vrouwelijke genitale verminking) ▪ Onthouden van zorg die acuut de gezondheid bedreigt, waaronder het onthouden van voedsel ▪ Als een ouder/verzorger (medische) klachten/aandoeningen bij een kind verzint/aandikt, (medische) onderzoeksgegevens betreffende bij het kind bestaande klachten en afwijkingen vervalst of in het kader van een onderzoek selectief verstrek of (medische) klachten en afwijkingen bij het kind daadwerkelijk veroorzaakt ▪ Vrijheidsbeperkende maatregel voor pleger loopt af zonder dat er afdoende veiligheidsmaatregelen genomen zijn ▪ Acuut onveilige situatie bestaat of zorg dreigt weg te vallen vanwege suïcidepoging, automutilatie, acuut psychiatrisch beeld, intoxicatie door alcohol of drugs ▪ Noodgedwongen vlucht van huis door (dreiging van) huiselijk geweld en/of kindermishandeling.

Structurele onveiligheid

Definitie	Er is sprake van herhaling of voortduren van onveilige situaties of van geweld.
Toelichting	Een voorgeschiedenis van huiselijk geweld of kindermishandeling is de belangrijkste voorspeller voor voortduren van onveiligheid (pleger schap en slachtofferschap) in de toekomst. In de afweging of sprake is van structurele onveiligheid is ten minste over de volgende factoren informatie nodig: herhaling van geweld/onveiligheid, oudersignalen en eventuele kindsignalen/signalen van slachtoffers.
Voorbeelden	▪ Minderjarigen die opgroeien bij ouders met zodanig ernstige problematiek ten gevolge van verstandelijke beperking, middelenverslaving, psychische problematiek dat de fysieke en emotionele veiligheid van het kind bij herhaling en/of voortdurend wordt bedreigd en de ontwikkelmogelijkheden van deze minderjarigen structureel ingeperkt worden. ▪ Escalerende vormen van stalking in partnerrelaties.

Disclosure

Definitie	Slachtoffers die uit zichzelf een pedagogisch medewerker om hulp vragen of zich uiten bij (mogelijk) huiselijk geweld en/of kindermishandeling
Toelichting	Wanneer een slachtoffer, kind of volwassene, uit zichzelf een pedagogisch medewerker om hulp vraagt bij mogelijk huiselijk geweld en/of kindermishandeling of zich hierover uit zonder hulp te vragen, betekent dit veelal dat het (minderjarige) slachtoffer een acute crisis ervaart en vreest voor de veiligheid en/of het welzijn van zichzelf of gezinsleden. Het met onvoldoende voorbereiding met de ouders/pleger(s) bespreken van de (door het slachtoffer) geuite zorgen kan leiden tot (verergering van) situaties van acute of structurele onveiligheid. Dit geldt uitdrukkelijk ook voor specifieke vormen van huiselijk geweld zoals (ex)partnerstalking, huwelijksdwang, eer gerelateerd geweld en ouderenmishandeling. Een professionele norm tot melden betekent in dit geval zorgvuldige afstemming over de vervolgacties tussen de pedagogisch medewerker, Veilig Thuis en het slachtoffer.

Wanneer is hulpverlening (ook) mogelijk?

Nadat is besloten of een melding noodzakelijk is zal ook worden besloten of de pedagogisch medewerkers hulp kunnen bieden/organiseren (zie ook de opmerking hierover op pagina 13). Dit besluit wordt in overleg met de pedagogisch medewerker genomen door de intern begeleider en casus regisseur.

Bij het maken van deze beslissing gelden de volgende vereisten:

- Er is voldoende zicht op (on)veiligheid
- Er is voldoende zicht op onveilige gebeurtenissen in het verleden (waaronder eerdere meldingen)
- Alle betrokken pedagogisch medewerkers/ intern begeleider hebben de focus op het stoppen van geweld en een (duurzaam) herstel van de veiligheid. Er wordt gewerkt aan het herstel van directe veiligheid en het wegnemen van de oorzaken van geweld
- Hulp is gericht op het versterken van de veerkracht en het herstel van de schade die is veroorzaakt door (de dreiging van) huiselijk geweld en/of kindermishandeling bij de betrokkene(n)
- Er is sprake van een gezamenlijke analyse en plan met doelen en evaluatiemomenten van de pedagogisch medewerkers /intern begeleider. Dit plan is op maat gemaakt met *alle* betrokkenen binnen het gezin of huishouden, waarbij de doelen van begeleiding en/of hulpverlening helder zijn gesteld
- Indien meerdere pedagogisch medewerkers/ intern begeleiders betrokken zijn, zijn er afspraken over samenwerking en casusregie op de veiligheid (en multidisciplinaire) hulpverlening.

Hulp bieden/organiseren is onvoldoende mogelijk indien de pedagogisch medewerker/ intern begeleider binnen de (samenwerkings)mogelijkheden van diens organisatie:

- Onvoldoende zicht heeft op (on)veiligheid in het heden
- Onvoldoende zicht kan krijgen op onveilige gebeurtenissen in het verleden (waaronder eerdere meldingen)
- Onvoldoende mogelijkheden heeft om passende en samenhangende hulp te bieden met veiligheid als resultaat
- Constateert dat onveiligheid niet stopt of zich herhaalt.

3. Wettelijke verplichtingen

3.1. Beroepsgeheim en wettelijk meldrecht

Algemene zwijgplicht

Iedere beroepskracht die individuele cliënten² (jeugd)hulp, zorg, steun of een andere vorm van begeleiding biedt heeft een beroepsgeheim. Dit geldt ook voor pedagogisch medewerkers en intern begeleiders in de kinderopvang. Deze zwijgplicht, zoals het beroepsgeheim ook wel wordt genoemd, verplicht de pedagogisch medewerker om, kort gezegd, geen informatie over kinderen en ouders aan derden te verstrekken, tenzij daarvoor toestemming bestaat. Voor de kinderopvang geldt dat hiervoor dus toestemming van ouders noodzakelijk is.

Doel van het beroepsgeheim is de drempel voor hulp zo laag mogelijk te maken en de cliënt het vertrouwen te geven dat hij vrijuit kan spreken. Het beroepsgeheim of de zwijgplicht is een belangrijke voorwaarde voor effectieve hulpverlening. De vertrouwensrelatie is van wezenlijk belang. Toch kunnen er situaties zijn waarin de problematiek zo ernstig is dat het doorbreken van het beroepsgeheim noodzakelijk is. Dit is het geval bij ernstige vormen van huiselijk geweld of kindermishandeling, waarbij de betrokkenen zelf niet of onvoldoende mee kunnen of willen werken.

Wettelijk meldrecht

Iedere pedagogisch medewerker met een beroepsgeheim of een andere zwijgplicht heeft het wettelijk recht om, zo nodig zonder toestemming van (de ouders van) hun cliënt, vermoedens van kindermishandeling of huiselijk geweld, bij Veilig Thuis te melden. Daarnaast omvat het meldrecht het recht voor de pedagogisch medewerker om, zonder toestemming van de cliënt, op verzoek van Veilig Thuis informatie over betrokkene te verstrekken. De regels voor het verbreken van het beroepsgeheim gelden voor alle situaties waarin een cliënt zich in een ernstige situatie bevindt.

Voor een zorgvuldige besluitvorming is het noodzakelijk dat de ib'er de situatie, voordat hij zijn besluit neemt, bespreekt met een deskundige collega en zo nodig ook (op basis van anonieme cliëntgegevens) advies vraagt aan Veilig Thuis. Verder is het van belang dat de aanwezigheid van voldoende relevante feiten of signalen en zorgvuldige verzameling van deze feiten en signalen aantoonbaar is, en dat er een zorgvuldige en concrete afweging van belangen is geweest.

In hapklare taal

Algemene zwijgplicht:

Mensen die met kinderen werken hebben een geheimhoudingsplicht.

Ze mogen geen informatie delen zonder toestemming van de ouders.

De geheimhouding helpt mensen om makkelijker hulp te zoeken.

Wettelijk meldrecht:

Soms moet het geheim doorbroken worden, zoals bij ernstig huiselijk geweld.

Medewerkers mogen zonder toestemming melden bij Veilig Thuis als ze mishandeling vermoeden; dit doet bij Kibeo de intern begeleider.

²In dit hoofdstuk wordt gesproken over 'cliënt(en)' omdat het algemene wetgeving betreft voor de verschillende sectoren die werken met de meldcode. Voor de kinderopvang gaat het uiteraard om kinderen en hun ouders.

Medewerkers moeten eerst overleggen met een collega (IB). De intern begeleider kan advies vragen bij Veilig Thuis.

Het is belangrijk dat er genoeg bewijs is voor er een melding gedaan wordt. Dit bewijs moet worden opgeschreven en verzameld. De intern begeleider houdt hier beveiligde digitale map voor bij.

3.2. Verantwoordelijkheid

In bijlage 8 is opgenomen wie welke verantwoordelijkheden heeft binnen Kibeo.

Rapportage aan MT en overleg

De afdeling pedagogiek rapporteert elk kwartaal aan het managementteam (MT) over het aantal keren dat de meldcode is toegepast. Naar aanleiding van de rapportage besluit de organisatie op welke wijze de implementatie en de werking van de meldcode in het komend jaar kan worden bevorderd en welk aandeel de directie/bestuurder en de aandachtsfunctionaris hierin zullen hebben.

Overleg over scholing van de medewerkers

Dit overleg geeft richting aan het opstellen van het jaarlijkse opleidingsplan van Kibeo door de Kibeo Academie. In dit proces adviseert de casusregisseur ook over de wijze waarop de directie/bestuurder in het komend jaar vorm zou kunnen geven aan zijn in de wet vastgelegde verantwoordelijkheid voor scholing van de medewerkers die met de meldcode moeten werken.

3.3. Documentatie en vertrouwelijkheid binnen de meldcode

In het geval van signalen die kunnen duiden op kindermishandeling wordt de intern begeleider ingeschakeld en de documentatie van de signalen in het kinddossier opgenomen (bijlage 9). Het kinddossier wordt bewaard in een gesloten kast of digitaal achter een wachtwoord. Gespreksverslagen kunnen door betrokkenen worden ondertekend.

3.4. Deskundigheid eengerelateerd geweld/meisjesbesnijdenis

Wat is eengerelateerd geweld?

Eengerelateerd geweld is anders dan andere vormen van huiselijk geweld. Bij eengerelateerd geweld gaat het om dwang en psychisch en lichamelijk geweld om te voorkomen dat een lid van de familie een misstap begaat en daardoor de familie eer aantast. Het geweld heeft als doel om de aangetaste eer te herstellen. Het geweld wordt niet alleen gepleegd door een gezinslid, maar gaat heel de familie aan, waarbij het niet uitmaakt of de familie alleen in Nederland is of gedeeltelijk ook in andere landen woont.

Wat is meisjesbesnijdenis?

Vrouwelijke genitale verminking (VGV), ook wel meisjesbesnijdenis genoemd, is een ingreep aan de uitwendige geslachtsorganen, die grote lichamelijke, psychische en seksuele gevolgen kan hebben voor de betrokken meisjes. Alle vormen van VGV zijn in Nederland strafbaar. Meisjes afkomstig uit de landen waar meisjesbesnijdenis voorkomt, lopen mogelijk een risico om besneden te worden. Dat kan gebeuren in Nederland of in het buitenland, bijvoorbeeld tijdens een vakantie. Ook inwoners van Nederland die hun dochter in het buitenland laten besnijden plegen een strafbaar feit en kunnen in Nederland worden vervolgd. Landen waar meisjesbesnijdenis veelvuldig voorkomt, zijn onder meer Egypte, Somalië, Ethiopië/Eritrea, Koerdische autonome regio in Irak en Soedan

Deskundigheid

Er gelden specifieke aandachtspunten als er sprake is van (een vermoeden van) eerdergerelateerd geweld. Omdat deze vorm van geweld specifieke expertise vraagt. Moet er altijd een deskundige op het gebied van eerdergerelateerd geweld of Veilig Thuis geraadpleegd worden.

Bij acute bedreiging van de veiligheid worden de stappen versneld, zo nodig binnen een uur. Denk hierbij aan (vermoedens van) een gedwongen huwelijk, achterlating, eerwraak die op (zeer) korte termijn dreigt plaats te vinden. Niet ingrijpen kan leiden tot moeilijk of niet omkeerbare situaties. Neem in dit soort situaties direct contact op met de intern begeleider. De intern begeleider kan contact opnemen met de politie, Veilig Thuis of een andere eerdergerelateerde deskundige.

4. Na de melding

Een melding is geen eindpunt. Als de intern begeleider een melding doet bespreekt de intern begeleider in zijn contact met Veilig Thuis ook wat hij/zij zelf, na de melding (binnen de grenzen van zijn gebruikelijke taakuitoefening) kan doen om het kind of de gezinsleden te beschermen en te ondersteunen. De betrokkenheid van de pedagogisch medewerker bij het kind en ouders en mogelijke gezinsleden houdt niet op na de melding. Er wordt verwacht dat de pedagogisch medewerker, naar de mate van zijn mogelijkheden, het kind blijft ondersteunen en beschermen. Uiteraard gebeurt dit in overleg met Veilig Thuis.

Veilig Thuis houdt degene die de melding heeft gedaan op de hoogte van de uitkomsten van het onderzoek en van de acties die in gang worden gezet.

Wanneer er sprake is van (een vermoeden van) kindermishandeling in de thuissituatie van één van de kinderen van de kinderopvanglocatie kan dit ook impact hebben op de (andere) pedagogisch medewerkers en andere kinderen. Kibeo besteedt hier aandacht aan door middel van coaching, intervisie en/ of teamoverleggen.

Na elke melding vindt er ook een interne evaluatie plaats over het proces van de meldcode. Hierbij zijn in ieder geval de intern begeleider en de casusregisseur aanwezig. Zij beslissen samen of er nog andere mensen bij de evaluatie betrokken moeten worden. Tijdens deze evaluatie wordt er ook een afweging gemaakt of nazorg voor de betrokken medewerkers nodig is en zo ja op welke manier.

4.1. Interne evaluatie

De Meldcode en de werking ervan worden periodiek geëvalueerd volgens de beleidscyclus. Dit gebeurt door een projectgroep vanuit afdelingen Kwaliteit en Pedagogiek.

Geanonimiseerde gegevens met betrekking tot het vermoeden van kindermishandeling worden geregistreerd. Deze gegevens worden door de directie op een centraal punt bewaard. De gegevens worden geregistreerd en bewaard om bijvoorbeeld in kaart te kunnen brengen hoe vaak vermoedens van kindermishandeling binnen de gehele kinderopvangorganisatie voorkomen en op welke wijze daarmee wordt omgegaan.

Deel 2. Meldplicht bij een vermoeden van een geweld- of zedendelict door een medewerker

1. Inleiding

Sinds juli 2013 geldt er een meld-, overleg- en aangifte plicht in de kinderopvang wanneer er aanwijzingen bestaan van een geweld- of zedendelict tegen een kind door een medewerker. Zijn er aanwijzingen van seksueel of ander geweld tegen een kind door een werknemer? Dan moet de bestuurder hierover in overleg gaan met de [vertrouwensinspecteur van de Inspectie van het Onderwijs](#). De vertrouwensinspecteur overlegt met de bestuurder of aangifte bij de politie nodig is. Zo ja, dan onderzoekt de politie of de werknemer een misdrijf heeft gepleegd. Medewerkers moeten bij aanwijzingen van een geweld- of zedendelict tegen een kind door een collega contact opnemen met hun leidinggevende. Vermoedt de medewerker dat de bestuurder zich hier schuldig aan maakt, dan moet de medewerker aangifte doen bij de politie (zie 1.1.). Ouders kunnen met aanwijzingen van geweld tegen een kind ook contact opnemen met de vertrouwensinspecteur. Het is aan de bestuurder (= het bevoegd gezag binnen de kinderopvangorganisatie) om te regelen of de bestuurder zelf in contact treedt met de vertrouwensinspecteur of dat een leidinggevende (bijvoorbeeld een regiomanager of directeur) dat namens haar doet. Daar waar 'bestuurder' in het stappenplan staat, kan daarom ook de gedelegeerde persoon worden gelezen.

1.1. Melding door een medewerker over de bestuurder zelf

Indien de medewerker aanwijzingen heeft dat de bestuurder zelf een geweld- of zedendelict begaat (of heeft begaan) en een kind hiervan het slachtoffer is, dan is de medewerker verplicht tot het doen van aangifte bij de politie.

Hij/zij kan hierover in overleg treden met de vertrouwensinspecteur. De vertrouwensinspecteur kan de medewerker begeleiden bij het doen van aangifte.

1.2. Melding door een ouder over een medewerker of leidinggevende

Indien een ouder aanwijzingen heeft dat een medewerker of leidinggevende een geweld- of zedendelict begaat (of heeft begaan) en een kind hiervan het slachtoffer is, dan kan de ouder contact opnemen met de vertrouwensinspecteur. Daarnaast heeft de ouder de (reguliere) rechtsplicht om bij een redelijk vermoeden van een strafbaar feit aangifte te doen bij de politie.

De vertrouwensinspecteur zal de ouder adviseren om contact op te nemen met een leidinggevende van de kinderopvanginstelling. Betreft het de leidinggevende dan is het advies om contact op te nemen met de bestuurder. Zodra de kinderopvangorganisatie door de ouder is geïnformeerd, ontstaat voor hem/haar de meldplicht.

1.3. Leeswijzer

Dit deel gaat eerst in op het stappenplan wanneer er een vermoeden bestaat dat een medewerker een geweld- of zedendelict heeft gepleegd tegen een kind. Daarnaast komen er preventieve maatregelen aan bod.

2. Stappenplan bij een vermoeden van een geweld- of zedendelict door een medewerker

Onderstaande stappen worden in de volgende paragraaf toegelicht.

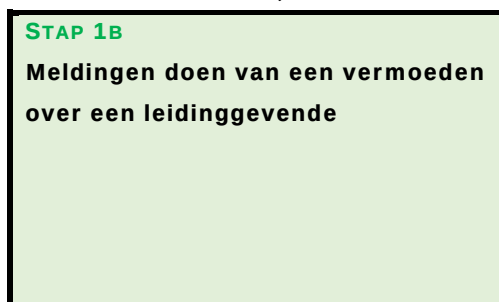

De pedagogisch medewerker:

- Observeert
- Neemt bij een vermoeden **direct** contact op met de vestigingsmanager
- Brengt signalen in kaart (zie bijlage 3, 4 en 10)
- Documenteert

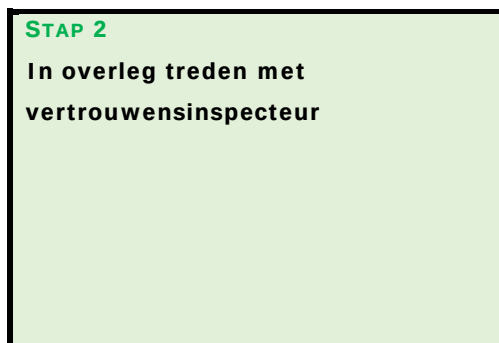
De vestigingsmanager:

- De vestigingsmanager legt direct contact met de regiodirecteur en de bestuurder
- Documenteert

De pedagogisch medewerker:

- Indien het vermoeden van een geweld- of zedendelict over de vestigingsmanager of regiodirecteur gaat, kan de medewerker direct bij de bestuurder melden.
- Indien het vermoeden van een geweld- of zedendelict over de bestuurder gaat, kan de medewerker contact opnemen met de vertrouwensinspecteur.

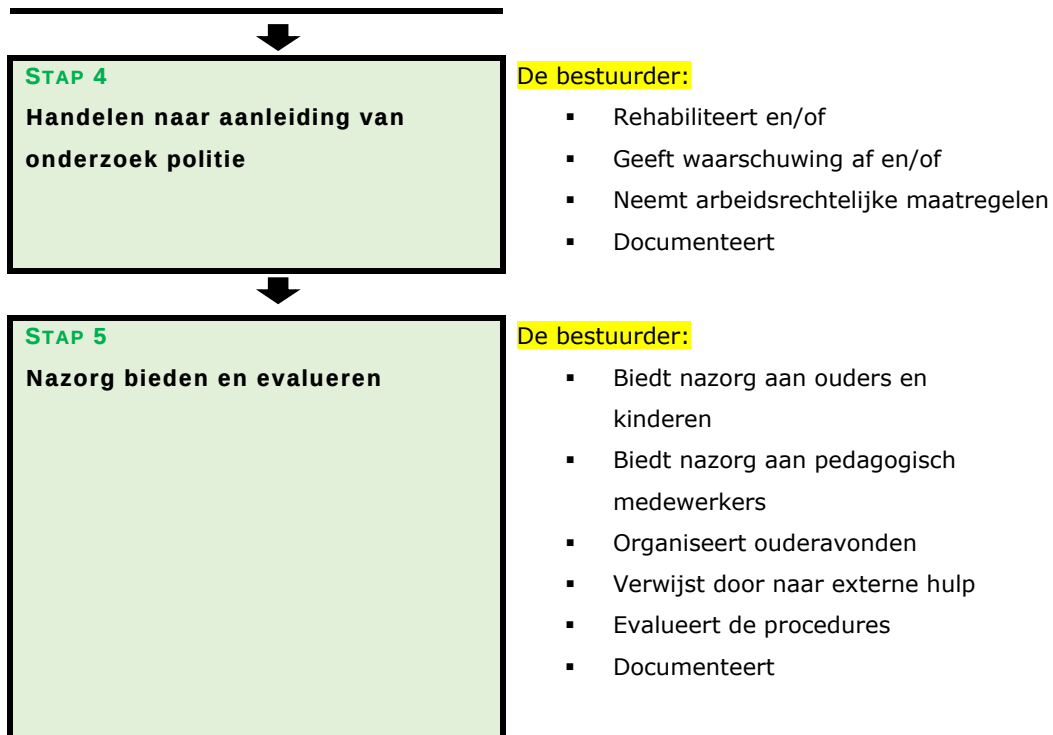
De bestuurder:

- Moet direct contact leggen met een vertrouwensinspecteur (overlegplicht) indien zij aanwijzingen heeft dat een collega een geweld- of zedendelict begaat of heeft begaan jegens een kind
- Krijgt advies van de vertrouwensinspecteur over al dan niet doen van aangifte
- Documenteert

De bestuurder:

- Is verplicht bij redelijk vermoeden aangifte te doen bij de politie (aangifteplicht)
- Stelt de pedagogisch medewerker in ieder geval voor de duur van het onderzoek op non-actief
- Legt een draaiboek aan
- Raadpleegt de GGD
- Regelt ondersteuning voor kind en ouders
- Volgt het ingestelde onderzoek van de politie
- Documenteert

2.1. Toelichting op het stappenplan

Stap 1A: Signaleren

De pedagogisch medewerker heeft een vermoeden of een signaal opgevangen dat er iets niet goed zit in de relatie tussen het kind en een collega werkzaam binnen de kinderopvangorganisatie.

De signalerende pedagogisch medewerker zal eerder ongewenste omgangsvormen van een collega naar een kind signaleren dan direct misbruik constateren. Niet in alle gevallen waarin pedagogisch medewerkers menen dat er niet goed met kinderen wordt omgegaan door een collega, is er sprake van een mogelijk geweld- of zedendelict. Desondanks mag niet aan deze signalen voorbij worden gegaan en zal onderzocht moeten worden wat er bij het kind wordt gesignaleerd.

De pedagogisch medewerker dient altijd direct de vestigingsmanager op de hoogte te stellen van zijn/haar twijfels en niet zelf een afweging te maken. Als de signalen betrekking hebben op de vestigingsmanager dan neemt de pedagogisch medewerker contact op met de regiodirecteur.

Vermoedens zijn er in uiteenlopende gradaties. Als de pedagogisch medewerker zich met een vermoeden over een collega geconfronteerd ziet, moeten de volgende acties ondernomen worden:

- Raadpleeg de signalenlijsten in bijlage 3, 4 en 10
- Documenteer wat is waargenomen
- Leg het signaal direct bij de vestigingsmanager neer

Stap 1B: Direct melding doen van vermoeden van geweld- of zedendelict jegens een kind door een leidinggevende.

Wanneer een pedagogisch medewerker vermoedt dat een leidinggevende uit stap 1 zich schuldig maakt aan kindermishandeling moet de pedagogisch medewerker dit direct melden bij de bestuurder. Deze stap wordt zorgvuldig gedocumenteerd.

In het stappenplan wordt ervan uitgegaan dat een pedagogisch medewerker een mogelijk vermoeden van kindermishandeling door een collega direct meldt bij de bestuurder. In de praktijk kunnen ook de volgende personen deze melding van vermoeden van kindermishandeling door een medewerker doen:

a. Melding door het kind

Als de melding van een geweld- of zedendelict afkomstig is van een kind, is opvang en steun voor het kind het eerste aandachtspunt. De pedagogisch medewerker bij wie het slachtoffer de klacht meldt, is verplicht dit meteen te melden bij de bestuurder. Deze laat weten discreet te zullen handelen, maar belooft geen geheimhouding aan het kind. Naast Veilig Thuis worden zo nodig anderen ingeschakeld voor hulp. De ouders van het betrokken kind worden geïnformeerd. Aan de ouders wordt eveneens opvang en steun geboden. Het waarborgen van het gevoel van veiligheid van het kind is het uitgangspunt van dit handelen.

b. Melding door de ouder

Als de melding van de ouders komt, moet deze melding altijd serieus worden genomen. Feiten en constateringën zullen bij ouders worden nagevraagd. De regiodirecteur en de bestuurder besluiten wie het gesprek met de ouders voert. De pedagogisch medewerker geeft de melding direct door aan de bestuurder. De ouder kan bij een redelijk vermoeden ook zelf contact opnemen met een vertrouwensinspecteur van de Inspectie van het Onderwijs.

c. Melding door derden

Als de melding van derden komt, dient uitgezocht te worden over welke informatie deze persoon/personen precies beschikt/beschikken en waarop deze informatie is gebaseerd. De regiodirecteur en de bestuurder besluiten wie de informatie gaat onderzoeken. De pedagogisch medewerker geeft de melding door aan de bestuurder.

Melding over de bestuurder

Een bijzondere situatie betreft het geval dat het vermoeden het gedrag van de bestuurder zelf betreft. Het gaat hierbij immers om de situatie waarin het niet meer mogelijk is om intern hogerop melding te doen. In dat geval is de constaterende pedagogisch medewerker verplicht om aangifte te doen bij de politie. De pedagogisch medewerker kan hierover in overleg treden met de vertrouwensinspecteur van de Inspectie van het Onderwijs. De vertrouwensinspecteur kan de pedagogisch medewerker begeleiden bij het doen van aangifte.

Stap 2: In overleg treden met vertrouwensinspecteur

De bestuurder is verplicht om direct in overleg te treden met een vertrouwensinspecteur van de Inspectie van het Onderwijs.

De vertrouwensinspecteur gaat samen met de bestuurder na of er een redelijk vermoeden bestaat en adviseert de bestuurder over aangifte. Wanneer er geen sprake is van een redelijk vermoeden, is nader onderzoek redelijkerwijs niet aan de orde. De bestuurder zal in gesprek gaan met betrokkenen om de mogelijk verstoorde werkhouding te herstellen. Indien de uitkomst is dat er een redelijk vermoeden bestaat van een gewelds- of zedendelict dan heeft de bestuurder een aangifteplicht.

De bestuurder is verantwoordelijk voor de registratie in deze stap.

Aangifteplicht voor de bestuurder

Indien de bestuurder aangifte doet, treedt de vertrouwensinspecteur terug. Indien de bestuurder weigert om aangifte te doen terwijl de vertrouwensinspecteur concludeert dat er een redelijk vermoeden bestaat, geldt de volgende escalatieladder:

1. Coördinator vertrouwensinspecteurs van de Inspectie van het Onderwijs probeert de bestuurder te overreden
2. Hoofdinspecteur van de Inspectie van het Onderwijs probeert de bestuurder te overreden
3. Hoofdinspecteur van de Inspectie van het Onderwijs legt contact met de burgemeester (het college van B&W) van de betreffende gemeente
4. De burgemeester zal de (zedes)politie inschakelen dan wel andere activiteiten vanuit zijn bevoegdheden initiëren.

Stap 3: Aangifte doen

Als na het overleg met de vertrouwensinspecteur blijkt dat er een redelijk vermoeden bestaat van een geweld- of zedendelict, dan heeft de bestuurder een aangifteplicht.

Als deze stap wordt gezet, is er vanzelfsprekend nog steeds geen sprake van 'schuld' van de pedagogisch medewerker over wie het vermoeden is geuit: 'beschuldigd' staat niet gelijk aan 'schuldig'.

In geval van een reëel vermoeden neemt de bestuurder, naast het doen van aangifte, de volgende maatregelen:

- a. Stelt de pedagogisch medewerker in ieder geval voor de duur van het onderzoek op non-actief
- b. Legt een draaiboek aan
- c. Raadpleegt Veilig Thuis en/of lokale GGD
- d. Regelt opvang van en/of ondersteuning voor kind(eren) en ouders

a. Stelt de pedagogisch medewerker in ieder geval voor de duur van het onderzoek op non-actief

In geval van een reëel vermoeden van een mogelijk geweld- of zedenmisdrijf, wordt de betreffende betrokken persoon in ieder geval voor de duur van het onderzoek op non-actief gesteld.

Daarnaast dienen de maatregelen zodanig te zijn dat een pedagogisch medewerker gerehabiliteerd kan worden indien uit het onderzoek van de politie blijkt dat de vermoedens niet juist zijn. Bovenstaand geldt ook voor een vrijwilliger binnen de kinderopvangvoorziening.

b. Draaiboek aanleggen

De bestuurder, of degene die in opdracht van de bestuurder met deze taak belast is, draagt zorg voor een zorgvuldige procedure conform het beleid crisiscommunicatie van Kibeo.

c. Raadplegen Veilig Thuis en/of GGD

Veilig Thuis kan de kinderopvangorganisatie adviseren en ondersteuning bieden. Ook de GGD kan worden geraadpleegd.

d. Het regelen van opvang voor kind(eren) en ouders.

Voor de ondersteuning voor het kind en de ouders kan een beroep worden gedaan op een instelling als de GGD of Veilig Thuis. (Het calamiteitenteam van) GGD is gespecialiseerd in het begeleiden van organisaties bij calamiteiten. In overleg met ouders en GGD en/of Veilig Thuis, wordt bezien of de opvang in de kinderopvangorganisatie kan worden gecontinueerd dan wel dat er een andere oplossing moet worden geboden

- De kinderopvangorganisatie informeert de ouders van het betreffende kind over de mogelijkheid aangifte te doen bij de politie
- De bestuurder of directie houdt contact, toont betrokkenheid en informeert de ouders regelmatig over de voortgang van het onderzoek en andere zaken die voor de ouders van belang zijn
- De ouders van de overige kinderen moeten worden geïnformeerd. Er kan gekozen worden om kinderen elders onder te brengen. Veilig Thuis kan worden ingeschakeld voor advies hoe bijvoorbeeld te handelen met de eigen kinderen van de pedagogisch medewerker.

Na het doen van aangifte stelt de politie meestal een onderzoek in. De politie voert gesprekken met alle betrokkenen. Het initiatief voor het instellen van een onderzoek ligt bij de politie. De bestuurder en

directie dienen het onderzoek van de politie te volgen en zelf geen stappen te ondernemen die indruisen tegen de bewijslast van de politie.

Stap 4: Handelen naar aanleiding van het onderzoek van de politie

Het onderzoek van de politie kan leiden tot verschillende uitkomsten. Afhankelijk van deze uitkomsten heeft de bestuurder, directie of leidinggevende verschillende mogelijkheden om te handelen.

Rehabilitatie van de medewerker

De politie kan op grond van het verrichte onderzoek constateren dat er geen aanleiding is om aan te nemen dat er sprake is van een geweld- of zedendelict. De betrokken pedagogisch medewerker, die voor de duur van het onderzoek geschorst of op non-actief was gesteld, wordt door de bestuurder van de organisatie in zijn functie in ere hersteld. In een dergelijke situatie moeten het belang van de pedagogisch medewerker en het algemeen belang worden afgewogen en zou het bijvoorbeeld wenselijk kunnen zijn de betreffende pedagogisch medewerker binnen de kinderopvangorganisatie over te plaatsen.

Indien na het onderzoek van de politie blijkt dat er een klacht is ingediend op valse gronden, kan de bestuurder de betrokken pedagogisch medewerker een rehabilitatietraject aanbieden. De bestuurder kan dan tevens maatregelen nemen tegen degene die valselyk een beschuldiging heeft geuit. Dit kan variëren van de eis dat excuses worden aangeboden, tot schorsing of tot verwijdering.

Waarschuwing afgeven

De bestuurder kan besluiten tot het geven van een schriftelijke waarschuwing, met de mededeling dat herhaling van het ongewenste gedrag arbeidsrechtelijke gevolgen heeft. Die waarschuwing kan dan worden opgenomen in het personeelsdossier.

Arbeidsrechtelijke maatregelen

Wanneer de bestuurder constateert dat er op grond van het verrichte onderzoek van de politie aanleiding is om aan te nemen dat kindermishandeling heeft plaatsgevonden, neemt de bestuurder maatregelen van arbeidsrechtelijke aard, zoals ontslag wegens een dringende reden op grond van art. 677 en art. 678 boek 7 BW, of ontbinding van de arbeidsovereenkomst via de kantonrechter (art. 685 boek 7 BW). In het geval dat het een vrijwilliger betreft, wordt de samenwerking per direct opgezegd.

Alle beslissingen worden zorgvuldig afgewogen en zorgvuldig geregistreerd door de bestuurder.

Stap 5: Nazorg bieden en evalueren

Het is belangrijk dat de kinderopvangorganisatie nazorg biedt aan alle betrokkenen. Ook het evalueren van de genomen stappen is belangrijk om in mogelijke toekomstige situaties adequaat te kunnen handelen.

Nazorg

Nazorg aan betrokken ouders en hun kinderen kan worden geboden door middel van ouderavonden, het uitnodigen van deskundigen daarbij of specifieke doorverwijzing. De kinderopvangorganisatie kan zich hierin laten adviseren door de GGD. Voor de kinderen kan, als dit nodig is of als de ouders van de kinderen dit nodig achten, extra hulp worden ingezet.

Het is belangrijk om bijzondere aandacht te hebben voor de psychische belasting van de overige pedagogisch medewerkers naar aanleiding van bovenstaand traject. Wanneer er getuigen zijn onder de pedagogisch medewerkers kan met hen apart worden besproken wat nodig is om het gebeurde te verwerken. Bij hen kunnen gevoelens van boosheid, onmacht, verdriet, schaamte en schuldgevoel een rol spelen. Andere pedagogisch medewerkers kunnen ook kampen met deze gevoelens. Hier kan aandacht aan worden besteed in de teamoverleggen en daar waar nodig ook individueel.

Evalueren

Het is belangrijk het gehele proces en de verschillende stappen te evalueren. Dit is de verantwoordelijkheid van de bestuurder of directie.

- De bestuurder of directie evalueert met medewerkers dat wat er gebeurd is en de procedures die zijn gevolgd
- Zo nodig wordt de zaak doorgesproken met andere betrokkenen
- Zo nodig worden verbeteringen in afspraken en/of procedures aangebracht
- Geanonimiseerde gegevens met betrekking tot het vermoeden van kindermishandeling worden gedocumenteerd. Deze gegevens worden door de directie op een centraal punt bewaard
- Blijf alert op signalen. Mogelijk zijn er meer slachtoffers.

3. Preventieve maatregelen

Vanuit de Wet kinderopvang is het een vereiste voor dagopvang en BSO dat het risico op grensoverschrijdend gedrag door pedagogisch medewerkers, pedagogisch medewerkers in opleiding, stagiairs, vrijwilligers en overige aanwezige volwassenen zoveel mogelijk wordt beperkt. De organisatie kan verschillende preventieve maatregelen nemen die het risico op grensoverschrijdend gedrag van een pedagogisch medewerker kunnen verminderen:

Scholing: ongewenste omgangsvormen en signalen van seksueel misbruik moeten worden opgemerkt. Pedagogisch medewerkers worden hierop geschoold middels e-learning.

Transparant werken: ouders worden tijdens het intakegesprek geïnformeerd dat er wordt gewerkt met de meldcode.

Open cultuur: Kibeo hecht aan een open aanspreekcultuur. In teamoverleggen en tijdens doelstellingsgesprekken spreken collega's en leidinggevende elkaar aan op gedrag en pedagogisch handelen.

Deel 3. (Seksueel)Grensoverschrijdend gedrag tussen kinderen onderling

1. Inleiding

Seksualiteit is onderdeel van de ontwikkeling van jeugdigen naar volwassenheid. Binnen de kinderopvangorganisatie verdienen thema's als intimiteit en seksualiteit professionele aandacht. Door op een goede manier aandacht te besteden aan het onderwerp seksualiteit kan de kinderopvangorganisatie niet alleen bijdragen aan de ontwikkeling van kinderen, maar ook bijdragen aan het voorkómen van grensoverschrijdende seksuele incidenten.

Kinderen die naar de kinderopvang gaan, moeten in de eerste plaats fysiek veilig zijn en zich ook zo voelen, ook op het gebied van seksualiteit. Daarnaast hebben zij, afhankelijk van hun leeftijd en situatie, ondersteuning nodig bij hun ontwikkeling op het gebied van intimiteit en seksualiteit. Wat door kinderen én pedagogisch medewerkers 'normaal' wordt gevonden op het gebied van seksualiteit is steeds aan verandering onderhevig. Veel meer dan vroeger speelt de beeldvorming in de media daarbij een rol.

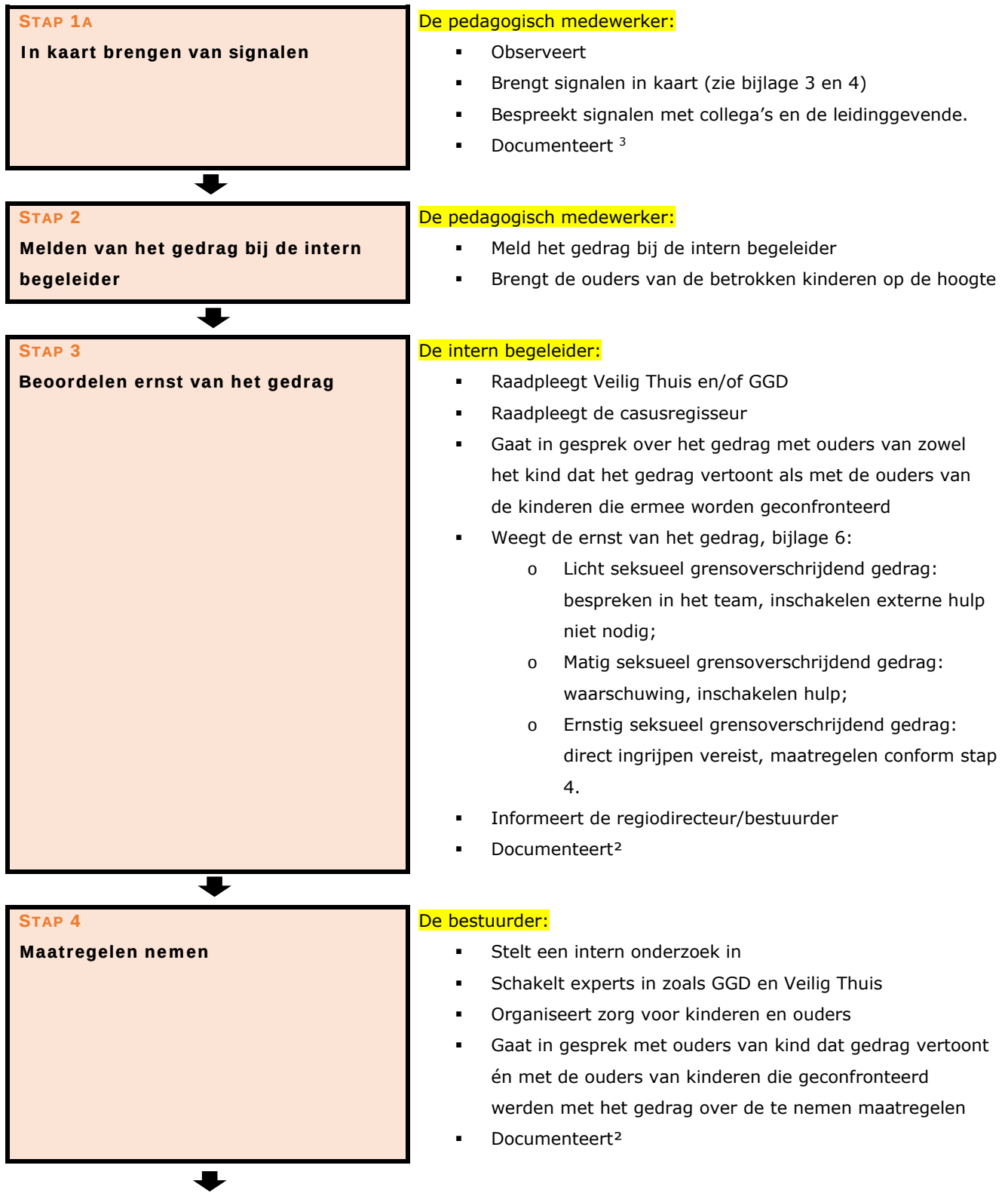
Binnen de kinderopvangorganisatie is het belangrijk dat pedagogisch medewerkers de kennis hebben en over vaardigheden beschikken om kinderen in hun ontwikkeling te begeleiden en daarmee ook in hun seksuele ontwikkeling.

1.1. Leeswijzer

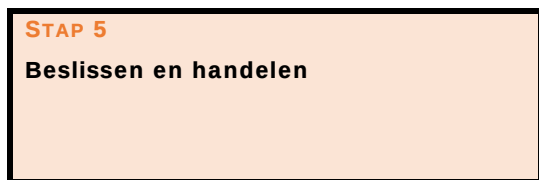
In dit deel komt aan de orde wat te doen wanneer er een vermoeden bestaat van seksueel grensoverschrijdend gedrag tussen kinderen onderling. Er wordt aandacht besteed aan de seksuele ontwikkeling van kinderen en wanneer gedrag daadwerkelijk grensoverschrijdend is. Ook worden preventieve maatregelen beschreven.

2. Stappen bij signalen van seksueel grensoverschrijdend gedrag tussen kinderen onderling

Onderstaande stappen worden in de volgende paragraaf toegelicht.

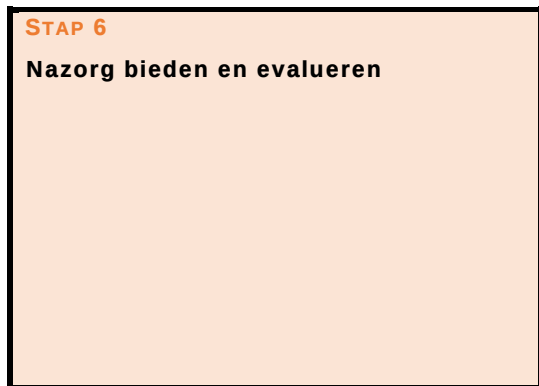

³ Alle documentatie wordt gedeeld met de casusregisseur van de afdeling pedagogiek

De bestuurder:

- Beslist naar aanleiding van het onderzoek over de opvang van het kind dat het gedrag heeft vertoond

De bestuurder:

- Biedt nazorg voor ouders, kinderen en pedagogisch medewerker
- Organiseert ouderavonden
- Verwijst door naar externe hulp
- Evalueert de procedures
- Documenteert²

2.1. Toelichting op de stappen

Stap 1: In kaart brengen van signalen

Het is belangrijk om de signalen serieus te nemen. De pedagogisch medewerkers kunnen met elkaar onderzoeken wat zij bij de kinderen merken. Door met collega's te overleggen en van gedachten te wisselen, kan een signaal beter worden beoordeeld. De volgende acties kunnen helpen de signalen te onderbouwen:

- Raadpleeg de signalenlijst uit de handleiding en het vlaggensysteem (zie bijlage 3, 4 en 6)
- Bespreek de signalen met collega's, aandachtsfunctionaris, leidinggevende
- Vraag een gesprek aan met de leidinggevende

Leg de mogelijke signalen vast (in het kinddossier, bijlage 9). Als de pedagogisch medewerker vervolgens twijfelt of concludeert dat er sprake is van seksueel grensoverschrijdend gedrag dan is het belangrijk dit te melden bij de leidinggevende conform stap 2.

Stap 2: Melden van het gedrag

Wanneer de pedagogisch medewerker signalen heeft dat een kind of meerdere kinderen seksueel grensoverschrijdend gedrag hebben vertoond en dat een ander kind hiermee geconfronteerd is of slachtoffer van is geworden, dan is het belangrijk dit te melden bij de leidinggevende.

De ouders van de kinderen die het gedrag vertonen of ermee zijn geconfronteerd moeten op de hoogte worden gebracht.

Het is belangrijk dat de kinderopvangorganisatie alles goed registreert. Alle gegevens die te maken hebben met het signaleren en handelen, dienen schriftelijk te worden vastgelegd. Privacywetgeving dient hierbij in acht te worden genomen.

Stap 3: Beoordelen ernst van het gedrag

De leidinggevende is in overleg met de intern begeleider verantwoordelijk voor een eerste beoordeling van de voorgelegde situatie. Daarbij zal in het algemeen de pedagogisch medewerker die het gedrag heeft gemeld en eventueel collega's, worden gehoord. Ook Veilig Thuis, CJG, ZAT of de GGD kan hiervoor worden ingeschakeld. Hierbij wordt de ernst van het gedrag bepaald.

Wanneer wordt geconstateerd dat er geen sprake is van leeftijdsadequaat gezond gedrag, wordt gecategoriseerd hoe ernstig het gedrag is. Bij alle vormen van seksueel grensoverschrijdend gedrag dienen de ouders van zowel het kind dat het gedrag vertoont als het kind dat met het gedrag is geconfronteerd te worden geïnformeerd. Het is belangrijk om met ouders in gesprek te blijven gedurende het proces. Daarnaast dient bij alle vormen gekeken te worden of het seksueel overschrijdende gedrag een signaal is van onderliggende problematiek.

Er kunnen verschillende gradaties grensoverschrijdend gedrag worden onderscheiden:

- a. *Licht seksueel grensoverschrijdend gedrag* kan worden gezien als een noodzakelijke stap om normen en waarden te leren kennen en zal bij veel kinderen op bepaalde momenten in de ontwikkeling voorkomen. Het is nodig dat de pedagogisch medewerker dit gedrag begrenst, hierop reageert en hierover spreekt met ouders.
- b. *Matig seksueel grensoverschrijdend gedrag* is ontoelaatbaar; het is belangrijk om een duidelijk verbod in te stellen. Aan het kind moet worden uitgelegd dat dit gedrag niet mag en er moet worden uitgelegd waarom dit niet mag. De betrokken kinderen kunnen in de groep worden geobserveerd. Belangrijk is dat er met de kinderen wordt gecommuniceerd en dat ouders actief betrokken worden. De leidinggevende overlegt met Veilig Thuis, een gedragswetenschapper of externe hulpverlening of advies noodzakelijk is.
- c. *Ernstig seksueel grensoverschrijdend gedrag* vereist dat er direct wordt ingegrepen. Er moeten maatregelen worden genomen die kunnen garanderen dat het gedrag niet meer kan voorvallen. De bestuurder dient ingelicht te worden om verdere stappen te kunnen ondernemen, ook omdat de bestuurder eindverantwoordelijk is voor alle interne en externe communicatie. Bij ernstig seksueel grensoverschrijdend gedrag dient stap 4 te worden ingezet.

Ook voor deze stap geldt, dat alle signalen en stappen goed worden vastgelegd in het kinddossier (Bijlage 9).

Stap 4: Maatregelen nemen

De bestuurder bepaalt welke maatregelen moeten worden genomen wanneer er sprake is van ernstig seksueel grensoverschrijdend gedrag.

De volgende maatregelen kunnen worden genomen:

- a. Het instellen van een intern onderzoek. Het is belangrijk nauw samen te werken met expertorganisaties zoals Veilig Thuis, het zorg adviesteam en de GGD. Bij ernstige zaken is het aan te bevelen een onderzoeksteam te vormen waar vertegenwoordigers van de kinderopvangorganisatie en externe deskundigen deel van kunnen uitmaken. Dit

onderzoeksteam kan het incident onderzoeken en de directie advies geven hoe te handelen. Indien nodig wordt een draaiboek aangelegd conform het beleid Crisiscommunicatie.

- b. Het regelen van ondersteuning voor het kind en de ouders
- c. Aanbieden van excuses voor falend toezicht/onveilige situatie vanuit de kinderopvang. Hierbij wordt tevens benadrukt dat wordt onderzocht hoe verbeteringen binnen de kinderopvangorganisatie kunnen worden doorgevoerd om mogelijke herhaling te voorkomen
- d. Aanbieden van opvang en professionele hulp voor alle kinderen en hun ouders die op welke wijze dan ook betrokken zijn geweest bij het grensoverschrijdende seksuele gedrag. Emotionele begeleiding van de direct betrokken ouders is noodzakelijk
- e. Indien een kind seksueel grensoverschrijdende handelingen heeft uitgevoerd bij een ander kind dan is het belangrijk gesprekken te voeren met beide partijen ouders en gezamenlijk te komen tot oplossingen. Creëer van beide partijen ouders 'bezorgde ouders' en zoek naar een gezamenlijk belang. De kinderopvangorganisatie vertegenwoordigt de belangen van alle kinderen. Dat kan betekenen dat de kinderopvangorganisatie beslissingen neemt die één van beide partijen niet zint. De kinderopvangorganisatie kan tegen het volgende dilemma aanlopen: gaat een kind van de kinderopvang af of niet? En is dat op basis van een besluit van de kinderopvangorganisatie of van de ouders (opzeggen plaatsingsovereenkomst)? Belangrijk is de ouders altijd te informeren over de gemaakte keuze en deze te beargumenteren
- f. Afscherming van het kind dat het grensoverschrijdende gedrag heeft vertoond.

De leidinggevende en/of bestuurder/directeur draagt zorg voor een zorgvuldige procedure en registreert dit in het betreffende kinddossier (Bijlage 9).

Stap 5: Beslissen en handelen

De beoordeling van het incident en het advies uit het (eventuele) interne onderzoek kunnen leiden tot verschillende uitkomsten. Afhankelijk van deze uitkomsten heeft de bestuurder verschillende mogelijkheden om te handelen richting het kind dat het seksueel grensoverschrijdende gedrag heeft vertoond.

- a. *Het kind blijft op de groep*
Wanneer de bestuurder constateert dat er op grond van het verrichte onderzoek geen aanleiding is aan te nemen dat het gedrag zich zal herhalen of dat de aanwezigheid van het kind volgens betrokken partijen bedreigend is voor andere kinderen, kan in overleg met betrokken ouders, worden besloten het kind op de betreffende groep van de kinderopvangorganisatie te laten.
- b. *Het kind gaat naar een andere groep of kinderopvangorganisatie*
De bestuurder kan besluiten dat het in het belang is van het kind en/of de kinderen die met het gedrag geconfronteerd zijn, dat het kind naar een andere groep binnen de betreffende kinderopvangorganisatie, naar een andere locatie of naar een geheel andere kinderopvangorganisatie gaat. De bestuurder/directie kan hierin de ouders adviseren en eventueel contact opnemen met een andere kinderopvangorganisatie. Ook kunnen ouders zelf de conclusie trekken dat hun kind naar een andere locatie of kinderopvangorganisatie gaat.
- c. *Het inzetten van hulp*
Met advies van Veilig Thuis en in overleg met de ouders kan hulpverlening voor het kind worden ingezet.
- d. *Melding bij Veilig Thuis*

De bestuurder/directie doet een melding bij Veilig Thuis (conform de meldcode in deel 1). Het gedrag van het kind kan namelijk ook op andere problematiek wijzen.

Stap 6: Nazorg bieden en evalueren

Aanbevolen wordt om het personeel persoonlijk te informeren. Daarnaast kunnen alle betrokkenen zo spoedig mogelijk over het seksueel overschrijdende gedrag op de hoogte worden gebracht middels een brief of een gezamenlijke (ouder)bijeenkomst. De directie is verantwoordelijk voor de nazorg en de evaluatie.

Er kan informatie worden gegeven over de concrete maatregelen die getroffen zijn ten aanzien van het kind of de kinderen die met het gedrag geconfronteerd werden. Ook kan aangegeven worden welke concrete maatregelen er ten aan zien van het kind dat het gedrag vertoonde genomen zijn en het verdere verloop van het onderzoek.

Het is belangrijk het gehele proces en de verschillende stappen te evalueren:

- De bestuurder evalueert met pedagogisch medewerkers en eventueel andere betrokkenen wat er is gebeurd en de procedures die zijn gevolgd
- Zo nodig wordt de zaak ook doorgesproken met andere (externe) betrokkenen
- Zo nodig worden verbeteringen in afspraken en/of procedures aangebracht
- Geanonimiseerde gegevens met betrekking tot het seksueel grensoverschrijdend gedrag worden geregistreerd. Deze gegevens worden door de bestuurder/directie op een centraal punt bewaard conform geldende privacywetgeving.

3. Seksuele ontwikkeling van kinderen en grensoverschrijdend gedrag

Ieder kind maakt in zijn algemene ontwikkeling een seksuele ontwikkeling door. In zijn eigen tempo, wanneer hij daaraan toe is, verkent hij zijn eigen lichaam en dat van anderen. Baby's hebben intimiteit en liefdevolle aanraking nodig voor een gezonde ontwikkeling. Zij zijn heel zintuiglijk ingesteld. Huidcontact is belangrijk. Zo ontdekken zij hun lichaam. Naarmate ze ouder worden ontdekken ze verschillen tussen zichzelf en anderen en worden zij nieuwsgierig naar andere kinderen. Bij het verkennen van hun lichaam kunnen ook lustgevoelens ontstaan. Dit is een normaal onderdeel van de ontwikkeling. Peuters kunnen vanuit hun nieuwsgierigheid vragen stellen over thema's als waar baby's vandaan komen en doen onschuldige seksuele spelletjes zoals doktertje spelen. Dit hoort allemaal bij de seksuele ontwikkeling. Vaak is het voor volwassenen een meer beladen onderwerp dan voor kinderen. Het is dus van belang dat de opvoeder vanuit een 'kinderbril' het gedrag van het kind bekijkt. Hoort het bij de ontwikkeling en leeftijdsfase of niet?

Als twee kinderen samen spelen, is het van belang te kijken of het spel met wederzijdse instemming plaatsvindt. Ook is het belangrijk dat de kinderen in min of meer dezelfde fase zitten. Als er een groot leeftijdsverschil is tussen kinderen, zitten ze in verschillende ontwikkelingsfases en hebben dus ook andere behoeftes.

Terminologie en definitie

Bij seksueel grensoverschrijdend gedrag gaat het om seksueel gerichte aandacht tot uiting komend in non-verbaal, verbaal of fysiek gedrag, dat zowel opzettelijk als niet opzettelijk kan zijn. De gedragingen worden door het kind dat ze ondergaat, als ongewenst ervaren. Meestal is er sprake van machtsongelijkheid tussen de kinderen. Degene die het ondergaat bepaalt of het gedrag ongewenst is. Dit kan van kind tot kind verschillend zijn. Bij seksuele intimidatie is er sprake van gedrag dat gekenmerkt wordt door eenzijdigheid, ongewenstheid of dwang.

Wanneer is seksueel gedrag grensoverschrijdend?

Bij het signaleren van grensoverschrijdend seksueel gedrag is het belangrijk dat de pedagogisch medewerker vertrouwt op zijn gevoel: wat is dit raar/wat is er met dit kind aan de hand? De signalenlijsten (bijlage 3 en 4) en de observatielijst (bijlage 5) kunnen als hulpmiddel dienen om de signalen in kaart te brengen. Het is belangrijk het kind zorgvuldig te observeren en na te gaan: waarom vind ik dit, wat zie ik nog meer bij dit kind? Een volgende essentiële stap is het bespreken van deze signalen met een collega, leidinggevende of aandachtsfunctionaris.

Ondanks het feit dat seksuele spelletjes of het verkennen van het lichaam door kinderen bij kinderen bij de gewone seksuele ontwikkeling horen, zijn er ook grenzen bij (seksueel getinte) spelletjes tussen kinderen onderling. Voor alle leeftijden geldt dat alle lichamelijke spelletjes waarbij kinderen elkaar pijn doen, te ver gaan.

Er zijn meerdere criteria op basis waarvan je kan bepalen of seksueel gedrag grensoverschrijdend is. Als aan één van deze criteria **niet** voldaan is, is er mogelijk sprake van seksueel grensoverschrijdend gedrag. Deze criteria zijn:

1. **Criterium 1 toestemming:** om van een gezond seksueel contact te kunnen spreken, moeten beide partijen daar toestemming voor hebben gegeven. Maar om toestemming te kunnen geven, moet men oud, wijs of geïnformeerd genoeg zijn om in te kunnen schatten:
 - Wat er precies gaat of kan gebeuren
 - Wat de consequenties kunnen zijn
 - Of het gebruikelijk is binnen een bepaalde groep of in de gegeven situatie.Toestemmen houdt bovendien meer in dan ja-knikken op een simpel verzoek en mag niet verward worden met geen verzet plegen.
2. **Criterium 2 vrijwilligheid:** een gezond seksueel contact gebeurt altijd op vrijwillige basis. Er mag geen sprake zijn van dwang, geweld, manipulatie, dreiging of groepsdruk.
3. **Criterium 3 gelijkwaardigheid:** om van een gezond seksueel contact te kunnen spreken, moet er een gelijkwaardige relatie bestaan tussen de betrokkenen. Dit betekent dat er een zeker evenwicht moet zijn tussen beide partijen op het gebied van onder meer leeftijd, kennis, intelligentie, aanzien, macht, levenservaring, ontwikkelingsniveau en status.

Andere criteria: ontwikkeling, context en zelfrespect

Er zijn nog enkele andere criteria op basis waarvan je kan bepalen of seksueel (getint) gedrag grensoverschrijdend is. Zo is er bijvoorbeeld sprake van seksueel grensoverschrijdend gedrag als het seksueel gedrag niet aangepast is aan de context of als het gedrag van weinig zelfrespect getuigt.

Voorbeelden: een kind dat in het openbaar zijn penis toont of masturbeert.

Daarnaast is er de vraag of het gedrag aangepast is aan de leeftijd of de ontwikkelingsfase. Is dat niet het geval, dan is er sprake van seksueel grensoverschrijdend gedrag. Voorbeelden:

- Een 8-jarige die naar porno zoekt op het internet
- Een 10-jarige die geslachtsgemeenschap heeft met een 12-jarige

4. Preventieve maatregelen

Vanuit de Wet kinderopvang is het een vereiste voor dagopvang en BSO dat het risico op grensoverschrijdend gedrag door kinderen zoveel mogelijk wordt beperkt. Kinderopvangorganisaties kunnen preventieve maatregelen nemen die seksueel overschrijdend gedrag kunnen verminderen. Het is belangrijk een pedagogische visie op seksualiteit te ontwikkelen.

Hanteren van gedragsregels: Het beleid Beroepshouding en het pedagogisch beleid geven aan hoe we bij Kibeo met elkaar omgaan. Dit kan onderdeel zijn van de doelstellingsgesprekken en teamoverleggen. Bij signalen of zorgen kan op locaties de Intern begeleider ingeschakeld worden.

Aandacht voor communicatie van kinderen: pedagogisch medewerkers begeleiden kinderen in hun interacties en leren hun om respectvol met elkaar om te gaan.

Bijlagen bij deel 1, 2 en 3

Bijlage 1. De verschillende vormen van kindermishandeling en huiselijk geweld

Kindermishandeling komt voor in alle lagen van de bevolking en in alle leeftijdscategorieën. Vaak komen verschillende vormen tegelijkertijd voor. Bij iedere vorm van mishandeling is er ook sprake van psychische mishandeling. Het kind niet beschermen tegen de mishandeling door de andere ouder is ook mishandelen.

Zo veel mogelijk vormen van huiselijk geweld en kindermishandeling worden in deze bijlage nader toegelicht, inclusief vormen van seksueel geweld, genitale verminking en eengerelateerd geweld. Specifieke vormen van geweld vragen specifieke kennis en vaardigheden van pedagogisch medewerkers. Ontbreekt deze specifieke deskundigheid, dan is het verstandig dat de aandachtsfunctionaris bij signalen die mogelijk kunnen duiden op zo'n specifieke vorm van geweld, meteen een beroep doet op Veilig Thuis.

Hieronder staat een opsomming van vormen van kindermishandeling en huiselijk geweld.

Lichamelijke mishandeling

Ouders verwonden het kind of staan toe dat het kind wordt verwond. (Anders dan ten gevolge van een ongeluk.)

Voorbeelden van lichamelijke mishandeling:

- Slaan, stampen, schoppen, opzettelijk laten vallen, verbranden, vergiftigen, verstikken
- Meisjesbesnijdenis: een ingreep aan de uitwendige geslachtsdelen van een meisje (zie onder een uitgebreide beschrijving)
- Shaken Baby Syndroom: verzameling van signalen en symptomen die het gevolg zijn van het heftig door elkaar schudden van een baby

Lichamelijke verwaarlozing

Het kind onthouden wat het voor zijn lichamelijke gezondheid en ontwikkeling nodig heeft.

Ouders zijn niet in staat of bereid tot het verschaffen van minimale zorg ten aanzien van de lichamelijke behoeften.

Voorbeelden van lichamelijke verwaarlozing:

- Niet zorgen voor voldoende of geschikt eten
- Niet zorgen voor schone, aan de weersomstandigheden aangepaste, passende kleding
- Niet zorgen voor geschikt onderdak
- Niet zorgen voor geschikte medische, tandheelkundige en geestelijke gezondheidszorg
- Niet zorgen voor voldoende hygiëne
- Niet zorgen voor voldoende toezicht.

Psychische mishandeling

Het toebrengen van schade aan de emotionele en/of persoonlijkheidsontwikkeling van het kind.

Voorbeelden van psychische mishandeling zijn:

- Het bedreigen of uitschelden van een kind als een systematisch patroon van kleineren en denigreren
- Het kind tot zondebok maken
- Het belasten van een kind met een te grote verantwoordelijkheid
- Eisen stellen waaraan een kind niet kan voldoen
- Het blootstellen van een kind aan extreem, onberekenbaar of ongepast gedrag
- Het opsluiten of vastbinden van het kind als middel van straf of controle.

Psychische verwaarlozing

Het kind onthouden wat het voor zijn geestelijke gezondheid en ontwikkeling nodig heeft. Voorbeelden van psychische verwaarlozing zijn:

- Niet zorgen voor voldoende aandacht, respect, genegenheid, liefde en contact
- Niet zorgen voor voldoende ruimte voor toenemende autonomie
- Niet zorgen voor regelmatige schoolgang, onthouden van onderwijs
- Blootstellen aan huiselijk geweld.

Seksueel misbruik

Seksueel contact met een kind hebben of pogen te hebben, ter bevrediging van de seksuele gevoelens van de ouder/verzorger of anderen en/of uit geldelijk gewin.

Voorbeelden van seksueel misbruik zijn:

- Aanranding en uitbuiting of het toestaan hiervan waarbij geen genitaal contact plaatsvindt (bijvoorbeeld ongepast kussen, strelen van borsten)
- Aanranding en uitbuiting of het toestaan hiervan waarbij genitaal contact plaatsvindt
- Penetratie door vingers, voorwerpen of penis
- Pornografisch materiaal laten zien of opnemen.

Vrouwelijke genitale verminking (VGV)

Vrouwelijke genitale verminking, ook wel meisjesbesnijdenis genoemd, is een ingreep aan de uitwendige geslachtsorganen. De lichtste vorm is een sneetje in de voorhuid van de clitoris. De meest verminkende vorm is de infibulatie of faraonische besnijdenis, waarbij de hele clitoris, de kleine schaamlippen en een deel van de grote schaamlippen worden verwijderd. Na hechting van wat over is van de grote schaamlippen, blijft alleen een kleine opening over voor menstruatiebloed en urine. Vrouwelijke genitale verminking is een traditioneel gebruik dat vooral voorkomt in een aantal Afrikaanse landen. De traditie is daar soms verweven geraakt met het geloof, zowel islamitisch als christelijk. De ingreep vindt meestal plaats bij jonge meisjes, de exacte leeftijd verschilt per land. Alle vormen van vrouwelijke genitale verminking zijn in Nederland strafbaar. Ook inwoners van Nederland die hun dochter in het buitenland laten besnijden plegen een strafbaar feit en kunnen in Nederland worden vervolgd.

Belangrijk: bij een vermoeden van VGV dient door de aandachtsfunctionaris direct contact te worden opgenomen met Veilig Thuis.

Eergerelateerd geweld

Eergerelateerd geweld is geestelijk of lichamelijk geweld dat wordt gepleegd vanuit een collectieve mentaliteit in reactie op een schending van de eer van een man, vrouw of familie. Onder eergerelateerd geweld vallen bijvoorbeeld bedreiging met eermoord, aanzetten tot zelfmoord, mishandeling of verminking, verstoting of bedreiging daarmee en uithuwelijking. Eerwraak is de meest extreme vorm omdat het slachtoffer hierbij wordt vermoord.

Belangrijk: bij een vermoeden van eergerelateerd geweld dient door de aandachtsfunctionaris direct contact te worden opgenomen met Veilig Thuis.

Bijlage 2. Sociale kaart

In het kwaliteitshandboek is per regio van het werkgebied van Kibeo een sociale kaart opgenomen.

Bijlage 2a: [Sociale kaart Zeeland](#)

Bijlage 2b: [Sociale kaart Noord-Brabant](#)

Bijlage 2c: [Sociale kaart Gelderland](#)

Bijlage 2d: [Sociale kaart Utrecht](#)

Bijlage 2e: [Sociale kaart Zuid-Holland](#)

Bijlage 3. Signalenlijst kindermishandeling 0- tot 4-jarigen

Als kinderen mishandeld, verwaarloosd en/of misbruikt worden, kunnen er signalen zijn. Het gebruik van een signalenlijst kan zinvol zijn, maar biedt ook een zekere mate van schijnzekerheid. De meeste signalen zijn namelijk stressindicatoren die aangeven dat er iets met het kind aan de hand is. Dit kan ook iets anders zijn dan kindermishandeling (chtscheiding, overlijden van een familielid, enzovoort). Hoe meer signalen van deze lijst bij een kind te herkennen zijn, hoe groter de kans dat er sprake kan zijn van kindermishandeling.

Het is niet de bedoeling om aan de hand van een signalenlijst het 'bewijs' te leveren van de mishandeling. Het is wel mogelijk om een vermoeden van mishandeling meer te onderbouwen naarmate er meer signalen uit deze lijst worden geconstateerd. Een goed beargumenteerd vermoeden is voldoende om in actie te komen.

Deze lijst is niet uitputtend, er kunnen zich andere signalen voordoen die hier niet vermeld staan. Ook kunnen signalen in deze lijst overlappen met signalen in de lijst van kinderen van 4 tot en met 12 jaar (bijlage 4).

De signalen die in deze lijst worden vermeld, hebben betrekking op alle vormen van mishandeling. Aan het einde van de lijst zijn nog enkele signalen opgenomen die meer specifiek zijn voor seksueel misbruik. Om een duidelijk beeld te krijgen van wat er aan de hand zou kunnen zijn, is het van belang de hele context van de gezinssituatie erbij te betrekken. Daarom worden ook een aantal signalen van ouders en gezin genoemd. In overleg met aandachtsfunctionaris kan er over zorgelijke signalen altijd worden overlegd met Veilig Thuis.

1. Psychosociale signalen

Ontwikkelingsstoornissen

- Achterblijven in taal-, spraak-, motorische, emotionele en/of cognitieve ontwikkeling
- Schijnbare achterstand in verstandelijk ontwikkeling
- Regressief gedrag (terugval in ontwikkeling)
- Niet zindelijk op leeftijd waarvan men het mag verwachten

Relationele problemen

Ten opzichte van de ouders:

- Totale onderwerping aan de wensen van de ouders
- Sterk afhankelijk gedrag ten opzichte van de ouders
- Onverschilligheid ten opzichte van de ouders
- Kind is bang voor ouders
- Kind vertoont heel ander gedrag als ouders in de buurt zijn

Ten opzichte van andere volwassenen:

- Bij oppakken houdt het kind zich opvallend stijf
- Bevriezing bij lichamelijk contact
- Allemansvriend
- Lege blik in ogen en vermijden van oogcontact
- Waakzaam, wantrouwend

Ten opzichte van andere kinderen:

- Speelt niet met andere kinderen
- Is niet geliefd bij andere kinderen
- Wantrouwend
- Terugtrekken in eigen fantasiewereld

Gedragsproblemen

- Plotselinge gedragsverandering
- Geen of nauwelijks spontaan spel, geen interesse in spel
- Labiel, nerveus
- Depressief
- Angstig
- Passief, in zichzelf gekeerd, meegaand, apathisch, lusteloos
- Agressief
- Hyperactief
- Niet lachen, niet huilen
- Niet tonen van gevoelens, zelfs niet bij lichamelijke pijn
- Eetproblemen
- Slaapstoornissen

- Vermoeidheid, lusteloosheid

2. Medische signalen

Lichamelijke kenmerken (specifiek voor lichamelijke mishandeling)

- Blauwe plekken/striemen
- Krab-, bijt- of brandwonden
- Botbreuken
- Littekens

Voedingsproblemen

- Ondervoeding
- Voedingsproblemen bij baby's
- Steeds wisselen van voeding
- Veel spugen
- Matig groeien, ondanks voldoende hoeveelheid voeding
- Weigeren van voeding
- Achterblijven in lengtegroei

Verzorgingsproblemen

- Slechte hygiëne
- Ernstige luierruptslag
- Onvoldoende kleding
- Onvoldoende geneeskundige en tandheelkundige zorg
- Veel ongevallen door onvoldoende toezicht
- Herhaalde ziekenhuisopnamen
- Recidiverende ziekten door onvoldoende zorg
- Traag herstel door onvoldoende zorg

3. Kenmerken ouders/gezin

Ouder/kind relatiestoornis

- Ouder draagt kind als een 'postpakketje'
- Ouder troost kind niet bij huilen
- Ouder klaagt overmatig over het kind
- Ouder heeft irreële verwachtingen ten aanzien van het kind
- Ouder toont weinig belangstelling voor het kind

Signalen ouder

- Geweld in eigen verleden
- Apathisch en (schijnbaar) onverschillig
- Onzeker, nerveus en gespannen
- Onderkoeld brengen van eigen emoties
- Negatief zelfbeeld
- Steeds naar andere artsen/ziekenhuizen gaan ('shopping')
- Afspraken niet nakomen
- Kind opeens van kinderopvangorganisatie afhaken
- Aangeven het bijna niet meer aan te kunnen
- Psychiatrische problemen
- Verslaafd

Gezinskenmerken

- 'Multi-probleem' gezin
- Ouder die er alleen voorstaat
- Regelmatig wisselende samenstelling van gezin
- Isolement
- Vaak verhuizen
- Sociaaleconomische problemen: werkloosheid, slechte behuizing, migratie, et cetera
- Veel ziekte in het gezin
- Draaglast gezin gaat draagkracht te boven
- Geweld wordt gezien als middel om problemen op te lossen

4. Signalen specifiek voor seksueel misbruik

Lichamelijke kenmerken

- Verwondingen aan genitaliën
- Vaginale infecties en afscheiding
- Jeuk bij vagina en/of anus
- Problemen bij het plassen
- Recidiverende urineweginfecties
- Pijn in de bovenbenen
- Pijn bij lopen en/of zitten
- Seksueel overdraagbare ziekten

Relationele problemen

- Angst voor mannen of vrouwen in het algemeen of voor een man of vrouw in het bijzonder

Gedragsproblemen

Afwijkend seksueel gedrag:

- Excessief en/of dwangmatig masturberen
- Angst voor lichamelijk contact of juist zoeken van seksueel getint lichamelijk contact
- Niet leeftijdsadequaat seksueel spel
- Niet leeftijdsadequate kennis van seksualiteit
- Angst om zich uit te kleden
- Angst om op de rug te liggen
- Negatief lichaamsbeeld: ontevredenheid over, boosheid op of schaamte voor eigen lichaam
- Schrikken bij aangeraakt worden
- Houderige motoriek (onderlichaam 'op slot')
- Geen plezier in bewegingsspel

5. Signalen die specifiek zijn voor kinderen die getuige zijn van huiselijk geweld

Gedragsproblemen

- Agressie: kopiëren van gewelddadig gedrag van vader of moeder (sommige kinderen, met name jongens, kopiëren hun vaders gedrag door hun moeder of jongere broertjes/zusjes te slaan)
- Opstandigheid
- Angst
- Negatief zelfbeeld
- Passiviteit en teruggetrokkenheid
- Zichzelf beschuldigen
- Verlegenheid

Problemen in sociaal gedrag en competentie:

- Wantrouwen ten aanzien van de omgeving
- Gebrek aan sociale vaardigheden

6. Signalen die specifiek zijn voor Pediatric Condition Falsification (PCF) en Factitious Disorder by Proxy (FDP)

Factitious Disorder by Proxy PCF (oude term: syndroom Münchhausen by Proxy (MBPS)) is een ernstige vorm van kindermishandeling. Degene met dit syndroom (vaak moeder), komt liefdevol en bezorgd over, zoekt zeer regelmatig intensieve medische hulp voor een kind, maar is zelf degene die het kind bewust ziek maakt. Dit door toediening van middelen of het toebrengen van verwondingen of infecties. PCF kan zeer ingrijpende vormen aannemen: ca. 10% van de kinderen die aan PCF worden blootgesteld overlijdt aan de gevolgen van PCF.

Pediatric Condition Falsification (PCF) is het hoofddeel van de diagnose bij het kind. Factitious Disorder by Proxy (FDP) is het andere deel dat betrekking heeft op het mishandelende gedrag en de intenties van ouders. In principe is dit een bewust proces dat na verloop van tijd overgaat in minder bewuste patronen. Het hoofdmotief is om aandacht en erkenning af te dwingen van artsen en andere professionals. De ouder doet dit voor zichzelf, in de rol van zeer goede ouder.

Hoe is PCF te herkennen:

- Onderzoeksgegevens kloppen niet met het ziektebeeld
- Medische gegevens over eerdere behandelingen zijn moeilijk te verkrijgen
- Symptomen verdwijnen wanneer ouder en kind worden gescheiden
- Een broertje of zusje is overleden of eveneens vaak ziek
- De moeder schrikt niet terug voor ingrijpende onderzoeken of het onder narcose brengen van het kind en daar zelfs op aandringt
- Voorvallen vinden in de avonden en weekenden plaats waarbij een beroep wordt gedaan op andere artsen

- De volgende klachten worden gepresenteerd: bewusteloosheid, insulten, apneu, diarree, overgeven, koorts, lethargie
- Het kind heeft een aanzienlijke ziektegeschiedenis met steeds andere klachten
- De moeder is werkzaam in de gezondheidszorg of beschikt over een zeer grote medische kennis
- Het verhaal van moeder bevat kleine tegenstrijdigheden
- Vaak van arts wisselen

Het onderscheid met postnatale depressie bij de moeder, wiegendood of kinderen die niet goed groeien veroorzaakt door iets anders dan PCF, is dat in deze gevallen de moeders vaak dankbaar zijn als ze worden ontlast van de zorg voor hun kind, terwijl PCF-moeders die zorg niet willen uitbesteden.

7. Signalen van kinderen die geconfronteerd zijn met seksueel grensoverschrijdend gedrag van een ander kind

Naast onderstaande signalen kunnen de specifieke signalen bij seksueel misbruik (zie punt 4 van deze bijlage) duiden op seksueel overschrijdend gedrag van kinderen onderling.

- Het kind heeft angst voor een bepaald kind
- Het kind is consequent boos op een ander kind
- Het kind komt geschrokken, bang of verward terug nadat het met een ander kind of kinderen alleen is geweest
- Het kind wil consequent niet spelen met een bepaald kind

8. Signalen van kinderen die seksueel grensoverschrijdend gedrag vertonen naar andere kinderen

Naast onderstaande signalen kunnen de specifieke signalen bij seksueel misbruik (zie punt 4 van deze bijlage) duiden op seksueel overschrijdend gedrag van kinderen onderling.

- Het kind creëert een soort isolement rond het kind (apart nemen, zich afzonderen van de groep)
- Het kind domineert of vertoont macht over een ander kind
- Veelvuldige seksistische uitingen

9. Kinderpornografie

Onder 'productie van kinderpornografie' wordt verstaan: het vervaardigen van een afbeelding en/of het vastleggen op film, foto of iedere andere soort van informatiedrager, van kinderen beneden de leeftijd van 18 jaar, die seksuele gedragingen moeten ondergaan, plegen en/of dulden.

Kinderen die gebruikt zijn voor het maken van kinderpornografie kunnen signalen afgeven die duiden op seksueel misbruik. Daarnaast kan het kind de volgende signalen laten zien:

- Extreme angst voor het maken van foto's
- Angst voor opnamen met videoapparatuur

Bijlage 4. Signalenlijst kindermishandeling 4- tot 12-jarigen

Als kinderen mishandeld, verwaarloosd en/of misbruikt worden, kunnen er signalen zijn. Het gebruik van een signalenlijst kan zinvol zijn, maar biedt ook een zekere mate van schijnzekerheid. De meeste signalen zijn namelijk stressindicatoren die aangeven dat er iets met het kind aan de hand is. Dit kan ook iets anders zijn dan kindermishandeling (echtscheiding, overlijden van een familielid, enzovoort). Hoe meer signalen van deze lijst bij een kind te herkennen zijn, hoe groter de kans dat er sprake kan zijn van kindermishandeling.

Het is niet de bedoeling om aan de hand van een signalenlijst het 'bewijs' te leveren van de mishandeling. Het is wel mogelijk om een vermoeden van mishandeling meer te onderbouwen naarmate er meer signalen uit deze lijst worden geconstateerd. Een goed beargumenteerd vermoeden is voldoende om in actie te komen.

Deze lijst is niet uitputtend, er kunnen zich andere signalen voordoen die hier niet vermeld staan. Ook kunnen signalen in deze lijst overlappen met signalen in de lijst van kinderen van 0 tot en met 4 jaar (zie bijlage 3).

De signalen die in deze lijst worden vermeld, hebben betrekking op alle vormen van mishandeling. Om een duidelijk beeld te krijgen van wat er aan de hand zou kunnen zijn, is het van belang de hele context van het gezin erbij te betrekken. Daarom worden ook een aantal signalen van ouders en gezin genoemd. In overleg met aandachtsfunctionaris kan er over zorgelijke signalen altijd worden overlegd met Veilig Thuis.

1. Psychosociale signalen

Ontwikkelingsstoornissen

- Achterblijven in taal-, spraak-, motorische, emotionele en/of cognitieve ontwikkeling
- Schijnbare achterstand in verstandelijke ontwikkeling
- Regressief gedrag (terugval in ontwikkeling)
- Niet zindelijk

Relationele problemen

Ten opzichte van de ouders:

- Totale onderwerping aan de wensen van de ouders
- Sterk afhankelijk gedrag ten opzichte van de ouders
- Onverschilligheid ten opzichte van de ouders
- Kind is bang voor ouders
- Kind vertoont heel ander gedrag als ouders in de buurt zijn

Ten opzichte van andere volwassenen

- Bevriezing bij lichamelijk contact
- Allemansvriend
- Lege blik in de ogen en vermijden van oogcontact
- Waakzaam, wantrouwend

Ten opzichte van andere kinderen

- Speelt niet met andere kinderen
- Is niet geliefd bij andere kinderen
- Wantrouwend
- Terugtrekken in eigen fantasiewereld

Gedragsproblemen

- Plotselinge gedragsverandering
- Labiel, nerveus gespannen
- Depressief
- Angstig
- Passief, in zichzelf gekeerd, meegaand, apathisch, lusteloos
- Agressief
- Hyperactief
- Destructief
- Geen of nauwelijks spontaan spel, geen interesse in spel
- Vermoeidheid, lusteloosheid
- Niet huilen, niet lachen
- Niet tonen van gevoelens, zelfs niet bij lichamelijke pijn
- Schuld- en schaamtegevoelens

- Zelf verwondend gedrag
- Eetproblemen
- Anorexia/boulimia
- Slaapstoornissen
- Bedplassen/broekpoepen

2. Medische signalen

Lichamelijke kenmerken (specifiek voor lichamelijke mishandeling)

- Blauwe plekken/striemen
- Krab-, bijt- of brandwonden
- Botbreuken
- Littekens

Verzorgingsproblemen (specifiek voor verwaarlozing)

- Slechte hygiëne
- Onvoldoende kleding
- Onvoldoende geneeskundige en tandheelkundige zorg
- Veel ongevallen door onvoldoende toezicht
- Herhaalde ziekenhuisopnamen
- Recidiverende ziekten door onvoldoende zorg
- Traag herstel door onvoldoende zorg

Overige medische signalen

- Ondervoeding
- Achterblijven in lengtegroei
- Psychosomatische klachten (buikpijn, misselijkheid, hoofdpijn, etc.)

3. Kenmerken ouders/ gezin

Ouder-kind relatiestoornis

- Ouder troost kind niet bij huilen
- Ouder klaagt overmatig over het kind
- Ouder heeft irreële verwachtingen ten aanzien van het kind
- Ouder toont weinig belangstelling voor het kind

Signalen ouder

- Geweld in eigen verleden
- Apathisch en (schijnbaar) onverschillig
- Onzeker, nerveus en gespannen
- Onderkoeld brengen van eigen emoties
- Negatief zelfbeeld
- Steeds naar andere artsen/ziekenhuizen gaan ('shopping')
- Afspraken niet nakomen
- Kind opeens van kinderopvangorganisatie afhaken
- Aangeven het bijna niet meer aan te kunnen
- Psychiatrische problemen
- Verslaafd

Gezinskenmerken

- 'Multi-probleem' gezin
- Ouder die er alleen voorstaat
- Regelmatig wisselende samenstelling van gezin
- Isolement
- Vaak verhuizen
- Sociaaleconomische problemen: werkloosheid, slechte behuizing, migratie, etc.
- Veel ziekte in het gezin
- Draaglast gezin gaat draagkracht te boven
- Geweld wordt gezien als middel om problemen op te lossen

4. Signalen specifiek voor seksueel misbruik

Lichamelijke kenmerken

- Verwondingen aan genitaliën
- Vaginale infecties en afscheiding
- Jeuk bij vagina en/of anus

- Problemen bij het plassen
- Recidiverende urineweginfecties
- Pijn in de bovenbenen
- Pijn bij lopen en/of zitten
- Seksueel overdraagbare ziekten

Relationele problemen

- Angst voor mannen of vrouwen in het algemeen of voor een man of vrouw in het bijzonder

Gedragsproblemen

Afwijkend seksueel gedrag:

- Excessief en/of dwangmatig masturberen
- Angst voor lichamelijk contact of juist zoeken van seksueel getint lichamelijk contact
- Niet leeftijdsadequaat seksueel spel
- Niet leeftijdsadequate kennis van seksualiteit
- Angst om zich uit te kleden
- Angst om op de rug te liggen
- Negatief lichaamsbeeld: ontevredenheid over, boosheid op of schaamte voor eigen lichaam
- Schrikken bij aangeraakt worden
- Houterige motoriek (onderlichaam 'op slot')
- Geen plezier in bewegingsspel

5. Signalen die specifiek zijn voor kinderen die getuige zijn van huiselijk geweld

Gedragsproblemen

- **Agressie:** kopiëren van gewelddadig gedrag van vader of moeder (sommige kinderen, met name jongens, kopiëren hun vaders gedrag door hun moeder of jongere broertjes/zusjes te slaan)
- Opstandigheid
- Angst
- Negatief zelfbeeld
- Passiviteit en teruggetrokkenheid
- Zichzelf beschuldigen
- Verlegenheid

Problemen in sociaal gedrag en competentie:

- Wantrouwen ten aanzien van de omgeving
- Gebrek aan sociale vaardigheden

6. Signalen die specifiek zijn voor Pediatric Condition Falsification (PCF) en Factitious Disorder by Proxy (FDP)

Factitious Disorder by Proxy PCF (oude term: syndroom Münchhausen by Proxy (MBPS)) is een ernstige vorm van kindermishandeling. Degene met dit syndroom (vaak moeder), komt liefdevol en bezorgd over, zoekt zeer regelmatig intensieve medische hulp voor een kind, maar is zelf degene die het kind bewust ziek maakt. Dit door toediening van middelen, het toebrengen van verwondingen of infecties. PCF kan zeer ingrijpende vormen aannemen: ca. 10% van de kinderen die aan PCF wordt blootgesteld overlijdt aan de gevolgen van PCF.

Pediatric Condition Falsification (PCF) is het hoofddeel van de diagnose bij het kind. Factitious Disorder by Proxy (FDP) is het andere deel dat betrekking heeft op het mishandelende gedrag en de intenties van ouders. In principe is dit een bewust proces dat na verloop van tijd overgaat in minder bewuste patronen. Het hoofdmotief is om aandacht en erkenning af te dwingen van artsen en andere professionals. De ouder doet dit voor zichzelf, in de rol van zeer goede ouder.

Hoe is PCF te herkennen:

- Onderzoeksgegevens kloppen niet met het ziektebeeld
- Medische gegevens over eerdere behandelingen zijn moeilijk te verkrijgen
- Symptomen verdwijnen wanneer ouder en kind worden gescheiden
- Een broertje of zusje is overleden of eveneens vaak ziek
- De moeder schrikt niet terug voor ingrijpende onderzoeken of het onder narcose brengen van het kind en daar zelfs op aandringt
- Voorvallen vinden in de avonden en weekenden plaats waarbij een beroep wordt gedaan op andere artsen
- De volgende klachten worden gepresenteerd: bewusteloosheid, insulpen, apneu, diarree, overgeven, koorts, lethargie
- Het kind heeft een aanzienlijke ziektegeschiedenis met steeds andere klachten
- De moeder is werkzaam in de gezondheidszorg of beschikt over een zeer grote medische kennis
- Het verhaal van moeder bevat kleine tegenstrijdigheden

- Vaak van arts wisselen

Het onderscheid met postnatale depressie bij de moeder, wiegendood of kinderen die niet goed groeien veroorzaakt door iets anders dan PCF, is dat in deze gevallen de moeders vaak dankbaar zijn als ze ontlast worden van de zorg voor hun kind, terwijl PCF-moeders die zorg niet willen uitbesteden.

7. Signalen van kinderen die geconfronteerd zijn met seksueel grensoverschrijdend gedrag van een ander kind

Naast onderstaande signalen kunnen de specifieke signalen bij seksueel misbruik (zie 4) duiden op seksueel overschrijdend gedrag van kinderen onderling.

- Het kind heeft angst voor een bepaald kind
- Het kind is consequent boos op een ander kind
- Het kind komt geschrokken, bang of verward terug nadat het met een ander kind of kinderen alleen is geweest
- Het kind wil consequent niet spelen met een bepaald kind

8. Signalen van kinderen die seksueel grensoverschrijdend gedrag vertonen naar andere kinderen

Naast onderstaande signalen kunnen de specifieke signalen bij seksueel misbruik (zie 4) duiden op seksueel overschrijdend gedrag van kinderen onderling.

- Het kind creëert een soort isolement rond het kind (apart nemen, zich afzonderen van de groep)
- Het kind domineert of vertoont macht over een ander kind
- Veelvuldige seksistische uitingen

9. Kinderpornografie

Onder 'productie van kinderpornografie' wordt verstaan: het vervaardigen van een afbeelding en/of het vastleggen op film, foto of iedere andere soort van informatiedrager, van kinderen beneden de leeftijd van 18 jaar, die seksuele gedragingen moeten ondergaan, plegen en/of dulden.

Kinderen die gebruikt zijn voor het maken van kinderpornografie kunnen signalen afgeven die duiden op seksueel misbruik. Daarnaast kan het kind de volgende signalen laten zien:

- Extreme angst voor het maken van foto's
- Angst voor opnamen met videoapparatuur

Bijlage 5. Observatielijst

Deze observatielijst kan een instrument zijn om de signalen beter in kaart te brengen. De lijst is niet uitputtend en dient als hulpmiddel te worden gebruikt.

Vragen over 'opvallend gedrag van een kind'

Naam kind (evt. initialen): _____

Jongen/meisje

Leeftijd: _____

1. Sinds wanneer vertoont het kind opvallend gedrag?

- ☐ laatste weken
- ☐ laatste maanden
- ☐ sinds _____

2. Het opvallende gedrag bestaat uit (meer dan één antwoord mogelijk):

- ☐ (zeer) meegaand gedrag
- ☐ gebrek aan vertrouwen in anderen
- ☐ ouwelijk, zorgend gedrag
- ☐ verzet, passief
- ☐ verzet, actief
- ☐ agressief
- ☐ angstig
- ☐ druk
- ☐ negatief zelfbeeld
- ☐ angst voor lichamelijk contact
- ☐ seksueel uitdagend gedrag
- ☐ gespannen
- ☐ faalangstig
- ☐ signalen uit de signalenlijsten (zie bijlage 3 en 4) _____

3. Hoe is de verhouding tot broertjes en zusjes? (meer dan één antwoord mogelijk):

- ☐ prettig
- ☐ geen aansluiting
- ☐ bang
- ☐ plagerig
- ☐ agressief naar jongere kinderen
- ☐ bezig
- ☐ wordt gepest
- ☐ pest broertje/zusje
- ☐ anders, namelijk _____

4. Hoe is de verhouding tot andere kinderen? (meer dan één antwoord mogelijk):

- ☐ prettig
- ☐ geen aansluiting
- ☐ bang
- ☐ plagerig
- ☐ agressief naar jongere kinderen
- ☐ bezig
- ☐ wordt gepest
- ☐ pest andere kinderen
- ☐ anders, namelijk _____

5. Hoe is de uiterlijke verzorging van het kind, zoals kleding en dergelijke?

- ☐ over het algemeen verzorgd
- ☐ over het algemeen onverzorgd
- ☐ sterk wisselend
- ☐ anders, namelijk _____

6. Hoe is de verhouding tot moeder?

7. Hoe is de verhouding tot vader?

8. Hoe is de verhouding tot de pedagogisch medewerkers?

9. Hoe is het contact tussen de ouders en de pedagogisch medewerkers?

10. Zijn er bijzonderheden over het gezin te melden? Indien mogelijk ook de bron vermelden.

11. Is er de laatste tijd iets in het gedrag of in de situatie van het kind veranderd?

12. Wat is er bij u bekend over eventuele broertjes en zusjes?

13. Wat zijn volgens u de problemen?

14. Heb je ouders over de signalen gesproken? Data en reactie ouders:

Bijlage 6. Vlaggensysteem Seksueel gedrag

Reactie bij/ Doel	Groen	Geel	Rood	Zwart
Al of niet stoppen van gedrag	Niet stoppen.	Stop gedrag of leid af.	Stop gedrag.	Stop gedrag.
Taal hebben, Duidelijkheid hebben, Bespreekbaar zijn	Benoem/bevraag.	Benoem/bevraag.	Benoem/bevraag.	Benoem/bevraag.
Empathisch kunnen denken	Gevoelens alle betrokkenen bespreken	Gevoelens alle betrokkenen bespreken.	Gevoelens alle betrokkenen bespreken.	Gevoelens alle betrokkenen bespreken.
Weten welk gedrag oké is en begrijpen waarom	Bevestigen Leg uit waarom	Positief gedrag bevestigen. Leg uit waarom.	Positief gedrag bevestigen. Leg uit waarom.	Positief gedrag bevestigen. Leg uit waarom.
Weten welk gedrag niet oké is en waarom		Begrens deel dat niet oké is en leg uit waarom.	Begrens deel dat niet oké is en leg uit waarom.	Begrens deel dat niet oké is en leg uit waarom.
Afspraken maken en weten hoe er verder zal gemonitord worden		Maak afspraken over hoe het wel kan en hoe aanpakken.	Maak afspraken Verhoog toezicht, aandacht voor na- zorg en herstel.	Maak afspraken. Verhoog toezicht en beperk bewegings- vrijheid, aandacht voor nazorg en herstel.
Verbod duidelijk begrijpen en consequenties beseffen			Confronteer en verbied/leg consequenties uit.	Confronteer en verbied/leg consequenties uit en voer uit.
Grenzen kennen en veiligheid hebben				Maatregelen nemen.
Rapporteren			Maak rapport op.	Maak rapport op en verwijz.

Categorie	Groene vlag Acceptabel gedrag	Gele vlag Licht grensoverschrijdend ge- drag	Rode vlag Ernstig overschrijdend gedrag	Zwarte vlag Zwaar grensoverschrijdend gedrag
Baby's (0 tot 1½ jaar)	Geknuffeld, gestreeld en gekust worden. Huidcontact is bron van bevrediging; het aanraken van het lichaam kan een lekker gevoel geven. (Van der Doef, 1994)			
	Zuigen , bijten en geluiden maken. De zuigreflex is direct na de geboorte al sterk. Duimzuigen. (Van der Doef, 1994)			
	Baby's zien de uiterlijke verschillen tussen mannen en vrouwen . Ze beseffen nog niet goed dat dit permanente kenmerken zijn. Ze kunnen nog niet goed aangeven of ze zelf een jongen of een meisje zijn. (de Graaf 2004, Straver 1998, van der Doef 1994; De Wit et al., 1995)			
	Babyerecties komen voor. Er is nog geen consensus of dit veroorzaakt wordt door seksueel welbehagen of door druk op de blaas. (Van der Doef, 1994)			
	Tussen 15 en 19 maanden vindt exploratie van het eigen lichaam en genitaal spel plaats (masturberen): ritmisch stimuleren van de geslachtsorganen, bijvoorbeeld met de hand, door de bovenbeentjes tegen elkaar te knijpen of door de geslachtsorganen ergens tegenaan te wrijven. (Roos & De Graaf, 2014)			
	Na de geboorte raken jongetjes vanaf een maand of 6 tot 8 en meisjes vanaf een maand of 8 tot 11 de geslachtsdelen onwillekeurig aan. Wanneer de motoriek voldoende ontwikkeld is om gericht iets te kunnen vastpakken (tegen het eind van het 1 ^e jaar), wordt het aanraken van de geslachtsdelen doelgericht- ter (de Graaf en Rademakers, 2007; De Graaf et al. 2004, Zwiep 2005) (Cohen-Kettenis & Sandfort, 1996; Hayez, 2005; in deze 2 artikels: rond 6-7 maanden jongens & rond 10-11 maanden meisjes) Kan tot orgasme leiden; uit onderzoek blijkt dat ongeveer 10% van de kinderen onder de 12 jaar wel eens een orgasme heeft, maar dit is nooit het doel van hun seksueel gedrag. Ze leggen nog geen verband tussen seksueel gedrag en orgasme, dat is iets wat ze in de loop der jaren pas leren en in hun puberteit gaan toepassen. (van der Doef 1994; Bancroft, 2003; Bancroft 2008)	Aanraken en stimuleren van ge- slachtsdelen in publieke ruimte.		

	Kinderen tonen interesse in de geslachtsdelen van anderen: eerder interesse in mannelijke (vanaf 13 maanden) dan in vrouwelijke geslachtsdelen (vanaf 17 maanden). Deze interesse neemt tot het 6^e jaar nauwelijks af (De Graaf & Rademakers, 2003).	! Geslachtsdelen van andere kinderen zonder toestemming aanraken of ontbloten.		! Sommige meisjes worden besneden
	Emotionele ontwikkeling; fase Adaptatie (0-6 m) en Eerste socialisatie (6-18m): kunnen genieten van zintuiglijke prikkels maar kunnen zowel onder-reageren (onverschillig...) of over- reageren (overprikkeld, afwerend...); hebben soms een onverzadigbare lichamelijke drang. Houden van huidcontact, aangeraakt worden en lichamenlijk bezig zijn. Vanaf 6 maand ontstaat er een voorkeur voor belangrijke anderen, die het kind nodig heeft voor zijn basisveiligheid, het gaat die ook actief opzoeken, heeft moeite de aandacht te delen of de belangrijke andere te missen. Beginnende interesse in 'gelijken', imitatie of parallel spel, er is nog geen sprake van empathie. Communicatie door signalen en het hele lichaam, bootst al gelaatsuitdrukkingen, woorden en gebaren na. Intonatie is belangrijker dan de inhoud. Vanaf 6 maand communicatie met gelaatsuitdrukkingen, gebarentaal, handelingen, vraagt naar lichamenlijk en verbaal contact. Aanvankelijk zijn emoties weinig gedifferentieerd, naarmate het kind ouder wordt zijn vrolijkheid, liefde, boosheid en angst duidelijk te onderscheiden. Hij neemt emoties van belangrijke anderen onbewust over; toont dat hij de andere mist. Aanvankelijk normbesef afwezig, beseft niet dat hij anderen pijn doet. Men kan enkel fysiek beletten dat hij iets fout doet. De fysieke aanwezigheid van 'de belangrijke andere' is nodig om grenzen aan te geven en regels na te leven. Nog geen transfer naar nieuwe situaties, en veel herhaling nodig. Bij frustratie is hij afhankelijk van externe regulatie van prikkels (wiegen, massage, lichamenlijk contact, herkenbare stem...).	Kan producten van het eigen lichaam uitsmeren (feces, speeksel). Aanhoudend en extreem aftastend gedrag. ! Seksuele interactie kan 'claimend' zijn. ! Extreem en buiten alle pro- portie reageren op een klein voorval. Extreem zintuiglijk met bepaalde voorwerpen omgaan (likken, rui- ken...). Atypisch angst uiten door bij- voorbeeld te vlot om te gaan met mensen of situaties, of geen reactie te vertonen. (Claeys & Verduyn, 2012) ! Uitgesproken protestgedrag, onrust, apathie, agressiviteit ten opzichte van de belangrijke ander. ! Snelle wisseling van stemming.		

	Wil vaak onmiddellijke behoeften-bevrediging. (Claeys & Verduyn, 2012)			
--	--	--	--	--

Categorie	Groene vlag Acceptabel gedrag	Gele vlag Licht grensoverschrijdend gedrag	Rode vlag Ernstig overschrijdend gedrag	Zwarte vlag Zwaar grensoverschrijdend gedrag
Peuters (1½ tot 3 jaar)	Stoeien en knuffelen : omhelzen, kusjes geven, op schoot zitten. De mate waarin deze behoeften zich voordoen kan zeer verschillend zijn (Zwiep, 2005).	Stoeien en knuffelen met vreemden. Knuffelen van baby's of andere kleine kinderen tegen hun zin.		
	Genderidentiteit : Vanaf 27 tot 30 maanden weten kinderen of ze zelf een jongen of een meisje zijn, maar ze denken dan soms nog wel dat dit later kan veranderen. Naar het einde van de peutertijd beseffen ze dat ze jongen of meisje zijn en tot welke sekse anderen behoren. Dit besef is geënt op uiterlijke kenmerken. Peuters zien dat ze anders zijn dan andere kinderen: 'ik heb een piemeltje en jij niet!' (de Graaf 2004, Straver 1998, van der Doef 1994; De Wit et al., 1995). Kinderen gaan zich ook meer conform de eigen genderrol gedragen (Ruble, Martin & Berenbaum, 2006). Ze weten welk gedrag 'mannelijk' en welk gedrag 'vrouwelijk' is. (De Wit et al., 1995)			
	Naakt of in ondergoed rondlopen. (Zwiep, 2005, Friedrich et al, 1998)	Opzettelijk ontbloten en toekeren van de geslachtsdelen of het eigen achterwerk (moonie) in het openbaar.		
	Peuters steken uit nieuwsgierigheid allerlei dingetjes in hun mond of neus. Meisjes proberen soms een boontje of erwten of een klein stukje speelgoed in hun spleetje te stoppen (Hayez, 2005).	! Objecten in eigen of anderen's anus of spleetje steken, al dan niet tijdens seksuele spelletjes (Kendall-Tackett, 1993).	! Scherpe objecten in eigen of anderen's anus of spleetje steken, al dan niet tijdens seksuele spelletjes.	
	Het eigen geslachtsdeel wordt ontdekt als lustvol. Aanraken van de eigen geslachtsorganen en bevredigen met de hand (wordt door ouders in verschillende landen waargenomen tot circa 10jaar (De Graaf 2003, De Graaf 2004). Van 2 – 6 jaar bevredigt ¼ van de jongens en 1/6 van de meisjes, ongeveer 10% van de kinderen tussen 4	! Geseksualiseerd gedrag (Kendall-Tackett, 1993): • Opvallend veel bezig zijn met bevrediging van de eigen geslachtsorganen;	! Herhaaldelijk geseksualiseerd gedrag □ Opvallend veel bezig zijn met bevrediging van de eigen geslachtsorganen;	

	en 10 jaar zich tot een orgasme). Het gaat hier dus vooral om lustbevrediging aan het eigen lichaam. Het aanraken of stimuleren van de geslachtsdelen gebeurt niet met als doel om een orgasme te ervaren. Het kan echter wel tot een orgasme leiden. Peuters leggen nog geen verband tussen seksueel gedrag en orgasme, dat is iets wat ze in de loop der jaren pas leren en in hun puberteit gaan toepassen. Meisjes stimuleren hun geslachtsorganen in het algemeen meer indirect dan jongens. Bekende methoden zijn op	• Het gedrag stellen in een context die dit niet toelaat; • Pijn doen bij de zelfstimulatie; • Aan andere kinderen op- dringen.	☐ Gedrag dat niet gepast is voor de context; ☐ Pijn doen bij de zelfstimulatie; ☐ Aan andere kinderen opdringen.	
	Een hobbelpaard hobbelen, de dijen samendrukken en het 'beklimmen' van poppen, ander speelgoed of de knie van een ouder. Niet alle kinderen vertonen in dezelfde mate dit auto-erotische gedrag. Sommige kinderen gebruiken een voorwerp om zich te stimuleren, 12% van de jongetjes en 20% van de meisjes doen het (de Graaf 2003). Kan gepaard gaan met zacht kreunen, onregelmatige ademhaling, blozen (Yang, 2009).			
	Kinderen nemen nogal eens hun toevlucht tot zelfbevrediging als een soort troostende lolly, vooral wanneer het hen een beetje tegenzit. De bevrediging ontwikkelt zich dan door frustratie en ter compensatie, bijvoorbeeld om het gemis aan speelkameraadjes te compenseren (Hayez, 2005). Vindt meestal plaats bij verveling, of toestand van angst of opwindning (Yang, 2009).	Mentaal afwezig zijn Zich bevredigen in publieke ruimte (masturbatie).	Herhaaldelijk bevredigen (masturbatie) in publieke ruimte.	
	Vanaf 1 jaar zijn de meeste kinderen geïnteresseerd in de ge- slachtsdelen van anderen. Vrijwel alle kinderen van 1 jaar tonen deze interesse, bijvoorbeeld door naar geslachtsdelen te kijken, ze aan te (willen) raken of te benoemen (De Graaf & Rademakers, 2009). Wat kinderen vooral drijft, is nieuwsgierigheid en het verlangen naar kennis. Stiekem kijken door openstaande deuren van bad- en slaapkamer en wc. Het lichaam van de ouders wekt het eerst de interesse op, gevolgd door dat van broers en zusjes en andere kinderen. Deze interesse uit zich in het bekijken van blote mensen, aanraken van borsten of geslachtsorganen. Gefascineerd door bloot, kijken en bekeken worden. Geeft een rustgevend en ontspannen gevoel dat vergeleken kan worden met duimzuigen of op een speen zuigen (Hayez 2005).	Aandringen om te kijken naar andermans geslachtsdelen zonder toestemming of in het openbaar. Tong in andermans mond steken tijdens het kussen. Eenmalige poging tot het ontbloten van andermans geslachtsdelen, zonder toestemming.	! Herhaald aandringen om te kijken naar andermans geslachtsdelen zonder toestemming of in het openbaar. Eenmalig aanraken zonder toestemming met mond van geslachtsdelen van kinderen en volwassenen (oraal contact). Herhaalde pogingen tot ontbloten van andermans geslachtsdelen zonder toestemming.	! Herhaaldelijk zonder toestemming aanraken met mond van geslachtsdelen van kinderen en volwassenen (oraal contact).

	Vieze woorden (zoals pis en kak) uitspreken is leuk. Het is een spelletje dat tegenover volwassenen gebruikt wordt om te provoceren (Van der Doef, 1994; Zwiep, 2005). Rond een jaar of 3 begint bij sommige kinderen de vieze woorden fase, vaak rond het zindelijk worden. Kinderen zeggen dan ineens veelvuldig poep of piemel, doorgaans vooral voor de grap of om een reactie uit te lokken van de ouder. Van de ouders van 2 tot 5-jarigen zegt 84% dat dit wel eens gebeurt (Roos & De Graaf, 2014).	Herhaald uitspreken van 'vieze woorden' wanneer de context het niet toelaat.		
	Naar het einde van de peutertijd kunnen peuters stereotiepe seksspelletjes spelen: openlijk doktertje spelen (uitkleden), vadtje en moedertje spelen. Elkaar omsingelen en zoenen op de mond is geen uitzondering. (Cohen-Kettenis & Sandfort, 1996; Zwiep, 2005). Ruim een kwart van de 2 tot 5-jarigen speelt wel eens doktertje (Roos & De Graaf, 2014); Kinderen bedenken een situatie waarin ze volwassen rollen – waar seksualiteit deel van uitmaakt – naspelen. In het seksueel rollenspel imiteren de kinderen de volwassenen. Dit soort spelletjes helpen kinderen om hun lichaam te ontdekken en het maakt hen vertrouwd met de sociale omgang. (De Graaf & Rademakers, 2009). Zij identificeren zich met het gedrag van hun rolmodellen. Kinderen maken zich onbewust een aantal ken- merken van hun rolmodel eigen en geven daarmee zichzelf gestalte.	Opvallend veel bezig zijn met seksspelletjes en seksueel expliciet gedrag (bijvoorbeeld ritmisch stimuleren, het nabootsen van seks met poppen, of leef- tijdsgenoten (met kleren aan)) Seksspelletjes wanneer de context het niet toelaat	! Verlagen of vernederen van zichzelf of anderen met seksuele thema's	! De anderen pijn doen tijdens het seksuele spel (bijten, knijpen...).
	Seksuele beelden interpreteren als ruzie en er bang van worden: er is weinig bekend wat het effect is van de confrontatie met beelden van seksuele opwindende of seksuele interactie van oudere kinderen of volwassenen. Men verwacht dat peuters dit interpreteren als ruzie, boosheid of gevecht, en angstgevoelens kunnen ontwikkelen. (Nikken, 2007)	! Verwarring of angst door seksuele beelden.	! Herhaalde angst door seksuele beelden.	
	Aanraken van borsten of pogingen daartoe (Oostveen et al., 1994); wordt vermeld als 1 van de gedragingen die door ouders geconstateerd werd bij Nederlandse kleuters van 5-6 jaar bij steekproefonderzoek (Friedrich et al, 1998).	Eenmalig borsten willen aanraken wanneer de context dat niet toelaat of wanneer de persoon aangeeft dit niet te willen.	! Herhaaldelijk borsten willen aanraken wanneer de context dat niet toelaat of wanneer de persoon aangeeft dat niet te willen.	
	Emotionele ontwikkeling: eerste individuatiefase Wil alles zelf doen en eigen wil doordrukken is belangrijk; hij kan daarvoor doelgericht provoceren (kleren uittrekken, vuile woorden...).	Negatief aandacht vragen. Heftige uitvallen van frustratie en agressie en de eigen angst hiervoor (voor afwijzing).		

	Neemt initiatief tot zelfbevrediging. Hij wordt zindelijk. Is koppig en kan zich verzetten tegen gezag (neeperiode). Is gehoorzaam uit eigenbelang, of als hij het gevoel heeft dat hij zelf kan beslissen. Beginnende interactie met gelijken, wil graag eigen wil doordrijven, houdt geen rekening met de wil van anderen. Is vaak jaloers en boos, kan moeilijk delen.	! Internaliserend en externaliserend probleemgedrag: woede-buien, zichzelf pijn doen, anderen lastigvallen.		
	Taal wordt als communicatiemiddel gebruikt, ondersteund met gebaren. Vertelt over eigen thema's. Gebruikt vaak het woord 'neen'. Imiteert woorden en klanken en intonaties; zegt vuile woorden om reactie uit te lokken. Hij herkent emoties bij anderen, maar kan nog niet zien of het 'echt' is of 'gespeeld'. Hij is trots en is blij met een compliment. Hij is vaak ook nog bang. Hij heeft nog geen intern geweten of schuldgevoel, regels en normen moeten van buiten worden opgelegd. Hij kan zich niet inleven in anderen (geen empathie). Hij ziet het eigen aandeel in de reactie van een ander niet bijvoorbeeld als iemand kwaad wordt. Oorzaken van grensoverschrijdend gedrag worden buiten zichzelf gelegd. Er is een begin van het reguleren van frustraties, en emotioneel welbevinden is afhankelijk van een evenwicht tussen zelf- bepaling en bijsturing krijgen. (Claes & Verduyn, 2012)			

Categorie	Groene vlag Acceptabel gedrag	Gele vlag Licht grensoverschrijdend gedrag	Rode vlag Ernstig overschrijdend gedrag	Zwarte vlag Zwaar grensoverschrijdend gedrag
Kleuters (3 tot 6 jaar)	Stoeien en knuffelen: omhelzen, kusjes geven (ook op de mond), op schoot zitten, maar geleidelijk vinden veel kleuters zich te groot om nog op de schoot te zitten.	Eenmalige poging om zonder toestemming tong in andermans mond te steken tijdens het kussen.	! Herhaalde pogingen om zonder toestemming tong in andermans mond te steken tijdens het kussen.	
	Rond een jaar of 3 begint bij sommige kinderen de vieze woorden fase, vaak rond het zindelijk worden. Kinderen zeggen dan ineens veelvuldig poep of piemel, doorgaans vooral voor de grap of om een reactie uit te lokken van de ouder (Roos & De Graaf, 2014; Zwiep, 2005). Van de ouders van 2 tot 5-jarigen zegt 84% dat dit wel eens gebeurt (Roos & De Graaf, 2014).	Uitspreken van 'vieze woorden' wanneer de context het niet toelaat.		
	Kleuters komen langzaam tot het besef dat ze een jongen of een meisje zijn. Langzamerhand begrijpen zij dat jongens later een man worden en meisjes een vrouw (Kohnstamm, 1993). Ze kunnen vanaf 2 jaar de geslachtsdelen benoemen, vanaf 2,5 jaar weten ze of ze zelf een jongen of een meisje zijn. Rond een jaar of 5 weten kinderen dat sekse een constant gegeven is. Kennis van genderrollen neemt in deze levensfase sterk toe. Kinderen gaan zich ook meer conform de eigen genderrol gedragen (Ruble, Martin & Berenbaum, 2006), bij De Graaf (et al., 2004)) en beseffen dat gender een constant gegeven is tussen 3 ^e en 4 ^e jaar; bij Kohnstamm, (1993): in loop van 5 ^e jaar. Auteurs geven aan dat het moment van constancy niet helemaal te bepalen is omdat het o.a. afhankelijk is van methodologie van onderzoek.	! Genderdysforie gevoelens en gedachten.		
	Het rollenpatroon steekt de kop op: 'Dit is geen speelgoed voor een jongen', 'Hela, ik ben geen meisje hoor!' en 'Dat zijn jongenskleren!' Met een jaar of zes zijn deze opvattingen vrij rigide. Op deze leeftijd heeft de reactie van anderen nog weinig gevolgen voor het gevoel van eigenwaarde (Harter, 2008).			

	Naar het einde van de kleutertijd toe spelen meer en meer jongens met jongens en meisjes met meisjes (De Graaf et al. 2004: voorkeur bestaat al voor 6 ^e jaar en wordt daarna alsmat sterker).			
	Vanaf 4 jaar ontwikkelen zich gevoelens van schaamte en preutsheid : 'Doe de deur dicht!' (Friedrich et al, 1998).	Naakt rondlopen indien de context dit niet toelaat. Opzettelijk ontbloten en toekeren van achterwerk (moonen) of geslachtsorganen? ! Angst bij het uitkleden en ont- bloten. ! Afwezigheid van schaamte.	! Zichzelf herhaaldelijk ontbloten en naakt presenteren. ! Grote angst bij het uitkleden of ontbloten	
	Verkenning van het eigen en andermans lichaam en de bijbehorende gevoelens gaat door. Deze verkenningstocht wordt vaak geactiveerd door hiaten in de kennis van de kleuter. Om- dat de sociale controle groter wordt, gebeurt dit verkennen geleidelijk aan minder in het openbaar. Doktertje spelen, vadertje en moedertje spelen buiten de school, buiten het gezichts- veld van volwassenen, omdat ze het signaal hebben gekregen dat dit soort spelletjes niet passen, bijvoorbeeld in de sociale code van de school. (Van der Doef, 1994).	Andere kinderen tegen hun zin betrekken bij seksuele spelletjes Jongere kleuters of peuters betrekken bij seksuele spelletjes	! Met dwang of overwicht andere kinderen betrekken bij seksuele spelletjes. ! Herhaaldelijke seksuele pesterijen of vernederingen (bijv. continu broekje willen aftrek- ken).	! De andere(n) opzettelijk pijn doen tijdens het verkennen van het lichaam (bijten, knijpen, ...).
	Zelfbevrediging: Veel kleuters raken soms hun geslachtsdelen aan. Om een lekker gevoel te ervaren wrijven ze erover of spelen ze ermee. De intentie is niet seksueel, de kleuter friemelt aan zijn of haar geslacht omdat dit een prettig gevoel geeft (Van der Doef, 1994; Cohen-Kettenis & Sandfort, 1996; De Wit et al.,1995). Negen van de tien ouders van 2- tot en met 5 jarigen zien wel eens dat hun kind thuis zijn of haar ei- gen geslachtsdelen aanraakt (Roos & De Graaf, 2014). Ongeveer 10 tot 15% van de kinderen kennen reeds de klassieke zelfbevredigingsgebaren. Soms ook zelfbevrediging door frustratie of ter compensatie, bijvoorbeeld om de verveling of het gemis aan speelkameraadjes te compenseren (Hayez, 2005). Ook seksuele opwindig in de vorm van blozen, zweten en verhoogde ademhaling komt voor onder kinderen (Galenson, 1990; Zwiep, 2005).	Anderen storen met opvallend veel bezig zijn met zelfbevrediging. Indien zelfbevrediging niet past in de context (v.b. in de klas). Zich afzonderen of afwezig zijn (sociaal isolement). ! Anderen storen met seksueel expliciet gedrag (bijvoorbeeld ritmisch stimuleren, het nabootsen van seks met poppen, of leeftijdgenoten (met kleren aan)).	! Dwangmatige zelfbevrediging (zonder er plezier aan te beleven). ! Geïrriteerde geslachtsdelen.	

	Elkaar ' schuine' moppen vertellen. Tekeningen van geslachtsdelen maken (Van der Doef, 1994).	Eenmalige seksueel expliciete taal, geluiden, tekeningen (onzedelijkheden) die niet gepast zijn voor de context.	Herhaaldelijk seksueel expliciete taal, geluiden, tekeningen (onzedelijkheden) die niet gepast zijn voor de context.	
	Bij elkaar uitkleden en elkaars geslachtsdelen bekijken (De Wit et al., 1995), stiekem in de badhokjes gluren en kijken hoe de ander plast. De geslachtsdelen van de ouders proberen aan te raken , de piemel van een hond of een poes aanraken en aan volwassenen vragen of ze hun geslachtsdelen mogen zien. De kleuters worden vooral gedreven door een enorme nieuwsgierigheid. Op deze wijze ontdekken kinderen elkaars lichaam, bevredigen zij elkaars lichaam en doen zij de eerste ervaringen op met lustbeleving in gezelschap. Meestal gaat het hier overwegend om het betasten van elkaars lichaam (Cohen-Kettenis & Sandfort, 1996; voor een deel Schoentjes et al., 1999; Van der Doef, 1994, Friedrich et al, 1998).	Eenmalig gluren wanneer de context het niet toelaat of tegen de wil van anderen. ! Opwinding door het vertonen van geslachtsdelen aan onbekenden, pornografische interesse. Eenmalig zonder toestemming anderen betasten.	Herhaaldelijk gluren. ! Herhaalde opwinding door het vertonen van geslachtsdelen aan onbekenden, grote pornografische interesse. ! Herhaaldelijk zonder toestemming anderen betasten. ! Aanraking of blootstelling afdwingen van geslachtsdelen met druk, chantage, manipulatie, ...	
	Genitaal contact met het andere geslacht komt voor. Uit studie bleek ruim 50% van de jongens en 17% van de meisjes genitaal contact (op elkaar liggen) gehad te hebben met het andere geslacht. (Cohen-Kettenis & Sandfort, 1996)	Opvallend veel bezig zijn met wederzijdse bevrediging of groepsbevrediging met leeftijdsgenoten. Poging tot geslachtsgemeenschap met instemming met leeftijdsgenoten.	! Poging tot geslachtsgemeenschap zonder instemming. Angst opwekken of dreigen (al dan niet met dreiging van geweld).	! Herhaalde pogingen tot geslachtsgemeenschap zonder instemming.
	Kleuters kunnen regelmatig overvallen worden door onaangename gevoelens (schuldgevoelens, angst, gevoel van vernedering of frustratie, droefheid) (Hayez, 2005). Zij nemen aan seksualiteit gerelateerde verschijnselen waarzonder meteen de inhoud of de draagwijdte daarvan te begrijpen. De ontdekking dat meisjes 'niets' hebben kan voor sommige jongetjes een bron van angst betekenen. Omgekeerd kunnen meisjes tot de vaststelling komen 'niets' (meer) te hebben. Ondernemende kleuters zullen elke gelegenheid aangrijpen om erachter te komen hoe het bij leeftijdsgenootjes zit (Hayez, 2005).	! Negatieve gevoelens zoals schuld/schaamte, angst/bezorgdheid en verwarring komen vaker voor bij meisjes dan bij jongens (De Graaf & Rademakers, 2006).		

	Ervaringen met orale seks zijn zeer uitzonderlijk (De Graaf & Rademakers, 2009).	Eenmalig vragen of aanbieden aan gelijkwaardige kinderen van orale seks. Kleuters doen soms aan 'hoofd- vrijen' na het zien van beelden van orale seks.	Op eigen initiatief eenmalig aan- raken met mond van geslachts- delen van kinderen en volwassenen (oraal contact).	Herhaaldelijk op eigen initiatief aanraken met mond van geslachtsdelen van kinderen en volwassenen (oraal contact). ! Orale seks afdwingen of opleggen aan jongere kinderen.
	Ervaringen met anale en orale seks Uit studies blijkt dat anaal en oraal contact van jongens met jongens voorkomt (respectieve- lijk 16% en 17%). Bij meisjes zijn orale en anale contacten nauwelijks of niet aan de orde (respectievelijk 2% en 0%).	Objecten in de eigen anus of spleetje steken, al dan niet tijdens seksuele spelletjes	! Objecten in mekaars anus of spleetje steken, al dan niet tijdens seksuele spelletjes. Scherpe voorwerpen inbrengen bij zichzelf of elkaar	
	Gesprekken over seks: Enorme nieuwsgierigheid. Naar het einde van de kleutertijd verliezen kleuters hun egocentrisme en zijn ze daardoor beter in staat zich te verplaatsen in de ervaringen van anderen (Zwiep, 2005). Vanaf een jaar of 2 gaan kin- deren ook vragen stellen over aan seksualiteit gerelateerde onderwerpen (verschillen tussen jongens en meisjes), zwanger- schap (2,5 jaar) en geboorte (3 jaar) ⁱ (Brilleslijper-Kater & Baartman, 2000). Rond 6 jaar merken kinderen dat volwassenen minder openstaan voor het beantwoorden van vragen dan ze wel beweren. Vandaar dat kinderen zich meer wenden tot leeftijdsgenoten. (Hayez, 2005, Zwiep, 2005).	Eenmalig seksueel gore gesprekken met leeftijdsgenoten. ! Vroege niet-leeftijds- gepaste seksuele kennis.	Herhaaldelijk seksueel gore gesprekken met leeftijdsgenoten. Eenmalig of herhaaldelijk seksueel expliciete en/of gore gesprekken met (groot) leeftijds- verschil.	
	Gevoel van verliefdheid bestaat. Dat wordt omschreven als een speciale vriendschap (Van der Doef, 1994). Van de ouders van 2 tot en met 5 jarigen geeft 27% aan dat hun kind wel eens verliefd is geweest (Roos & De Graaf, 2014).			
	Emotionele ontwikkeling: identificatiefase Geleidelijk aan begint het schaamtegevoel zich te ontwikkelen. Het kind streeft uiterlijke kenmerken van de 'belangrijke andere' na: kapsel, uitrusting, looks... Identificeert zich met de belangrijke andere, vraagt naar en hecht waarde aan het oordeel van die belangrijke andere. Hij accepteert regels van sociaal gedrag, en heeft een beginnend besef van waarden en normen.	! Faalangst, zeer zwak zelfvertrouwen, impulsieve agressie, passiviteit of motorische hyper- activiteit ! Bij kleuters zien we volgende symptomen van seksueel misbruik: angst, nachtmerries, internaliserend en externaliserend		

	Er is sprake van beginnende empathie, gevoelens van anderen worden herkend, maar men vertrekt nog vanuit de eigen gevoelswereld. Kan eenvoudig eigen gevoelens benoemen, en is geïnteresseerd in verhalen, gedachten en gevoelens van anderen. Hij stelt voortdurend waarom vragen. Hij kan zijn taal aanpassen aan de luisteraar en is creatief met taal. Hij toont schuldgevoelens en spijt, kan het eigen aandeel in een conflict zien, en is meer en meer intrinsiek gemotiveerd. Bij frustratie meer verbale uiting, destructief en agressief gedrag t.a.v. de bron van frustratie, of trekt zich terug. (Claes & Verduyn, 2012)	probleemgedrag, regressie en immaturiteit, agressie en antisociaal gedrag.		
--	---	---	--	--

Categorie	Groene vlag Acceptabel gedrag	Gele vlag Licht grensoverschrijdend gedrag	Rode vlag Ernstig overschrijdend gedrag	Zwarte vlag Zwaar grensoverschrijdend gedrag
Kind eren (6 tot 11 jaar)	Vertonen van openlijk uitdagend en verleidelijk gedrag tegenover vertrouwde volwassenen. Bij vertrouwde mensen op schoot klimmen en aanhalig zijn (Van der Doef, 1994; Zwiep, 2005).	Uitdagend en verleidelijk gedrag tegenover niet vertrouwde volwassenen of oudere jongeren (lolita); flirtend praten. Storend seksueel expliciet gedrag in het openbaar ritmisch stimuleren, lichaam tegen men- sen of meubels wrijven, ge- slachtsdelen laten zien (Van Wijk et al., 2007).	! Verlagen of vernederen van zichzelf of anderen met seksuele thema's (bijv. kledij die zicht toelaat op borsten en geslacht tentoonspreidt).	
	Schaamtegevoel i.v.m. het zich ontkleden ontwikkelt zich verder. Kinderen worden introverter en preutser (deur van de badkamer of toilet op slot) (De Graaf, 2014, Schoentjes et al., 1999; Zwiep, 2005).	Opzettelijk ontbloten en toekeren van het eigen achterwerk (moonning). En geslachtsorganen ! Angst bij het ontkleden	! Regelmatig ontbreken van schaamtegevoel. ! Regelmatig angst bij ontkleden.	
	Kijken: Kinderen worden vooral gedreven door nieuwsgierigheid en het verlangen naar kennis. Het kind wil zien wat het eigenlijk niet mag zien, juist omdat het verboden is (Hayez, 2005).	Eenmalig gluren, bijvoorbeeld in toiletten en doucheruimtes (Van Wijk et al, 2007).	! Herhaaldelijk gluren, bijvoorbeeld in toiletten en doucheruimtes.	
	In kindertekeningen verschijnen vaker geslachtsorganen (Van der Doef, 1994).	Eenmalig tekeningen over gewelddadige seksuele handelingen maken (ook verkrachting) (Van Wijk et al, 2007). Tekeningen maken in een situatie die niet privé is, bijvoorbeeld in de klas	! Herhaaldelijk tekeningen over gewelddadige seksuele handelingen maken (ook verkrachting).	

	Verzinnen van seksueel getinte mopjes of vertellen aan elkaar dat seks vies is. Rijmpjes met seksuele woorden fluisteren (zie Hayez, 2005). Vanaf 7-8 jaar gaat een deel van de gesprekken op de speelplaats over seksuele kennis en seksueel getinte moppen (Zwiep, 2005). Praten over seksueel getinte onderwerpen komt vaak voor bij kinderen onder de 13 jaar. Kinderen van 11 en 12 jaar praten vaker over seks met elkaar en kijken ook vaker naar pornografische plaatjes dan jongere kinderen (De Graaf & Rademakers, 2009).	Eenmalige seksuele schuttingtaal (goor), geluiden, tekeningen (onzedelijkheden) (Van Wijk et al, 2007). Eenmalig seksueel expliciete en/of gore gesprekken met (groot) leeftijdsverschil (online en in real life).	Herhaaldelijk seksuele schuttingtaal (goor), geluiden, tekeningen (onzedelijkheden). Herhaaldelijk seksueel expliciete en/of gore gesprekken met (groot) leeftijdsverschil (online en in real life).	
	Kennis: Vanaf ongeveer 7 jaar weet een toenemend aantal kinderen dat geslachtsdelen ook een seksuele functie hebben. Ook weet de meerderheid van 7- en 8-jarigen dat je geslachtsgemeenschap moet hebben om zwanger te worden en hoe een baby uit de buik komt (Hagens & Leeuwenburgh, 1999, De Graaf et al., 2004). Met het ouder worden gaan kinderen steeds meer vragen stellen over seksualiteit. 2/3 van de ouders van 6- tot en met 9-jarigen en ¾ van de ouders van 10- tot en met 12-jarigen krijgt wel eens vragen over seksualiteit.	Vragen over seks op on gepaste momenten en plaatsen. ! Niet leeftijds-gepaste seksuele kennis.		
	Genderrollen: Er zijn duidelijke ideeën over welk gedrag typisch bij jongetjes of bij meisjes hoort. Kinderen zijn rond 5 à 6 jaar zeer rigide in hun genderstereotype ideeën, in de jaren	! Genderdysforie gevoelens en gedachten komen voor bij een		
	Daarna worden ze weer flexibeler (Ruble, Martin & Berenbaum, 2006; Zwiep, 2005; De Wit et al., 1995).	Klein aantal kinderen. De onvrede met het biologische geslacht verdwijnt meestal voor het begin van de puberteit.		
	Tal van seksuele activiteiten met bekenden rond 6- of 7-jarige leeftijd komen neer op experimenteren of inspecteren. Dit is nuttig om kennis op te doen en een gevoel van veiligheid op seksueel gebied te ontwikkelen (Van der Doef, 1994; Cohen- Kettenis & Sandfort, 1996). Kinderen – en vooral tussen 7 en 8 jaar – tonen graag hun eigen geslachtsdelen en willen ook die van andere kinderen zien. Ze bekijken ze en willen weten hoe ze functioneren: ze raken ze aan, inspecteren ze en spelen	Eenmalige seksuele opwinding in het openbaar door het vertonen van geslachtsdelen of bevrediging aan bekenden of voor de webcam (Van Wijk et al, 2007).	! Herhaaldelijke seksuele opwinding door het vertonen van geslachtsdelen aan onbekenden, bijvoorbeeld bevrediging in het openbaar of voor de webcam.	

	ermee. Spelletjes met kinderen van het eigen geslacht hebben een ander karakter dan met kinderen van het andere geslacht. (Hayez, 2005, Van der Doef 1994)	Eenmalig proberen anderen uit te kleden zonder diens toestemming. ! Grote angst om betrappt te worden.	Herhaaldelijk proberen anderen uit te kleden zonder diens toe- stemming.	
	Aangaan van gehechtheids banden met personen buiten het gezin (Zwiep, 2005).	! Zonder enige terughoudendheid knuffelen en vertrouwen van onbekenden.		
	Vanaf circa 8 jaar bewustwording van zichzelf als seksueel persoon en van de andere als een mogelijke affectieve en seksuele partner. Het verschil tussen knuffelen, vrijen en verliefdheid wordt duidelijk. Emoties die bij stoeien en knuffelen horen omschrijven kinderen als iets dat aan de buitenkant van het lichaam gebeurt en emoties die bij verliefdheid horen als iets dat zich in het lichaam afspeelt (Laan et al., 1996).	! Angsten, paniek en grote twijfel omtrent eigen seksuele identiteit.		
	Verliefdheid: Het kind kan door te zeggen dat het verliefd is heel verlegen worden. Verliefdheden kunnen heftige gevoelens teweegbrengen, zonder dat daar seksuele gevoelens aan gekoppeld hoeven te worden (Van der Doef, 1994). De verliefdheid wordt de belangrijkste uitingsvorm van intimiteit. Dit kan op een leeftijdsgenoot zijn maar ook op een volwassene (Zwiep, 2005).			
	Zoenen: Vanaf een jaar of 8 kunnen vrijwel alle kinderen beschrijven hoe het voelt om verliefd te zijn en de meeste van hen zijn zelf ook wel eens verliefd geweest (De Graaf & Rademakers, 2009). Sommige kinderen hebben dan ook 'verkering', meestal met iemand uit de klas. Deze relatie bestaat vaak slechts uit het bij elkaar staan in de pauze of met een groep vrienden rondhangen. Er is nauwelijks lichamelijk contact (ook geen handen vasthouden of zoenen) en ze brengen ook zelden tijd met elkaar door zonder anderen erbij (Kuik, 2003). Naarmate het kind ouder wordt is er meer sprake van lichamelijk contact gekoppeld aan verliefd zijn: de eerste voorzichtige aanraking (tegen elkaar aanzitten, handje geven, arm om elkaar heen) geeft een heel spannend gevoel (Rademakers, 2000.) Bijna alle kinderen tussen 10 en 12	Tong in andermans mond steken tijdens het kussen (Schoentjes et al., 1999).	Eenmalig aanraken met mond van geslachtsdelen van kinderen en volwassenen (oraal contact) (Van Wijk et al, 2007).	Herhaaldelijk aanraken met mond van geslachtsdelen van kinderen en volwassenen (oraal contact).

	zeggen wel eens verliefd te zijn geweest, waarbij in 50% van de gevallen ook gezoend wordt (De Graaf & Rademakers, 2009).			
	De eerste verkenning van de seksuele voorkeur begint op circa 8- tot 10- jarige leeftijd. Jongeren die een niet heteroseksuele oriëntatie ontwikkelen kunnen zich al bewust worden van deze gevoelens. Van de homojongeren heeft 3% al voor het 12 ^e jaar iemand verteld dat ze op hetzelfde geslacht vallen (De Graaf et al. 2017). Homoseksuele aantrekkings en fantasieën komen gemiddeld voor bij jongens op 9 à 10 jaar en bij meisjes op 10 à 11 jaar (De Graaf & Rademakers, 2009).	! Angsten, paniek en grote twijfel omtrent eigen seksuele voor- keur.		
	Kinderen tonen minder openlijk belangstelling voor elkaars lichaam. Toch veel experimenteren met seks en lichaam en een geleidelijke bewustwording van allerlei – soms seksueel getinte – verlangens . Het openlijk aanraken en strelen van de eigen geslachtsorganen en seksuele spelletjes met andere kinderen gebeurt minder openbaar. Deze spelletjes gebeuren zowel met kinderen van het eigen als van het andere geslacht: elkaars genitaliën bekijken of betasten, 'vrijen' of 'vrijen nadoen'. Spelletje jongens- of meisjespakkertje (Zwiep, 2005).	Anderen overhalen om mee te doen met seksspelletjes ook als dat voor de andere kinderen met negatieve gevoelens of schuld- gevoel (De Graaf & Rademaker, 2006) gepaard gaat. Seksueel grensoverschrijdende gebaren (Van Wijk, 2007).	! Eenmalig onder (groeps)druk dwingen om mee te doen aan seksspelletjes of seksueel getint contact afdwingen met gebruik van macht, druk, autoriteit, chantage of manipulatie. (Van Wijk et al, 2007)	! Herhaaldelijk onder (groeps)druk dwingen om mee te doen aan seksspelletjes of seksueel getint contact afdwingen met gebruik van macht, druk, autoriteit, chantage, manipulatie, geweld en agressie (bijv. met een mes).
	Hoewel ongetwijfeld sommige kinderen op deze leeftijd al seksuele fantasieën hebben, is de prevalentie, frequentie, inhoud en ermee gepaard gaande opwinding onbekend. In retrospectieve studies geven volwassenen vaak aan dat ze hun eerste seksuele fantasieën tussen de 11 en 13 jaar hadden (Leitenberg & Henning, 1995).	Gewelddadige fantasieën. ! Angsten gekoppeld aan seksuele fantasieën.		
	Ruim een kwart van de ouders van 6 tot en met 9 jarigen rapporteert een observatie van ' doktertje spelen ' (Roos & De Graaf, 2014). Aan het eind van de kindertijd worden vaker groepsspelletjes gespeeld, bijvoorbeeld zoenspelletjes of masturbatiespelletjes (De Graaf & Rademakers, 2009). Ongeveer 50% van de jongens heeft rond het 10 ^e levensjaar seksueel georiënteerde spelletjes met andere jongens. Ze laten elkaar hun geslachtsorganen zien of aanraken. Een derde van de jongens heeft seksueel getint spel met meisjes van dezelfde leef- tijd. Een derde	Voorwerpen in eigen of ander- mans vagina/anus stoppen.	(Poging tot) geslachtsgemeen- schap met een leeftijdsgenoot met toestemming. (Poging tot) anaal seksueel contact met een leeftijdsgenoot, met toestemming.	! De andere(n) pijn doen tijdens het seksuele spel (Ryan & Lane, 1997). (Poging tot) geslachtsgemeenschap met jonger kind of oudere persoon (Van Wijk et al, 2007). ! (Poging tot) anaal seksueel contact met jonger kind of oudere persoon.

	van de meisjes heeft seksueel spel met andere meisjes (Zwiep, 2005). In contacten tussen meisjes worden soms voorwerpen in de vagina gebracht (18% tussen de 10 en 12 jaar) (Klai& Ponjaert Kristoffersen, 2000). Tegen het einde van de kindertijd komen deze spelletjes minder vaak voor (Schoentjes et al., 1999). Seksuele activiteit: zoenen, tongzoenen, strelen. (Cohen-Ket- tenis & Sandfort, 1996).			! (Poging tot) geslachtsgemeenschap of anaal contact met leeftijdsgenoot zonder toestemming.
	Masturbatie neemt vanaf 8 jaar en vooral bij jongens toe. Gemiddeld gebeurt dit voor het eerst doelgericht bij jongens op 10 jaar (De Graaf & Rademakers, 2009). De leeftijd waarop meisjes beginnen met doelgericht masturberen is variabel, gemiddeld 8 jaar. Komt voor gekoppeld aan verveling, angst of op- winding. Vanaf 10 jaar tot aan de puberteit gaat 30 tot 40% van de jongens en 18 tot 30% van de meisjes masturberen (Zwiep, 2005). Masturberen is het zich bewust worden dat seksualiteit een functie krijgt in sociale situaties (met en via anderen; dit kan ook groepsgewijs).	Masturbatie in het openbaar of met onvoldoende zorg voor de eigen privacy. Opvallend veel bezig zijn met masturbatie.	Geïrriteerde geslachtsdelen door masturbatie. ! Masturbatie niet kunnen stop- pen.	
	Vanaf een jaar of 10 neemt de interesse in seks toe. Seks wordt een belangrijk gespreksonderwerp maar er is wel veel variatie in de mate waarin kinderen op deze leeftijd al met seks bezig zijn (Kuik, 2003). Op deze leeftijd komen sommige kin- deren ook in contact met pornografische beelden (Roos & De Graaf, in voorbereiding). Ze concentreren zich op een gedetailleerde kennis van het lichaam en de geslachtsdelen (in hun fantasie staat een persoonlijk seksueel contact op het punt te gebeuren) (Hayez, 2005, tussen de leeftijd van 11-13 jaar).	Naar sekslijn bellen. Vragen seksueel getinte tv- pro- gramma's te zien.	Opvallend veel bezig zijn met seks (bijvoorbeeld met porno op het internet).	
	Emotionele ontwikkeling: realiteitsbewustwordingsfase. Kent seksueel schaamtegevoel en kan onzeker en trots zijn te- gelijk over het eigen lichaam en uiterlijk. Populariteit speelt al een belangrijke rol. Er is angst om uitgelachen te worden. De belangrijke andere is niet langer de spilfiguur. Relaties en vriendschappen worden steeds belangrijker. Het	! Signalen van misbruik bij lagereschoolkinderen zijn in volg- orde van belangrijkheid: Nachtmerries, schrik, agressie en antisociaal gedrag, regressie en immaturiteit, neurotisch gedrag, zich terugtrekken,		

	verschil tussen verliefdheid en vriendschap wordt duidelijker ervaren. Er is grotere loyaliteit voor vrienden. Neemt meer verantwoordelijkheid op, wil zich verdienstelijk maken en helpt anderen. Hij wil erbij horen, heeft behoefte aan waardering en erkenning, er is sociale angst. Hij zet zich af tegen het andere geslacht. Empathie ontwikkelt zich verder, hij heeft zicht op de gevoeligheden, sterktes en zwaktes van anderen en pest soms 'gelijken'. Kan dialogeren, discussiëren en argumenten aanvoeren. Ziet oorzaak en gevolg relaties, kan vertellen over eigen gevoelens. Hij kan los van eigen ervaringen, meevoelen met een ander. Kan nadenken over wat hij goed en fout heeft gedaan, gedrag wordt vooral beoordeeld naar de intentie. Hij kan regels van goed en kwaad toepassen, en kan zich aanpassen aan de regels. Het interne geweten uit zich meer en meer. Tegen het einde van deze fase is er sprake van introspectie en reflectie (Claes & Verduyn, 2012).	school en leerproblemen, depressie, angst, hyperactiviteit...		
--	--	--	--	--

Categorie	Groene vlag Acceptabel gedrag	Gele vlag Licht grensoverschrijdend ge- drag	Rode vlag Ernstig overschrijdend gedrag	Zwarte vlag Zwaar grensoverschrijdend gedrag
Tieners (12 tot 14 jaar)	Het begin van de puberteit. Er vinden verschillen veranderingen in het lichaam plaats. De ontwikkeling van secundaire geslachtskenmerken en versnelde groei zorgt soms voor onzekerheid. De toename van lichaamsvet zorgt bij (vooral autochtone) meisjes voor stijgende ontevredenheid met het lichaam en streven naar dun zijn. Jongens groeien in de puberteit juist toe naar het 'schoonheidsideaal' en worden in deze levensfase daarom meer tevreden over hun lichaam (eventueel na een korte dip rond het begin van de puberteit) (Cash & Pruzinsky, 2002). De mening van anderen wordt steeds belangrijker en vroege adolescenten zijn erg gevoelig voor afwijzing en kritiek (Westenberg, 2008)	! Ontevredenheid over het lichaam en de lichamelijke veranderingen, het lichaam angstvallig wegsteken en bedekken. Uitdagend en verleidelijk gedrag tegenover volwassenen (lolita).	! Verlagen of vernederen van zichzelf of anderen met seksuele thema's (bijv. kledij die zicht toelaat op borsten en geslacht). ! Zelfdestructief gedrag.	
	Ongeveer 4/5 van de 12- tot 14- jarige jongens en 2/3 van de 12- tot 14-jarige meisjes zegt wel eens seksuele dagdromen of fantasieën te hebben. (De Graaf, Meijer, Poelman & Van- wesenbeeck, 2005). Bijna 2/3 van de jongens en 1/3 van de meisjes van deze leeftijd heeft zich wel een seksueel opgewonden gevoel (De Graaf et al., 2005). De eerste seksuele fantasieën worden door jongens op gemiddeld 11,6 jaar ervaren en door meisjes op gemiddeld 13,3 jaar. De inhoud van de fantasieën wordt erotisch en raakt hoe langer hoe meer gericht op mogelijke partners. In Amerikaans onderzoek gaven jongens meestal aan dat de eerste gevoelens van opwindning werden opgewekt door een visuele stimulus, terwijl de meeste meisjes aangaven dat dit door fysiek contact werd opgewekt. (Knoth, Boyd & Singer, 1988).	Gewelddadige fantasieën. Eenmalig gluren, bijvoorbeeld in toiletten en doucheruimtes. ! Angsten gekoppeld aan seksuele fantasieën.	Herhaaldelijk gluren, bijvoorbeeld in toiletten en doucheruimtes. Proberen anderen uit te kleden zonder toestemming	Bewust toekijken bij een verkrachting of groepsverkrachting.
	Grotere seksuele nieuwsgierigheid en interesse voor het andere geslacht. Tieners bouwen wel een dubbelzinnige houding op tegenover seksualiteit. Als ze seksuele gevoelens hebben of zouden hebben, zegt 11% van de jongens en 17% van de meisjes zich te schamen en 7% en 9% voelt zich schuldig (...). Toch is 28% van de jongens en 11% van de meisjes van deze			

	leeftijd het ook eens met de stelling: "Ik vind seks belangrijk" (De Graaf, Ten Have & Dorsselaer, 2012). Seksualiteit wordt iets voor in de persoonlijke sfeer: de contacten met de andere sekse worden persoonlijker en individueler. Optrekken met leeftijdsgenoten van het eigen geslacht groeit meer en meer uit tot een gemengde vriendengroep (Voor een deel De Graaf et al., 2004).			
	De puberteit is een periode van innerlijke onzekerheden. Door seksueel (soms expliciete) conversaties met leeftijdsgenoten (online en in real life) zoeken tieners antwoorden op hun (psychologische, seksuele, ...) vragen.	Seksueel expliciete gesprekken met jongere kinderen.		
	Homoseksuele gevoelens zijn zeer algemeen in de puberteit bij zowel jongens als meisjes – vooral vanwege de wankelende seksuele identiteit. Allerlei interpersoonlijke situaties kunnen seksueel gevoel oproepen. Uit onderzoek blijkt dat 20 tot 40% van de pubers wel eens iets homoseksueels gedaan hebben: zoenen, strelen en een kleiner percentage (vooral jongens) hebben samen of in een groep gemasturbeerd (Heuves, 2006). Jongeren die een niet heteroseksuele oriëntatie ontwikkelen worden zich in deze levensfase vaak bewust van hun gevoelens van aantrekking tot seksegenoten. In een groep jongens die na hun coming-out enkele jaren werden gevolgd, kwamen de eerste gevoelens van aantrekking tot jongens gemiddeld met 13,4 jaar (Franssens & Hospers, 2009).	! Angsten, paniek en grote twijfel omtrent eigen seksuele voorkeur. Jongeren worden geconfronteerd met negatieve opvattingen over homoseksualiteit onder leeftijdsgenoten, homo-negativiteit is in deze fase hoger dan bij oudere jongeren. 20% van de jongens en 4% van de meisjes zou hiervoor een vriendschap verbreken.		
	Interesse in erotica: 41% van de jongens en 7% van de meisjes van deze leeftijd heeft het afgelopen half jaar porno gezien, meestal op internet (De Graaf et al., 2017).	Grote interesse in porno. Jongeren die vaker online naar porno kijken waarderen vaker seks buiten een relatie, zijn minder tevreden over hun seksleven en zien vrouwen vaker als lustobject (De Graaf, 2013). Er is niet met zekerheid een oorzakelijk verband	In beslag genomen worden door agressieve porno, seksuele agressieve gedachten en thema's en kinderporno.	Maken of verspreiden van kinderporno (beelden van anderen dan zichzelf).

	Seksuele grapjes die niet aanstootgevend zijn.	Eenmalige seksuele plagerijen, bijvoorbeeld seksuele opmerkingen over lichaamsdelen, uiterlijk of kleding, obsceniteiten. Opzettelijk ontbloten en toekeren van het eigen achterwerk (moonie). En geslachtsorganen (zonder opwinding)? Eenmalig onzedelijke telefoons, voyeurisme, seksuele opwinding door het vertonen van geslachtsdelen aan bekenden (bijvoorbeeld masturberen in het openbaar of voor de webcam) of door lichamelijk contact met onbekenden. Eenmalig seksueel gore taal, geluiden, tekeningen (onzedelijkheden), seksuele graffiti (ernstig en schokkend).	Ongevraagd impulsief naaktfoto's van iemand maken of foto's doorsturen zonder voldoende inzicht in de mogelijke gevolgen; Herhaaldelijke seksuele pesterijen: voortdurend iemand uitmaken voor bijvoorbeeld hoer of homo, seksuele opmerkingen over lichaamsdelen, uiterlijk of kleding; obsceniteiten. Herhaaldelijke onzedelijke telefoons, voyeurisme, seksuele opwinding door het vertonen van geslachtsdelen aan onbekenden (bijvoorbeeld masturberen in het openbaar of voor de webcam) of door lichamelijk contact met onbekenden. Herhaaldelijk seksueel gore taal, geluiden, tekeningen (onzedelijkheden), seksuele graffiti (ernstig en schokkend).	Ongevraagd naaktfoto's van iemand verspreiden, zich goed bewust van de gevolgen die dit kan meebrengen. (Jonker & Ohlrichs, 2009).
	Masturbatie: Van de 12- en 13- jarige jongens heeft 35% wel eens gemasturbeerd, tegenover 6% van de meisjes (De Graaf et al., 2017). Jongens masturberen dus meer dan meisjes. Masturberen is het zich bewust worden dat seksualiteit een functie krijgt in sociale situaties (met en via anderen; dit kan ook groepsgewijs).	Opvallend veel bezig zijn met seks (ook masturbatie)	Dwangmatige masturbatie (chronisch of openbaar), zonder er plezier aan te beleven.	

	Verliefdheid en relaties: de meeste jongens (80%) en meisjes (82%) zijn wel eens verliefd geweest en ruim de helft heeft ook wel eens verking gehad (De Graaf, 2017). Relaties zijn meestal vrij oppervlakkig. Jongeren met een visuele, auditieve of lichamelijke beperking vinden het lastiger om een lief te vinden, hebben minder ervaring en stellen zich afhankelijker op (Meihuizen-De Regt, 2008).			
	Ervaring met seksueel gedrag: op 12 jaar heeft 50% ervaring met kussen op de mond, op 14 met tongzoenen, 25% met oppervlakkig vrijen en aanraken, voelen en strelen. 7% heeft ervaring met orale seks (W. Hueves, 2006, Buysse et al., 2013). Ander onderzoek geeft aan dat op deze leeftijd seksueel gedrag zich meestal beperkt tot (tong)zoenen en voelen en strelen onder de kleren. Op deze leeftijd heeft 20% van de jongens en 19% van de meisjes wel eens gezoend en 15% van de jongens en 9% van de meisjes wel eens gevoeld en gestreeld (De Graaf et al., 2017).	! Promiscue gedrag (verschillende seksuele partners tegelijk hebben). Seksueel uitdagende kledij en gedrag	Aan anderen vragen seksuele handelingen te doen of betasten zonder toestemming. Seksueel expliciete bedreigingen (ook schriftelijk of via internet). Scherpe voorwerpen in eigen of andermans vagina en anus aan- brengen.	Vriend(in) manipuleren of dwingen om zich te prostitueren (loverboys). Ongewenste seksuele handelingen binnen de familie. Seksuele handelingen tegen betaling: zich prostitueren. Seksueel contact met dieren (Van Wijk et al, 2007). ! De andere(n) seksueel pijn doen tijdens het seksuele spel. (Ryan & Lane, 1997) ! Genitale verwondingen veroorzaken bij zichzelf en bij anderen. (Van Wijk et al, 2007)
	Uit een studie blijkt dat 8% van de 13-jarige jongens en 4% van de 13-jarige meisjes al ervaring heeft met geslachtsgemeenschap (Heuves, 2006). Vroege adolescenten zijn minder competent in het seksuele dan midden- en late adolescenten. Ze voelen zich bij het vrijen vaker slecht op hun gemak, ze laten minder vaak merken wat ze fijn vinden en vragen minder vaak aan de partner wat hij of zij leuk vindt (De Graaf et al., 2017).	Geslachtsgemeenschap met een leeftijdsgenoot met wederzijdse toestemming. Anaal en oraal contact met een leeftijdsgenoot met wederzijdse toestemming. ! Promiscue gedrag	Eenmalig onder (groeps)druk dwingen om mee te doen aan seksspelletjes of seksueel getint contact afdwingen met gebruik van macht, druk, autoriteit, chantage, drugs of manipulatie. - ook via internet (Jonker & Ohlrichs, 2009). Anaal, oraal of genitaal contact met leeftijdsgenoot zonder duidelijke toestemming (eenmalig).	Herhaaldelijk onder (groeps)druk dwingen om mee te doen aan seksspelletjes of seksueel getint contact afdwingen met gebruik van macht, druk, autoriteit, chantage, manipulatie, geweld en agressie (bijvoorbeeld met een mes) - ook via internet (Jonker & Ohlrichs, 2009). Geslachtsgemeenschap, anaal contact en andere seksuele handelingen • Meermaals zonder toestemming; • Met significant niet gelijkwaardige partner

			Een prostitué(e) bezoeken.	(bijvoorbeeld met jongere kinderen) (Walravens et al, 2006). Vriend(in) manipuleren of dwingen om zich te prostitueren (loverboys). Zich prostitueren.
	Seks en internet: Voor een klein deel van de 12-14-jarigen spelen de seksuele contacten zich ook af op internet (De Graaf, 2017). Flirten op het internet en over seks-chatten met leeftijdsgenoten. Uit Nederlands onderzoek blijkt dat een overgrote meerderheid van de actief internettende jongeren (12-25 jaar) het afgelopen half jaar wel eens geflirt heeft op het net: 82% van de jongens en 73% van de meisjes. Seks op het internet: Wanneer jongeren iets seksueels doen voor de webcam, doen ze dit over het algemeen omdat ze het zelf leuk, spannend of opwindend vinden. Toch zijn er grote verschillen tussen jongens en meisjes: 62% van de meisjes vindt het niet leuk om een seksueel getinte vraag te krijgen, tegenover 13% van de jongens. 70% van de meisjes die wel eens een verzoek krijgen om seksuele handelingen te verrichten voor de webcam vinden dit vervelend, tegenover 29% van de jongens (De Graaf et al., 2017)	Seks hebben via internet bijvoorbeeld masturbatie via de webcam (De Graaf, 2017) Cyberseks met een onbekende hebben (via webcam) (Jonker & Ohlrichs, 2009). Een afspraak om seks te hebben 'in real life' met leeftijdsgenoot op internet ontmoet. (Jonker & Ohlrichs, 2009).	Een kleine groep maakt seksueel getinte filmpjes van anderen en verspreidt deze impulsief, zonder inzicht in de mogelijke gevolgen, in de vriendenkring (sexting) (Livingstone, 2011). Cybersekssessie ongevraagd opnemen (Kuyper et al, 2009). Seksueel contact in ruil voor een beloning (bijvoorbeeld een breezer). Seksueel expliciete bedreigingen (ook schriftelijk en online) (Jonker & Ohlrichs, 2009).	Herhaaldelijk en zonder toestemming, met inzicht in de mogelijke gevolgen, seksueel getinte filmpjes van anderen maken en verspreiden (sexting). Cybersekssessie ongevraagd en doelbewust verspreiden.
	Emotionele ontwikkeling-De tweede socialisatiefase: Stormachtige periode. Seksualiteit en lichaamsbeleving worden heel belangrijk. Grenzen worden afgetast; erg met zichzelf bezig. Ontwikkeling van concreet operationeel denken naar abstract denken. Experimenteren met versieren, zoenen. (Vonk & Hosmar, 2009)	! Signalen van seksueel misbruik voor de adolescent zijn in volgorde van belang: Zelfverminking, gebruik van middelen, depressie, terugtrekken, weglopen, zelfmoordneigingen, promiscue gedrag, somatiseren, laag zelfbeeld, delinquent gedrag...		

Bijlage 7. In gesprek met ouders en kinderen

Openheid is een belangrijke grondhouding in het contact met de ouders. Zoek daarom in de drie routes zo snel mogelijk contact met de betreffende ouders om de signalen te bespreken. Soms zal, als sprake is van een vermoeden van huiselijk geweld of kindermishandeling, door het gesprek met de ouders het vermoeden worden weggenomen. In dat geval zijn de volgende stappen in de route niet nodig. Het is belangrijk hiervan wel een verslag te maken voor in het dossier. Worden de zorgen door het gesprek niet weggenomen, dan worden ook de volgende stappen gezet.

Heeft een pedagogisch medewerker behoefte aan ondersteuning bij een gesprek, dan kan hij daarover ook advies vragen aan een collega, de leidinggevende of aan de aandachtsfunctionaris. Ook kan er advies worden gevraagd aan Veilig Thuis.

Gesprek met kinderen

Ook als een kind nog jong is, is het van belang dat de pedagogisch medewerker het gesprek met het kind aangaat, tenzij dat niet mogelijk is omdat het kind te jong is of het te belastend is. De pedagogisch medewerker beoordeelt in overleg met de leidinggevende of een gesprek zinvol en mogelijk is. Al dan niet in overleg met de aandachtsfunctionaris. Ook hierin kan Veilig Thuis om advies worden gevraagd.

In bepaalde situaties kan het van belang zijn om een kind even alleen te spreken over de signalen, zonder dat de ouders daarbij aanwezig zijn. Als uitgangspunt geldt dat de ouders hierover vooraf worden geïnformeerd. In verband met de veiligheid van het kind, van de pedagogisch medewerker, of die van anderen, kan worden besloten om toch een eerste gesprek met het kind te voeren zonder dat de ouders hierover van tevoren worden geïnformeerd. De leidinggevende dient op de hoogte te zijn dat een dergelijk gesprek plaatsvindt. Dit kan schriftelijk worden vastgelegd in het kinddossier (Bijlage 9).

Tips voor het gesprek

- bepaal van tevoren het doel van het gesprek
- voer het gesprek met een open houding
- sluit aan bij waar het kind op dat moment mee bezig is, bijvoorbeeld spel, een tekening of knutselen
- ga op dezelfde ooghoogte zitten als het kind en kies een rustig moment uit
- steun het kind en stel het op zijn gemak
- gebruik korte zinnen
- vraag belangstellend en betrokken, maar vul het verhaal niet in voor het kind
- begin met open vragen (Wat is er/is er iets gebeurd? Wanneer is dat gebeurd? Hoe komt dat?) en wissel deze af met gesloten vragen (Ben je gevallen? Heb je pijn? Ging je huilen? Vond je dat leuk of niet leuk?)
- vraag niet verder wanneer het kind niets wil of kan vertellen
- houd het tempo van het kind aan, niet alles hoeft in één gesprek
- laat het kind niet merken dat je van het verhaal schrikt
- Val de ouders (of andere belangrijke personen voor het kind) niet af, in verband met loyaliteitsgevoelens
- geef aan dat je niet geheim kunt houden wat het kind vertelt. Leg uit dat je met anderen gaat kijken hoe je het beste kunt helpen. Leg het kind uit dat je het op de hoogte houdt van elke stap die je neemt. Het kind moet nooit zelf de verantwoordelijkheid krijgen in de keuze van de te nemen stappen
- vertel het kind dat het heel knap is dat hij/zij het allemaal zo goed kan vertellen
- let tijdens het gesprek goed op de non-verbale signalen van het kind
- stel geen "waarom"-vragen
- stop het gesprek wanneer de aandacht bij het kind weg is.

Kindermishandeling aanpakken is een zaak van volwassenen

Het doel van een gesprek met een kind is het ondersteunen en het laten uiten van gevoelens en gedachten van het kind. Het doel van een gesprek is *niet* om via het kind de situatie te onderzoeken. Het kind is het slachtoffer en kan hierdoor in een onveilige situatie terecht komen of gaan worstelen met loyaliteit ten opzichte van de ouder. Het is belangrijk dat de pedagogisch medewerker zich bewust is van de sterke loyaliteitsgevoelens van een kind ten opzichte van zijn/haar ouders. De pedagogisch medewerker moet in het gesprek met het kind nooit de ouders afvallen, al hebben ze nog zulke afschuwelijke dingen gedaan. Het kind zal over het algemeen geen vertrouwen meer hebben in iemand die zijn ouders veroordeelt. Wel kan het gevoel van het kind worden verwoord of bevestigd. Wees bij een vermoeden van seksueel misbruik terughoudend in het gesprek met het kind in verband met mogelijke toekomstige bewijslast. Wees met name voorzichtig met het stellen van gesloten vragen. Hierdoor kan het namelijk gebeuren dat het kind woorden in de mond gelegd wordt. Het gesprek heeft niet tot doel het bewijs van seksueel misbruik te leveren. Laat dat over aan een deskundige op het gebied van letselduiding en vraag advies bij Veilig Thuis.

Indien er vermoedens zijn van een mogelijk geweld- of zedendelict door een collega is het belangrijk dat een bevoegde deskundige het kind hoort. De kinderopvangorganisatie dient conform de stappen uit route 2 'Route bij signalen mogelijk geweld- of zedendelict door een collega' te handelen.

Beloof nooit geheimhouding

Het is belangrijk nooit op voorhand geheimhouding aan een kind te beloven. Veel kinderen willen in eerste instantie alleen iets vertellen als wordt beloofd om het tegen niemand anders te zeggen. Als deze belofte wordt gegeven, komt de pedagogisch medewerker voor een groot dilemma te staan als het kind vertelt dat het mishandeld wordt: hij moet dan of het vertrouwen van het kind schaden of medeplichtig worden aan het in stand houden van een schadelijke situatie. De pedagogisch medewerker die een kind geheimhouding belooft uit angst dat het kind anders blijft zwijgen, moet zich bewust zijn van de consequenties van deze belofte.

Als een pedagogisch medewerker geen geheimhouding wil toezeggen kan hij/zij het kind wel beloven dat hij/zij geen stappen zal ondernemen zonder dit van tevoren aan het kind te vertellen.

Gesprek met de ouder(s) en/of verzorger(s)

Normaal gesproken zal een gesprek over de signalen worden gevoerd met de ouders. Dit is niet alleen van belang als de ouders mogelijkerwijs betrokken zijn bij het huiselijk geweld of de mishandeling, maar ook als dit niet aan de orde is. De ouders behoren te worden geïnformeerd over wat er bij hun kind speelt.

In het gesprek met de ouder gaat het erom dat de pedagogisch medewerker of de aandachtfunctionaris:

- het doel van het gesprek uitlegt
- de signalen, dit wil zeggen de feiten die hij/zij heeft vastgesteld en de waarnemingen die hij/zij heeft gedaan, bespreekt
- de ouder uitnodigt om daarop te reageren
- de reactie van de ouder interpreteert en dit checkt bij de ouder.

Voorkomen moet worden dat de pedagogisch medewerker of aandachtfunctionaris eigen meningen of interpretaties van feiten ter sprake brengt.

Een gesprek met (een van) de ouders kan achterwege blijven in verband met de veiligheid van het kind of die van anderen. Bijvoorbeeld als de pedagogisch medewerker redenen heeft om aan te nemen dat hij/zij het kind dan uit het oog zal verliezen omdat de ouders het kind bij de kinderopvangorganisatie weg zullen halen of niet meer zullen brengen of dat het geweld zal escaleren. Overleg dit altijd met de aandachtfunctionaris en leidinggevende. Het is belangrijk ook dit vast te leggen in het dossier (Bijlage 9).

Bijlage 8. Verantwoordelijkheden binnen de organisatie met betrekking tot de meldcode

Om het voor pedagogisch medewerkers mogelijk te maken in een veilig werkklimaat huiselijk geweld en kindermishandeling te signaleren en de stappen van de meldcode te kunnen zetten, draagt Kibeo er zorg voor dat:

De bestuurder of directie:

- neemt de meldcode op in het veiligheids- of gezondheidsbeleid van de kinderopvangorganisatie
- stelt een aandachtsfunctionaris huiselijk geweld en kindermishandeling aan
- neemt de deskundigheidsbevordering op in het scholingsplan
- biedt regelmatig trainingen en andere vormen van deskundigheidsbevordering aan pedagogisch medewerkers aan, zodat zij voldoende kennis en vaardigheden ontwikkelen en ook op peil houden voor het signaleren van huiselijk geweld en kindermishandeling en voor het zetten van de stappen van de meldcode
- laat de meldcode en bijbehorende routes aansluiten op de werkprocessen binnen de kinderopvangorganisatie
- zorgt ervoor dat er voldoende deskundigen intern en extern beschikbaar zijn om de pedagogisch medewerkers te kunnen ondersteunen bij het signaleren en het zetten van de stappen van de meldcode
- evalueert de werking van de meldcode regelmatig en zet zo nodig acties in gang om de toepassing van de meldcode te optimaliseren
- geeft binnen de kinderopvangorganisatie en onder ouders bekendheid aan het doel en de inhoud van de meldcode
- draagt eindverantwoordelijkheid voor de uitvoering van de meldcode en het eventueel doen van een melding
- investeert in nascholing van zittend personeel in de kinderopvangorganisatie (staf/management en pedagogisch medewerkers): zorgt voor kennis en vaardigheden inzake het herkennen van en omgaan met een vermoeden van seksueel misbruik, waarbij de ontwikkeling van de seksualiteit van kinderen en het bespreekbaar maken van de eigen normen en waarden aan de orde komt
- investeert in een open aanspreekcultuur binnen kinderopvangorganisaties: zorgt voor een open cultuur waarbinnen op professionele wijze reflectie op normen en waarden, werkwijze en handelen plaatsvindt
- investeert in een goede 'zorgstructuur' binnen kinderopvangorganisaties: zorgt voor voldoende lucht in teams, vertrouwenspersonen, vertrouwenscommissie (als van toepassing), structurele agendering, bij- en nascholing, etc.

De Intern begeleider kinderopvang die als aandachtsfunctionaris huiselijk geweld en kindermishandeling is aangesteld:

- functioneert als vraagbaak binnen de kinderopvangorganisatie voor algemene informatie over (de meldcode) kindermishandeling en grensoverschrijdend gedrag
- herkent signalen die kunnen wijzen op kindermishandeling of huiselijk geweld
- heeft kennis van de stappen volgens de meldcode
- stelt taken vast van een ieder (wie doet wat wanneer) en legt deze in de meldcode vast
- neemt deel aan het zorg adviesteam (indien dit beschikbaar is)
- voert de aansluiting van de meldcode op de werkprocessen uit
- voert de aansluiting van de meldcode op de zorgstructuur uit
- legt samenwerkingsafspraken vast met ketenpartners
- coördineert de uitvoering van de meldcode bij een vermoeden van huiselijk geweld en/of kindermishandeling
- waakt over de veiligheid van het kind bij het nemen van beslissingen
- neemt zo nodig contact op met Veilig Thuis voor advies of melding
- evalueert de genomen stappen met betrokkenen
- ziet toe op zorgvuldige omgang met de privacy van het betreffende gezin
- ziet toe op dossiervorming en verslaglegging.

De pedagogisch medewerker:

- herkent signalen die kunnen wijzen op kindermishandeling of huiselijk geweld
- overlegt met de direct leidinggevende bij zorg over een kind aan de hand van waargenomen signalen die kunnen wijzen op kindermishandeling of huiselijk geweld
- voert afspraken uit die zijn voortgekomen uit het overleg met de direct leidinggevende, zoals observeren of een gesprek met de ouder
- bespreekt de resultaten van deze ondernomen stappen met de direct leidinggevende.

De bestuurder, directie, de leidinggevende, de pedagogisch medewerkers zijn niet verantwoordelijk voor:

- het vaststellen of er al dan niet sprake is van kindermishandeling of huiselijk geweld
- het verlenen van professionele hulp aan ouder of kind (begeleiding)

Bijlage 9. Het kinddossier en AVG

Wanneer stap 1 van de meldcode wordt gestart, gebruiken we de volgende formulieren:

- [Bijlage 5: Observatielijst opvallend gedrag](#)
- [Formulier Stappenplan meldcode](#)
- [Verslag oudergesprek bij kind signalen](#)

Hierin kunnen de volgende gegevens worden vastgelegd:

- datum, plaats, situatie en overige aanwezigen
- observaties van het kind
- signalen die duidelijk maken welke zorgen gezien en gehoord worden
- eventuele signalen die een vermoeden van seksueel grensoverschrijdend gedrag bevestigen of ontkrachten
- contacten over de signalen
- gegevens die verstrekt zullen worden, aan wie en wat de reden daarvoor is
- stappen die worden gezet
- wat er ondernomen is om toestemming te krijgen, indien de ouder geen toestemming geeft voor uitwisselen van gegevens
- besluiten die worden genomen
- vervolgaantekeningen over het verloop.

Beschrijf de signalen zo feitelijk mogelijk:

- worden ook veronderstellingen vastgelegd, vermeld dan uitdrukkelijk dat het gaat om een veronderstelling. Maak een vervolgaantekening als een hypothese of veronderstelling later wordt bevestigd of ontkracht
- vermeld de bron als er informatie van derden wordt vastgelegd
- leg diagnoses alleen vast als ze zijn gesteld door een pedagogisch medewerker die hierin geschoold is.

Bewaartermijn

Alle gegevens en verslagen worden door de aandacht functionarissen bewaard in een beveiligde digitale map. De gegevens worden in beginsel tot twee jaar na beëindigen opvang bewaard, waarna zij vernietigd worden. Gegevens worden korter of langer bewaard indien dit redelijkerwijs uit de wet voortvloeit.

Bijlage 10. Signalen die kunnen duiden op mogelijk geweld- of zedendelict door een collega

Wanneer een pedagogisch medewerker vermoedens heeft van een geweld- of zedendelict door een collega, is de pedagogisch medewerker verplicht dit te melden bij de bestuurder.

Deze bijlage bestaat uit 2 delen:

1. Ongewenste omgangsvormen
2. Signalen die kunnen duiden op kindermishandeling gepleegd door een pedagogisch medewerker.

Ongewenste omgangsvormen en deze signalen kunnen ook duiden op ander gedrag. Het is daarom belangrijk om ook de signalenlijsten (bijlage 3 en 4) te raadplegen om tot heldere onderbouwing te komen.

1. Ongewenste omgangsvormen

Een pedagogisch medewerker kan een niet-pluis-gevoel hebben over het gedrag van een andere collega. Deze zullen vaak te maken hebben met ongewenste omgangsvormen. Ongewenste omgangsvormen komen tot uiting in verbaal, fysiek of ander non-verbaal gedrag. Dit gedrag kan zowel opzettelijk als onopzettelijk zijn, maar degene die hiermee wordt geconfronteerd ervaart het als ongewenst en onaangenaam.

Onder ongewenste omgangsvormen worden handelingen verstaan van alle vormen van discriminatie, agressie, seksuele intimidatie, pesten en treiteren (hieronder beschreven). Ook gaat het om combinaties van dit gedrag en andere vormen van ongewenst gedrag die in het verlengde liggen of overeenkomen met het hieronder beschreven gedrag.

Seksuele intimidatie

Onder seksuele intimidatie wordt verstaan: ongewenste seksuele toenadering, verzoeken om seksuele gunsten of ander verbaal, non-verbaal of fysiek gedrag.

Voorbeelden van verbale seksuele intimidatie:

- aanspreekvormen: bijvoorbeeld Alexia verbasteren tot Asexia
- kinderen aanspreken met "Hé lekker ding!"
- seksuele dubbelzinnigheden
- uitnodigen tot seksueel contact
- seksueel getinte grappen maken
- stoere verhalen over seksuele prestaties vertellen
- seksueel getinte opmerkingen maken over iemands uiterlijk

Voorbeelden van fysieke seksuele intimidatie:

- handtastelijkheden
- dwingen tot zoenen, knuffelen, strelen, geslachtsgemeenschap
- geslachtsdelen (laten) strelen of betasten boven of onder de kleding
- uitkleden

Voorbeelden van non-verbale seksuele intimidatie:

- staren, gluren, lonken
- iemand met de ogen uitkleden
- seksueel getinte cadeautjes geven
- confrontatie met kinderporno
- het kind (deels) ontbloot filmen of fotograferen
- het maken van obscene gebaren
- iemand seksueel geladen afbeeldingen/brieven/berichtjes sturen of geven.

Agressie en geweld

Er wordt gesproken van agressie en geweld als het kind psychisch en/of fysiek, verbaal of non-verbaal wordt lastiggevallen, bedreigd of aangevallen. Er zijn vier vormen van agressie en geweld:

1. Verbaal: schelden, schreeuwen, treiteren en beledigen
2. Non-verbaal: tegen iemand aandrukken, vasthouden, expres naar je toetrekken
3. Psychisch: lastigvallen, onder druk zetten, bedreigen met fysiek geweld en irriteren
4. Fysiek: schoppen, slaan, bijten, vastgrijpen en klemzetten

Discriminatie

Onder discriminatie wordt verstaan: elke vorm van ongerechtvaardigd onderscheid, elke uitsluiting, beperking of voorkeur die ten doel heeft of tot gevolg kan hebben dat de erkenning, het genot of de uitoefening op voet van gelijkheid van de rechten van de mens in de werk- of studie-gerelateerde situatie teniet wordt gedaan of aangetast alsmede iedere uiting in woord, gebaar of geschrift. Hierbij is sprake van ontoelaatbare opvattingen over achterstelling van mensen, doelbewuste belediging of van grievend handelen jegens anderen op grond van diens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht, seksuele geaardheid of op enige andere grond.

Pesten en treiteren

Onder pesten en treiteren wordt verstaan: gedragingen waarbij sprake is van stelselmatig, gedurende een langere periode, psychisch of fysiek vernederen, kwetsen of anderszins lastigvallen van een persoon.

2. Signalen met betrekking tot seksueel misbruik door een pedagogisch medewerker

- sterke afhankelijkheid van een kind ten opzichte van een pedagogisch medewerker
- pedagogisch medewerker creëert een soort isolement rond het kind (bijvoorbeeld apart nemen zonder dat daar een duidelijke aanleiding voor is of dat daar verslag van volgt)
- veelvuldige seksistische uitingen
- gespannen sfeer in de opvang
- kind is bang, gespannen, wanneer specifieke pedagogisch medewerker dienst heeft of telkens wanneer het met de specifieke pedagogisch medewerker te maken heeft
- extreem concurreren met kinderen/collega's om de aandacht van de verdachte pedagogisch medewerker.

